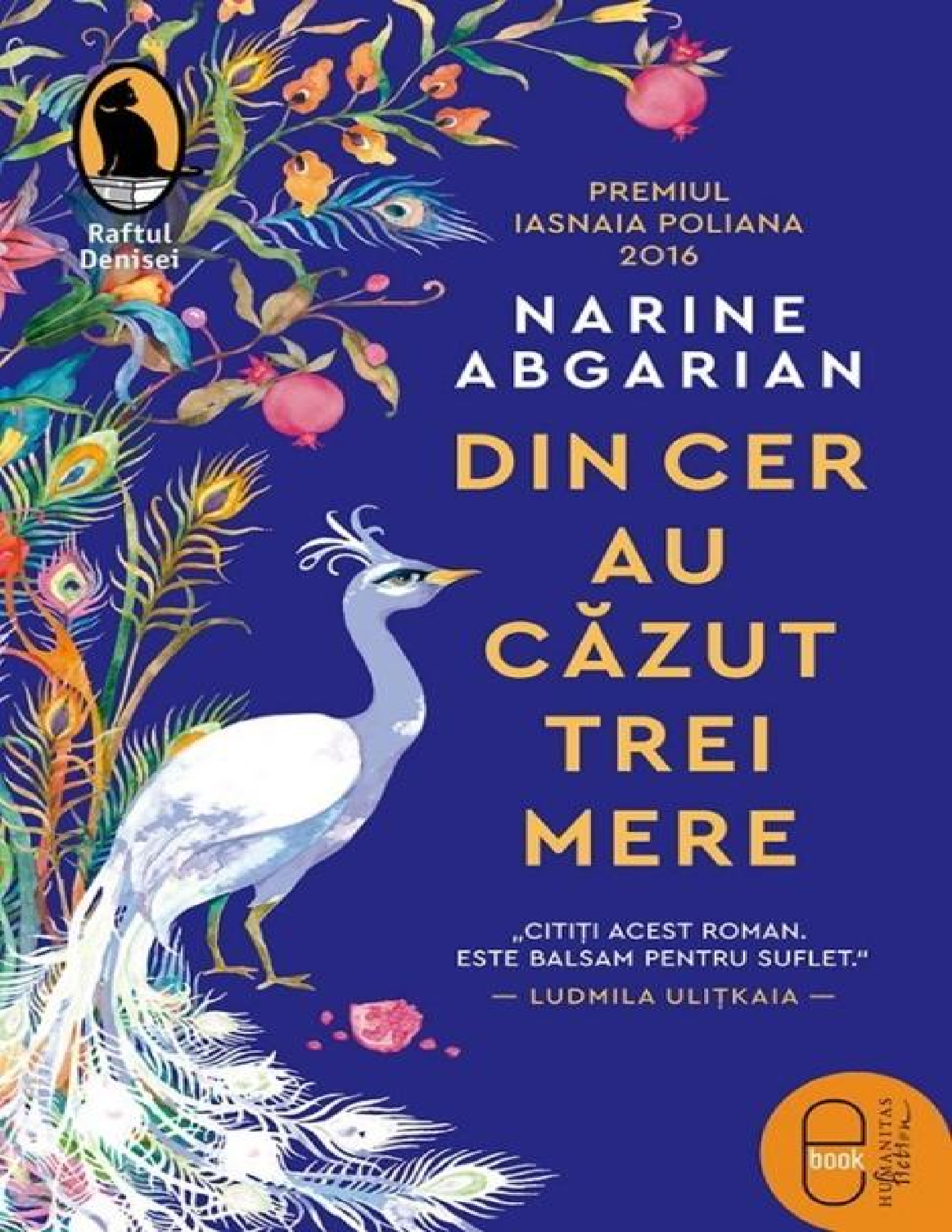
Raftul Denisei
PREMIUL IASNAIA POLIANA 2016
NARINE ABGARIAN
DIN CER AU CĂZUT TREI MERE
„CITIȚI ACEST ROMAN. ESTE BALSAM PENTRU SUFLET."
— LUDMILA ULIȚKAIA —
ebook
HUMANITAS fiction

NARINE
ABGARIAN

DIN CER AU CĂZUT TREI MERE

Traducere din rusă de
LUANA SCHIDU

Colecţie coordonată de DENISA COMĂNESCU

NARINE ABGARIAN
S NEBA UPALI TRI IABLOKA
Copyright © Narine Abgaryan, 2015
First published in the Russian language by
Astrel imprint, St Petersburg, Russia
The publication of the book was negotiated through Banke, Goumen & Smirnova Literary Agency (www.bgs-agency.com).
All rights reserved.

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parţială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziţie publică pe internet sau în reţele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informaţiei, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislaţiei privind protecţia dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

© HUMANITAS FICTION, 2021, pentru prezenta versiune românească (ediţia digitală)

ISBN: 978-606-779-934-7 (epub)

EDITURA HUMANITAS FICTION
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

PARTEA I
Pentru cel care a văzut

Capitolul 1

Vineri, imediat după amiază, când soarele, trecând de zenit, se rostogolea ceremonios spre marginea de apus a văii, Sevoianţ Anatolia s-a întins să moară.

Înainte de a pleca pe lumea cealaltă, ea a udat temeinic grădina de zarzavat și le-a dat găinilor ceva mai mult de mâncare, să nu stea lihnite – cine știe când aveau să-i găsească vecinii trupul neînsuflețit? Apoi a scos capacele de pe butoaiele cu apă de ploaie aflate sub jgheaburi, ca, în caz de vreo furtună neașteptată, șiroaiele de apă venite de sus să nu roadă fundația casei. Pe urmă a luat la rând polițele din bucătărie, a adunat toate proviziile neterminate – străchini cu unt, brânză și miere, un codru de pâine și jumătate de găină fiartă – și le-a dus în pivnița răcoroasă. A scos din șifonier „veșmintele de înmormântare“: o rochie simplă de lână cu guleraș alb de dantelă, un șorț lung cu buzunarele brodate cu fir de mătase, pantofi cu talpă plată, șosete împletite (toată viața îi înghețaseră picioarele), lenjerie de corp spălată și călcată cu grijă, precum și mătăniile cu cruciuliță de argint ale străbunicii – Iasaman avea să știe să i le pună în mână.

A lăsat hainele în locul cel mai vizibil din camera de zi – pe masa grea de stejar, acoperită cu un șervet de pânză (dacă ridicai marginea acestui șervet, se vedeau două urme adânci de lovituri de topor), a așezat pe ele un plic cu bani – pentru cheltuielile de înmormântare, a scos din scrin o față de masă veche din mușama și s-a dus în odaia de dormit. Acolo a desfăcut patul, a tăiat fața de masă în două, a pus jumătate pe cearșaf, s-a întins, s-a acoperit cu cealaltă jumătate, a tras deasupra plapuma, și-a pus mâinile pe piept, s-a așezat comod, potrivindu-și ceafa pe pernă, a oftat adânc și a închis ochii. Apoi, brusc, s-a ridicat, a dat de perete ambele obloane ale ferestrei, le-a proptit cu ghivecele de mușcate, ca să nu se trântească, și s-a întins la loc. Acum putea să nu-și mai facă griji că sufletul care-i părăsea trupul pieritor va rătăci pierdut prin cameră. Odată eliberat, el va țâșni prin fereastra deschisă, în întâmpinarea cerurilor.

Aceste pregătiri atente și amănunțite aveau un motiv plin de semnificație și de tristețe – era deja a doua zi de când Sevoianţ Anatolia sângera abundent. Descoperind, cu o zi înainte, niște pete maronii inexplicabile,

fusese mai întâi uluită, apoi le studiase cu atenție și, convingându-se că era chiar sânge, începuse să plângă amarnic. Dar, rușinându-se de frica ei, își revenise și își șterse grăbită lacrimile cu colțul basmalei. De ce să plângi, dacă n-ai cum să schimbi ce ți-e scris? Fiecare cu moartea lui, unuia îi oprește inima, de altul își bate joc luându-i mințile, iar ei, pesemne, îi era sortit să se ducă din cauza pierderii de sânge.

Anatolia nu avea nici o îndoială că boala ei era fără leac și cu evoluție rapidă. Că doar nu degeaba îi pătrunsese în cea mai nefolositoare și fără sens parte a corpului ei, uterul, parcă sugerând că asta era pedeapsa care-i fusese trimisă pentru că nu-și putuse îndeplini menirea, aceea de a aduce pe lume copii.

Interzicându-și să plângă și să cârtească și împăcându-se cu soarta, Anatolia s-a liniștit uimitor de repede. A scotocit în cufărul cu albituri, a scos de acolo un cearșaf vechi, l-a tăiat în câteva bucăți și a făcut din ele un fel de tampoane. Dar spre seară hemoragia a devenit atât de abundentă, încât părea că undeva înlăuntrul ei plesnise o venă mare și inepuizabilă. A trebuit să pună la bătaie micile provizii de vată pe care le mai avea prin casă. Cum vata amenința să se termine curând, Anatolia a descusut marginea plăpumii, a scos de acolo câteva șomoioage de lână de oaie, le-a spălat cu grijă și le-a pus la uscat pe pervaz. Firește, putea să se ducă la Șlapkanț Iasaman, care locuia în apropiere, și să-i ceară niște vată, dar Anatolia nu avea de gând să facă așa ceva – dacă se scăpa și începea să-i povestească prietenei sale de-spre boala mortală? Iasaman s-ar fi alarmat pe dată și ar fi dat fuga la Satenik, să-i spună să ceară prin telegraf o ambulanță din vale… Anatolia nu avea nici cea mai mică intenție de a merge din doctor în doctor, ca s-o chinuie cu tot felul de proceduri dureroase și fără de folos. Hotărâse să moară păstrându-și demnitatea și calmul, în liniște și pace, între pereții casei în care-și dusese viața grea și zadarnică.

S-a culcat târziu și a răsfoit îndelung albumul de familie; chipurile rudelor înghițite de apele Lethei păreau, în lumina slabă a lămpii cu gaz, deosebit de triste și gânditoare. O să ne vedem curând, șoptea Anatolia, mângâind câte o fotografie cu degetele ei bătătorite de munca grea de la țară, o să ne vedem curând. În ciuda deprimării și a neliniștii, somnul a cuprins-o ușor și a dormit până dimineață. A trezit-o țipătul alarmat al unui cocoș – pasărea se agita prostește în cotețul găinilor, așteptând nerăbdătoare momentul în care avea să i se dea drumul să se plimbe printre straturile din grădina de zarzavat. Anatolia și-a ascultat cu atenție trupul și a hotărât că

starea ei era absolut suportabilă – dacă nu punea la socoteală durerea de șale și ușoara amețeală, părea că nu e nimic de natură s-o neliniștească. S-a ridicat cu grijă, s-a dus la privată și s-a convins, cu un fel de plăcere răutăcioasă, că sângerarea devenise și mai abundentă. S-a întors în casă și a făcut un tampon dintr-un ghemotoc de lână și o bucată de pânză. Dacă lucrurile aveau să continue așa, până a doua zi dimineața avea să curgă tot sângele din ea. Așadar, alt răsărit putea să nu mai existe în viața ei.

A stat un pic pe verandă, absorbind lumina dimineții prin toți porii. A trecut pe la vecină să-i dea binețe și să afle ce mai face. Iasaman avea zi de spălat – pusese un cazan mare cu apă pe soba cu lemne. Cât se încălzea apa, au stat de vorbă despre una și despre alta, au pus la cale treburile de zi cu zi. Curând o să se coacă dudele, o să trebuiască să scuturăm pomii, să adunăm fructele, dintr-o parte să facem sirop, o altă parte s-o uscăm, iar a treia s-o lăsăm la fermentat într-un butoi de lemn, ca apoi să facem rachiu. E timpul și pentru culesul măcrișului, peste o săptămână-două o să fie târziu – sub soarele dogoritor de iunie, ierburile o să se întărească, n-o să mai fie bune de mâncat. Anatolia a plecat de la prietena ei când a început să clocotească apa în cazan. Acum putea să nu-și mai facă griji, Iasaman n-o să-și mai amintească de ea până a doua zi dimineața. Până spală rufele, până le sinilește, le apretează și le pune să se usuce la soare, până le strânge și le calcă… O să termine abia seara târziu. Așa că Anatolia o să aibă destul timp ca să plece în tihnă pe lumea cealaltă.

Liniștită de această stare de lucruri, și-a petrecut dimineața fără grabă, cu treburi mărunte, și abia după-amiază, când soarele, trecând de punctul cel mai înalt al bolții cerești, se rostogolea ceremonios spre marginea de apus a văii, s-a întins să moară.

Anatolia era cea mai mică dintre cele trei fiice ale lui Sevoianț Kapiton și singura din toată familia care apucase să ajungă la o vârstă înaintată. Lucru nemaiauzit – în februarie împlinise cincizeci și opt de ani, ceea ce nu i se întâmplase nici unei rude de-ale ei.

Pe mama sa abia și-o amintea – murise când avea ea șapte ani. Cu ochi migdalați, de o neobișnuită nuanță aurie, și bucle dese, de culoarea mierii, o chema, foarte potrivit înfățișării ei, Voske[1]. Mama își împletea părul minunat într-o coadă groasă, și-o prindea cu niște ace de lemn într-un coc la ceafă și mergea cu capul ușor dat pe spate. Deseori își trecea degetele peste gât, plângându-se că-i amorțește. O dată pe an, tata o așeza la fereastră, îi pieptăna cu grijă părul și i-l scurta exact la nivelul taliei – mai sus de-atât,

mama nu-i dădea voie să i-l taie. Nici fetelor nu le tundea niciodată cosițele – părul lung trebuia să le apere de blestemul care plana asupra lor de doisprezece ani, din ziua în care ea se căsătorise cu Sevoianț Kapiton.

1. Cea de aur (arm. – *n. a.*).

De fapt, trebuia să se mărite cu el sora ei mai mare, Tatevik. Tatevik avea pe atunci șaisprezece ani, iar Voske, în vârstă de paisprezece, cea de-a doua fată de măritat din marea familie a lui Agulisanț Gareghin, participa cât se poate de activ la pregătirea nunții. Conform străvechii tradiții respectate de multe generații de locuitori ai Maranului, după ceremonia de cununie, petrecerea de nuntă urma să se țină în casa miresei, iar apoi în casa mirelui. Dar capii familiilor lui Kapiton și Tatevik – două neamuri bogate și respectate din Maran – au hotărât să se unească și să dea o singură petrecere mare pe maidan. Aceasta promitea să fie de o măreție nemaiauzită. Tatăl lui Kapiton, hotărât să-i uimească pe numeroșii săi oaspeți, i-a trimis în vale pe cei doi gineri ai săi, ca să-i invite la nuntă pe muzicanții de la teatrul cameral. Aceștia s-au întors obosiți, dar mulțumiți, și au anunțat că țanțoșii muzicanți trecuseră imediat de la mânie la bunăvoință (unde s-a mai văzut așa ceva, să inviți o orchestră de teatru la sat!), când au aflat despre generosul onorariu de doi galbeni de căciulă și provizii de mâncare pe o săptămână, pe care ginerii lui Kapiton promiseseră că le vor duce la teatru cu căruța, după petrecere. Tatăl lui Tatevik a pregătit și el o surpriză – la nuntă a fost invitat cel mai cunoscut tălmăcitor de vise din vale. Pentru o recompensă de zece galbeni, acesta se învoise să-și practice meseria pe tot parcursul zilei, cerând numai să fie ajutat la instalarea celor necesare lucrului: un cort, un glob de cristal pe un postament de bronz, o masă de ghicit, un divan lat, două vase cu o plantă rămuroasă, de natură necunoscută, care mirosea greu, și niște lumânări ciudate, în formă de spirală, făcute din pulbere de lemne de diferite soiuri, care ardeau luni întregi fără să se termine, împrăștiind în jur o aromă de ambră și mosc. La nuntă, în afară de maraneni, au fost invitați cincizeci de locuitori din vale, majoritatea oameni respectați și înstăriți. Despre petrecerea care urma, promițând să se transforme într-un eveniment memorabil, s-a scris chiar și în ziare, și asta era o onoare deosebită, căci până atunci presa nu mai pomenise niciodată de ceremonii din familii fără origine nobiliară.

Dar s-a întâmplat ceva la care nimeni nu se așteptase – cu patru zile înainte de cununie, logodnica a căzut la pat cu febră, a fost chinuită de un

delir crunt vreme de douăzeci și patru de ore și, fără să-și mai vină în simțiri, s-a stins.

În ziua înmormântării ei, peste Maran s-au deschis pesemne niște porți întunecate și au scăpat forțe străine, opuse celor cerești, căci nimic altceva decât începătoșarea minții nu poate da seamă pentru comportamentul capilor celor două familii. Imediat după slujba funerară, ei s-au sfătuit puțin și au decis să nu anuleze nunta.

— Să nu fie cheltuiala degeaba, a anunțat chibzuitul Agulisanț Gareghin la praznic. Kapiton e un băiat bun, muncitor și respectuos, oricine ar fi bucuros să capete un astfel de ginere. Pe Tatevik a luat-o Dumnezeu la el, prin urmare așa a fost dat să se întâmple, e un păcat să cârtim împotriva voinței Lui. Dar noi mai avem o fată de măritat. Așa că Anes şi cu mine am hotărât că o să se mărite Voske cu Kapiton.

Nimeni n-a îndrăznit să li se împotrivească celor doi, iar lui Voske, încă îndurerată după moartea surorii ei iubite, nu i-a mai rămas nimic de făcut decât să se mărite cu Kapiton fără să crâcnească. Doliul după Tatevik a fost amânat cu o săptămână. Au ținut nuntă mare, zgomotoasă și foarte îmbelșugată, vinul și rachiul de dude au curs șuvoaie, mesele puse sub cerul liber gemeau de toate felurile de mâncare posibile, orchestra îmbrăcată în fracuri negre și ghete lustruite a cântat polci și menuete; maranenii au ascultat o vreme încordați muzica clasică, neobișnuită pentru urechile lor, dar apoi, după ce s-au îmbătat cum se cuvine, au uitat de maniere și s-au pornit să-și danseze dansurile lor țărănești.

În cortul ghicitorului n-au intrat prea mulți – nu de asta le ardea oaspeților de la nuntă, înfierbântați de mâncarea și băutura din abundență. Pe Voske a dus-o de mână acolo o mătușă îngrijorată, după ce fata, prinzând un moment, i-a povestit în două vorbe visul pe care-l avusese în ajunul nunții. Ghicitorul s-a dovedit a fi un bătrân mărunțel, slăbănog și neînchipuit, ba chiar înspăimântător de urât. Când a întins mâna, arătându-i lui Voske unde să se așeze, aceasta s-a cutremurat văzându-i degetul mic de la mâna dreaptă: unghia lungă, netăiată ani de zile, i se încovoia ca o gheară peste buricul degetului și îi creștea de-a lungul palmei, spre încheietura diformă, împiedicându-i mișcările mâinii. Pe mătușă bătrânul a poftit-o fără ceremonie afară din cort, poruncindu-i să stea de pază la intrare, iar el s-a așezat în fața fetei, desfăcând larg picioarele îmbrăcate în șalvari ciudați și, cu palmele subțirele atârnându-i între genunchi, a privit-o lung, în tăcere.

— Am visat-o pe sora mea, a răspuns Voske la întrebarea lui nerostită. Stătea cu spatele la mine – într-o rochie frumoasă, cu o plasă cu perle peste cosița împletită. Am vrut s-o îmbrățișez, dar nu m-a lăsat. S-a întors spre mine, și fața îi era, nu știu de ce, îmbătrânită, zbârcită. Și gura… parcă nici nu-i încăpea limba în ea. Am început să plâng, și ea s-a dus într-un colț al camerei, a scuipat un lichid întunecat în palmă, a întins-o spre mine și a spus: „Să n-ai parte de fericire, Voske.“ M-am speriat și m-am trezit. Dar lucrul cel mai înfricoșător s-a întâmplat abia după aceea, când am deschis ochii și am înțeles că visul continuă. Era pe la început de enbaști[2], încă nu cântaseră cocoșii, m-am dus să beau apă și, nu știu de ce, m-am uitat în sus, spre tavan, și am văzut în erdik[3] chipul trist al lui Tatevik. Mi-a aruncat la picioare podoaba de pe cap și pelerina ei și a dispărut. Iar parura și pelerina, când au atins podeaua, s-au prefăcut în pulbere.

2. Dimineața devreme, între orele 3 și 6 (arm. – *n. a.*).

3. Geam în tavanul unei construcții (arm. – *n. a.*).

Voske plângea în hohote, iar fața îi era mânjită de rimelul negru – singurul machiaj pe care-l foloseau femeile din Maran. Din tăieturile mintanei[4] împodobite cu dantelă scumpă și monede de argint i se zăreau încheieturile fragile, ca de copil, ale mâinilor, și pe tâmplă îi pulsa a îngrijorare o venă albastră neajutorată.

4. Rochie de gală (arm. – *n. a.*).

Tălmăcitorul de vise a oftat zgomotos, scoțând un sunet prelung, iritant. Voske s-a oprit din plâns și l-a privit speriată.

— Ascultă-mă, fetițo, a spus bătrânul cu glas scârțâit, n-o să-ți explic visul, n-are nici un rost, oricum nu se mai poate schimba nimic. Singurul sfat pe care ți-l dau e să nu-ți tai niciodată părul, să-ți acopere întotdeauna spatele. Fiecare om are un talisman. Al meu – și-a fluturat mâna dreaptă pe sub nasul lui Voske – e unghia de la degetul mic. Iar al tău o să fie părul.

— Bine, a șoptit Voske.

A așteptat un pic, sperând că va mai primi și alte indicații, dar tălmăcitorul de vise păstra o tăcere sumbră. Atunci s-a ridicat să plece, dar, luându-și inima în dinți, s-a forțat să întrebe:

— Nu știți de ce tocmai părul?

— N-am de unde să știu. Dar de vreme ce ți-a aruncat podoaba de pe cap, înseamnă că a vrut să acopere ceea ce te poate apăra de blesteme, a răspuns

bătrânul fără să-și ia ochii de la lumânarea fumegândă.

Voske a ieșit din cort cu sentimente amestecate. Pe de o parte, nu mai era atât de îngrijorată, căci își lăsase o parte din neliniști tălmăcitorului de vise. Dar în același timp n-o părăsea gândul că i-o zugrăvise pe sora decedată unui străin, deși fără vreo intenție rea, aproape ca pe o vrăjitoare. Când i-a povestit mătușii care se frământa nerăbdătoare în fața cortului prorocirea bătrânului, aceasta s-a bucurat nespus:

— Important e că n-avem de ce să ne temem. Fă așa cum te-a sfătuit și totul o să fie bine. Iar peste patruzeci de zile, sufletul lui Tatevik o să părăsească pământul nostru plin de păcate și o să te lase în pace.

Voske s-a întors la masa de nuntă, lângă proaspătul ei soț, căruia i-a zâmbit timid. Acesta s-a fâstâcit, i-a zâmbit și el și brusc s-a înroșit puternic – în ciuda vârstei sale de douăzeci de ani, respectabilă după măsurile patriarhale, Kapiton era un tânăr foarte rușinos și timid. Cu trei luni în urmă, când în familie începuse să se discute că era timpul să se însoare, soțul surorii lui mai mari îi făcuse un cadou – îl trimisese în vale și îi plătise o noapte la o casă de toleranță. Kapiton se întorsese la Maran foarte tulburat. Nu că noaptea de desfătare petrecută în îmbrățișările unei femei publice mirosind a apă de trandafiri, cuișoare și transpirație nu i-ar fi căzut bine. Mai degrabă dimpotrivă – fusese uluit și hipnotizat de acele dezmierdări dureros de fierbinți pe care ea i le dăruise cu generozitate. Dar sentimentul nelămurit de dezgust, ușoara greață care îl cuprinseseră în clipa în care a prins expresia chipului ei – unduindu-se ca un șarpe, scoțând gemete sonore și mângâindu-l cu artă și pasiune, ea reușea să-și păstreze o față împietrită, lipsită de orice sentiment, de-ai fi zis că nu face dragoste, ci o treabă de rutină – nu-i dădeau pace. Hotărând, cu graba prostească a vârstei, că acest comportament calculat și nerușinat este caracteristic în pat tuturor femeilor, nu se aștepta la nimic bun de la însurătoare. De aceea, când tatăl lui îl anunțase că după moartea fiicei mai mari a lui Agulisanț Gareghin trebuie să se însoare cu cea mică, el doar înclinase capul în tăcere, în semn de aprobare. Ce conta cu cine se căsătorea? Toate femeile sunt prin natura lor mincinoase și incapabile de sentimente adevărate.

Seara târziu, când ospătarii au început să aducă la mese felii suculente de jambon copt cu mirodenii și arpacaș pufos cu jumări și ceapă prăjită, cuscrii amețiți de băutură i-au trimis pe miri în dormitor, în sunet ascuțit de zurnă și sub privirile aprobatoare ale nuntașilor, și i-au zăvorât acolo, promițându-le să-i elibereze în zori. Rămânând singură cu soțul ei, Voske a izbucnit în

hohote de plâns, dar, când Kapiton s-a apropiat de ea s-o îmbrățișeze și s-o liniștească, nu l-a respins, ci dimpotrivă, s-a lipit de el și a tăcut o clipă, scâncind doar și trăgându-și zgomotos nasul.

— Mi-e frică, a zis, ridicându-şi fața scăldată în lacrimi spre el.

— Și mie mi-e frică, i-a răspuns simplu Kapiton.

Acest dialog necomplicat, dar pătrunzător în sinceritatea și duioșia lui, ținut într-o șoaptă rușinată, a legat temeinic și pentru totdeauna inimile lor tinere și însetate de iubire. Mai târziu, în pat, strângându-și la piept tânăra soție și urmărindu-i cu atenție fiecare mișcare, fiecare suspin, fiecare atingere tandră, Kapiton ardea de rușine pentru că îndrăznise s-o compare cu femeia din vale. În îmbrățișarea lui, Voske se lumina și scânteia ca o piatră prețioasă, încălzea și umplea de sens tot ce-l înconjura, și din clipa aceea ea a devenit tot ce îi era și îi va fi lui mai scump în viață.

O săptămână mai târziu, când Agulisanț Gareghin și ginerii lui, tăcuți și cu capetele descoperite, îmbrăcați în negru din cap până-n picioare, au tăiat trei viței de rasă, au fiert carnea fără sare și au împărțit-o în sat pe tăvi mari – oamenii deschideau ușa și luau în tăcere porția cuvenită fiecărei case – nu ai voie să vorbești când ți se aduce carne de la o vietate sacrificată –, Voske a acoperit geamul dormitorului cu o pânză opacă și s-a legat să poarte doliu după sora ei până la sfârșitul zilelor. Ținea posturi nesfârșite și petrecea seri lungi în biserică, rugându-se pentru odihna sufletului lui Tatevik și cerându-i iertare. O dată pe săptămână, însoțită de mama ei, de cumnate și de mătuși, se ducea la cimitir, să îngrijească mormântul surorii sale. Pentru ea, lumina și întunericul parcă-și schimbaseră locurile între ele – noaptea iubea și încălzea ca un soare, iar ziua se transforma într-o ființă mohorâtă, plină de amărăciune. Tatevik n-a mai vizitat-o niciodată, și asta o întrista foarte mult pe Voske. Așadar, nu m-a iertat, altfel cu siguranță aș mai fi văzut-o, își mărturisea ea trăirile soțului său, înghițindu-și lacrimile.

Ca să-i abată cumva gândurile triste, Kapiton i-a propus să se ocupe de mobilarea casei pe care o căpătaseră după nuntă. Înainte, aici locuiseră o mătușă necăsătorită și bunica lui – babo Mane, dar apoi ele se mutaseră la tatăl lui Kapiton, lăsându-le tinerilor locuința solidă, cu ziduri groase și întunecoasă, dar locuibilă și comodă, cu o verandă mare de lemn, un pod înalt și o livadă îngrijită. Voske refuzase hotărât să se mute, deoarece casa se afla la celălalt capăt al Maranului. Dar Kapiton nu se lăsase – trăind departe de rudele îndoliate, ea avea să-și amintească mai puțin de soră-sa și să se împace mai repede cu durerea pierderii.

Cedând cu profundă reticență insistențelor bărbatului ei, Voske a fost absorbită, spre surprinderea sa, de noua ocupație și s-a apucat cu atâta sârg de treabă, că și-a comandat până și reviste de decorațiuni interioare din vale. După ce le-a studiat temeinic, s-a oprit asupra unei sufragerii din abanos – o masă ovală, patru sofale mari tapițate cu catifea verde, treizeci de scaune – trebuie să fie multe locuri la masă, căci casa avea să fie mereu plină de oaspeți – și câteva bufete sculptate artistic, cu uși înalte de sticlă, unde se puteau ține serviciul frumos, de douăzeci și patru de persoane, și o mulțime de alte vase primite cadou de nuntă. Tâmplarul Minas, care s-a angajat să reproducă exact mobila, a fost nevoit să angajeze două calfe în plus, pe lângă cele trei pe care le avea deja, pentru a reuși să isprăvească la timp – Voske era deja însărcinată cu primul copil și voia să termine cu mobilarea casei înainte de a naște. Și-a petrecut timpul până la soroc cu lucrul de mână – a brodat cot la cot cu mama ei câteva fețe de masă și cuverturi, două lenjerii de pat, cadourile și costumașul de botez pentru copil. În fiecare săptămână, după vizitarea ritualică a cimitirului, se ducea în atelierul lui Minas să controleze mersul lucrurilor. Minas mormăia și se încrunta, dar îndura în tăcere vizitele ei, ce-i drept, conducând-o repede acasă, sub pretext că o femeie, mai ales una însărcinată, nu trebuie să stea într-un atelier în care miroase a lac otrăvitor și sudoare de țăran. Dar vizitele la tâmplărie nu au fost în zadar – mobila a fost gata la timp, și, îndată ce a pus totul în ordine și a dat petrecerea de casă nouă, au început durerile facerii. O zi mai târziu, i-a dăruit lui Kapiton al ei o fiică, pe care au numit-o Nazeli. După doi ani s-a născut Salome, iar după încă un an și jumătate, mezina, Anatolia.

Tandră și prevenitoare cu soțul ei, Voske era laconică și foarte reținută cu fetele – Anatolia nu-și aducea aminte ca ea să fi folosit diminutive sau vorbe de alint când li se adresa ori să le fi potopit cu sărutări, cum făceau alte mame. Nu le lăuda niciodată, dar nici nu le certa. Dacă ceva nu-i plăcea, strângea din buze în tăcere sau ridica o sprânceană. De sprânceana asta ridicată fiicele ei se temeau mai tare decât de bombănelile continue ale bătrânei babo Mane, singura rudă care le rămăsese după cumplitul cutremur care aruncase în neant coasta dreaptă a lui Maniș-kar. Necazul ăsta s-a întâmplat în anul în care urma să se nască Salome. Babo Mane se mutase la ei, să-i ajute cu micuța Nazeli – lui Voske, chinuită de accese puternice de greață, îi era greu să se descurce cu un copil neastâmpărat. Năpasta a lovit într-o zi geroasă de decembrie, la amiază: pământul a tremurat sub picioare,

s-a zvârcolit, a vuit – prelung, cu un urlet care-ți răscolea sufletul, și a smuls o coastă a lui Maniș-kar, azvârlind-o în prăpastie, cu tot cu case, acareturi și curți, cu oameni sufocându-se în țipete și dobitoace care presimțiseră nenorocirea ce se apropia și se agitau în grajduri și cotețe, încercând din răsputeri să atragă atenția și să-și prevină stăpânii.

Partea de sat care a supraviețuit a îndurat lovitura urgiei cu bărbăție și demnitate: oamenii au ținut slujbe funerare în minuscula capelă (biserica Grigor Lusavorici[5], de la marginea satului, se prăbușise prima în prăpastie) și s-au împrăștiat pe la casele lor – să-și întărească pereții brăzdați de crăpături adânci și acoperișurile prăbușite, să pună la loc gardurile de lemn căzute într-o rână. Pe atunci încă nu erau discuții despre mutarea mai în vale, unde era relativ mai puțin periculos – acestea au avut loc mult mai târziu. După cutremur, maidanul a devenit pustiu – niciodată n-au mai fost rânduite acolo bâlciuri sau petreceri zgomotoase. Din când în când, în virtutea vechii tradiții, veneau din vale țigani și povesteau că o parte din casele prăbușite în hău au fost duse de mâl departe, înspre apus, și au ajuns în alte sate, și că oamenii care locuiau în acele case sunt teferi și nevătămați, dar n-o să se întoarcă niciodată, fiindcă spaima prin care au trecut le-a șters memoria, și nu mai știu că au trăit cândva pe culmea unui munte acoperit de păduri seculare și pășuni roditoare. Țiganii erau ascultați cu recunoștință, li se dăruiau tot felul de obiecte și haine vechi și erau lăsați să plece în pace, fiecare nădăjduind în sinea lui că ei spun adevărul și că nefericiții locuitori ai coastei de apus a lui Maniș-kar sunt în viață. Și nici faptul că acum vorbeau în alte limbi și purtau alte haine nu avea nici o importanță, la urma urmelor, cerul e albastru peste tot și vântul bate întocmai la fel ca în ținutul unde ai avut norocul să te naști.

5. Grigorie Iluminatorul (*n. a.*).

Țiganii au mai venit de câteva ori, apoi au încetat s-o mai facă – ei au simțit primii apropierea unei noi catastrofe și au dispărut dintr-odată, fără o vorbă și pentru totdeauna, topindu-se în ceața fierbinte a soarelui de amiază, care strălucea orbitor, ca aurul monedelor cu care se răscumpărau în zilele de iarmaroc pe maidan, când erau prinși asupra furtului ritualic.

Anatolia s-a născut în noaptea de dinaintea ultimei lor apariții în sat. Babo Mane își dusese la o vecină strănepoatele mai mari, ca s-o lase să se odihnească pe Voske, secătuită de puteri după nașterea grea; alături de mama ei, înfășurată cu grijă în pătura călduroasă, dormea micuța Anatolia –

singura dintre fiicele lui Sevoianț Kapiton care semăna leit cu negriciosul ei bunic, de la care și primise neamul numele de Sevoianț, căci în limba maranenilor *sev* înseamnă „negru“. O țigancă, femeie plinuță și scundă cu o cicatrice abia vizibilă pe obrazul stâng, a intrat nestânjenită în casă, a trecut fără șovăială prin toate camerele și s-a oprit fără să bată la ușă în camera lui Voske; aceasta s-a speriat și s-a ridicat în coate, ocrotind copila. Țiganca a făcut un gest liniștitor din mână – nu te teme, nu-ți fac nici un rău –, s-a apropiat de pat și a privit fețișoara pruncului.

— Cum o să-i zici?

— Anatolia.

— Frumos.

S-a îndreptat de spate, a dat la o parte marginea păturii și a cearșafului, și-a adunat fustele înflorate, cu volane, și s-a așezat, depărtând picioarele ca un bărbat și atârnându-și între ele palmele lungi și înguste. Postura ei i s-a părut lui Voske vag cunoscută, cineva îi mai spusese cândva niște vorbe importante șezând chiar așa, cu coatele sprijinite de genunchii desfăcuți, dar cine anume, nu izbutea să-și amintească – parcă-i șterse cineva memoria dintr-o singură mișcare a mâinii.

— Noi n-o să ne mai întoarcem aici niciodată. Dă-mi din podoabele tale de care vrei să scapi. Așa trebuie, a rostit țiganca încet.

Avea glas răgușit, de fumătoare, care se întrerupea deseori la sfârșitul cuvintelor, de parcă nu i-ar fi ajuns suflul ca să le rostească până la capăt.

Lui Voske nici prin cap nu-i trecea s-o supere pe vizitatoarea nepoftită: era în privirea-i scrutătoare și grea și în expresia chipului ceva ce o făcea să aibă o încredere deplină în ea. De aceea, și-a scos cu un gest obișnuit de sub spate părul lung, ca mierea, și l-a așezat pe pernă – așa n-o deranja să stea culcată –, și-a pus mâinile pe piept și a căzut pe gânduri. Avea puține podoabe, și toate dăruite de rudele pierite la cutremur. Să dea una dintre ele ar fi însemnat să le nesocotească memoria.

— Deschide sertarul de sus al scrinului, e o casetă acolo. Alege ce vrei, s-a hotărât în sfârșit Voske, după o scurtă ezitare.

Țiganca s-a ridicat cu greutate, a îndreptat marginea păturii și a cearșafului, a tras sertarul, a băgat mâna înăuntru, a scos fără să se uite o bijuterie oarecare, a ascuns-o în sân și s-a îndreptat spre ieșire.

— De ce n-o să vă mai întoarceți? a oprit-o Voske cu o întrebare.

Țiganca a pus mâna pe clanță.

— Asta nu pot să-ți spun.

Șovăind un pic, a adăugat:

— Mă cheamă Patrina.

Voske a vrut să-i spună și ea cum o cheamă, dar țiganca a dat iute din cap – nu-i nevoie. Apoi s-a înfofolit bine în șalul călduros, a făcut o plecăciune scurtă, și a ieșit. Îndată ce s-a închis ușa în urma ei, lui Voske a început să i se învârtă capul. S-a lăsat pe pernă, a stat întinsă cu ochii închiși, așteptând să-i treacă greața și, fără să-și dea seama, a adormit. S-a trezit absolut convinsă că visase vizita țigăncii, dar sertarul tras al scrinului stătea mărturie că nu era așa. A rugat-o pe babo Mane să-i dea caseta cu bijuterii: lipsea un inel din argint masiv, cu ametist albastru. Era inelul bunicii, care ar fi trebuit să fie de drept al nepoatei mai mari, Tatevik. Dar ajunsese la Voske.

În cameră se simțea mirosul proaspăt al serii și, vag, cel amar al mușețelului. Căzuse roua, extrăsese o aromă bogată din florile pe jumătate adormite și o împrăștiase peste pământ. Încă un ceas-două și avea să se lase noaptea, peste Maniș-kar se lăsa repede și pe neașteptate, parcă de după colț – acum orizontul scânteia de razele amurgului, iar după o clipă totul era deja copleșit de toropeală, cerul era foarte jos, într-o spuzeală generoasă de stele, iar greierii cântau ca pentru ultima oară.

— Aș vrea să știu despre ce cântă, a murmurat Anatolia și deodată a început să râdă în sinea ei, dar atât de neizbutit, încât s-a înecat cu propria salivă. Tușind, s-a ridicat într-un cot, a băut din pahar – o carafă cu apă stătea întotdeauna pe noptieră, obicei pe care-l păstra din vremea căsniciei, soțul, mare setos, înghițea apa în cantități uriașe, chiar și noaptea, și ca să nu se tot scoale, cerea ca în fiecare seară să fie lăsată pe noptieră o carafă cu apă proaspătă. Erau deja douăzeci de ani de când i se răcise și urma, dar Anatolia turna în fiecare zi apă proaspătă, în amintirea vremurilor trecute. Și tot așa de la o zi la alta, în fiecare zi, douăzeci de ani în șir.

După ce a băut apă, s-a întors cu mare grijă pe o parte, pipăind cu mâna sub ea și îndreptând mușamaua. Între picioare era umed și scârbos, tamponul meșterit cu migală – îl căptușise preventiv cu câlți, să țină mai mult – era îmbibat tot, iar cămașa de noapte se udase și i se lipea de spate. Trebuia să se ridice și să se schimbe. Anatolia a făcut toate manevrele înfrângându-și greața – nu se știe de ce, tot ceea ce se petrecea îi stârnea o iritare și un dezgust imense. Era și mai mult sânge, țâșnea cu o forță de neoprit, rea, parcă grăbindu-se cât se poate de tare să-i părăsească pântecul. Anatolia a băgat sub pat lenjeria pătată, să n-o mai vadă, s-a întins, a netezit

o altă bucată de mușama, s-a acoperit cu ea și a pus deasupra plapuma, înfășurându-și cu grijă picioarele – acestea îi înghețau chiar și vara, când era arșița în toi.

— Numai de-aș muri mai repede, a oftat ea, acoperindu-și ochii și adâncindu-se supusă în vârtejul amintirilor. Cu ele, timpul trecea pe neobservate.

Avea șapte ani când i-a murit mama – încălzise baia, își spălase fetele, le pusese în pat, și între timp, cât se ocupase de ele, închisese ușița sobei, să păstreze căldura. Uitase s-o deschidă mai târziu și se intoxicase mortal cu fum. Kapiton, obosit după munca grea, a adormit fără să-și mai aștepte nevasta, și când s-a trezit în toiul nopții și n-a găsit-o lângă el, a spart ușa băii și a scos-o de acolo pe brațe – căzând, Voske agățase ușița sobei, aceasta se deschisese și o parte din cărbuni, pe care, nu se știe de ce, umezeala nu-i stinsese, îi arseseră minunatele bucle de culoarea mierii.

— Ne-a ajuns blestemul lui Tatevik! s-a jeluit babo Mane ridicându-și spre cer mâinile noduroase și negricioase; la vremea aceea trecuse de o sută de ani – aproape oarbă, neputincioasă, își petrecea zi după zi pe divan, înconjurată de mutaki[6] și, zăngănind ușor din mătănii, rostea în șoaptă rugăciuni. Moartea lui Voske a făcut-o să se ridice și să ia pe umerii ei gârboviți grijile casei; a mai trăit cinci ani și s-a prăpădit în cea mai cumplită foamete, după ce și-a îngropat strănepoatele mai mari, vlăguite de nemâncare. Salome s-a stins prima, a doua zi s-a dus și Nazeli, fetele au fost puse în același sicriu, acoperite cu părul lor lung – pe lângă sănătate și frumusețe, foametea le răpise și cosițele moi, de culoarea mierii, ca ale mamei lor. Babo Mane a spălat ce mai rămăsese din ele în apă cu lavandă, le-a uscat la vânt, le-a pieptănat și a acoperit cu ele trupurile strănepoatelor, care se topiseră până la transparență.

6. Perne lungi pentru divan (arm. – *n. a.*).

Kapiton și-a dus fiica cea mică în vale, la niște rude îndepărtate, și le-a lăsat caseta cu bijuterii a lui Voske și economiile strânse în toți anii de muncă grea de țăran – patruzeci și trei de galbeni. Ori de câte ori Anatolia închidea ochii, îl vedea pe tatăl ei, slab, cu obrajii supți și privirea stinsă, un bărbat tânăr care cât ai clipi se transformase într-un bătrân vlăguit; ea își ținea răsuflarea, să nu izbucnească în plâns de durerea cumplită, care-i sfâșia inima, când își amintea cum o strânsese la piept și îi șoptise la ureche:

măcar tu să trăiești, fetița mea, cum ieșise din casă, închizând ferm ușa după el, și nu mai venise înapoi niciodată.

Ea s-a întors la Maran după șapte ani lungi, în care familia adoptivă reușise să risipească podoabele mamei, și Anatoliei îi mai rămăsese doar o camee din scoică naturală, rozalie cu nuanțe bej, cu o fată măiestrit sculptată, care stătea în profil pe o băncuță la umbra unei sălcii și privea undeva departe. De-a lungul anilor petrecuți în vale, Anatolia a învățat multe, în primul rând, să citească, să scrie și să socotească; la școală n-au dat-o, explicându-i că nu au mijloace pentru educație, dar soția unchiului de-al treilea, femeie nefericită și oropsită, care era tratată mai degrabă ca o slugă decât ca stăpâna casei, sortită să îndure toată viața bețiile bărbatului și băieților ei, o învățase tot ce știa. Niciodată n-o necăjea pe Anatolia, era foarte blândă și prevenitoare cu ea, o apăra de grosolănia și bădărăniile verilor ei, și chiar înainte de a se sfârși – moartea i-a fost lungă și chinuitoare, de o boală necunoscută, care îi distrusese încet și necruțător sănătatea – a trimis-o cu mașina de poștă pe Anatolia, în vârstă de nouăsprezece ani, înapoi la Maran.

Anatolia se făcuse între timp o fată drăguță – cu ochii negri-albăstrui ai bunicului ei, piele măslinie, bucle lungi până la mijlocul gambelor, de o surprinzătoare culoare cânepie cu reflexe de culoarea mierii, ca ale mamei sale. Își împletea părul într-o coadă groasă, pe care o răsucea într-un coc greu la ceafă, și mergea, ca Voske, cu capul ușor dat spre spate. Bătrâioara mamă a lui Iasaman, când a văzut-o după atâția ani de despărțire, a icnit și a dus mâna la piept – cum mai semeni cu amândoi părinții tăi, fetițo, ai unit în tine sufletele lor nefericite. Anatolia s-a bucurat în taină că vecinii ei supraviețuiseră foametei. Iasaman, care era mai mare cu douăzeci și doi de ani decât ea și la vremea aceea se îngrijea deja de primul nepot, a hotărât, împreună cu soțul ei, Ovanes, s-o ajute să-și pună în ordine casa dărăpănată și să-și refacă grădina de zarzavat. Au întărit cu proptele peretele din spate, au înlocuit tocurile uscate ale ferestrelor, au peticit podeaua ruptă a verandei. Cu timpul, tânăra s-a atașat sincer de ei, și atașamentul acesta era reciproc. Ovanes se purta cu Anatolia, singura fiică în viață a vecinului și prietenului său, cu atenție și grijă părintească, iar Iasaman a devenit pentru ea de toate: și mamă, și soră, și prietenă, umărul de care se putea sprijini când viața avea să devină insuportabilă. În timpul petrecut în vale, Anatolia se dezobișnuise de munca grea de la țară, a trebuit să treacă o vreme până când s-a învățat din nou să se descurce și cu grădina de zarzavat, și cu

gătitul, și cu curățenia. Ca să-și facă viața mai ușoară, a încuiat o mare parte din camerele casei, păstrând pentru traiul de zi cu zi dormitorul părinților, sufrageria și bucătăria, dar o dată la două săptămâni trebuia să curețe temeinic peste tot, să șteargă praful, să atârne la aerisit – la soare sau în gerul proaspăt, mirosind a promoroacă – plăpumile grele din lână de oaie, pernele, mutaki și covoarele. Încetul cu încetul a adunat câteva animale – Iasaman i-a dăruit o găinușă, care la început s-a adăpostit în vechiul coteț, ca să nu stea fără cocoș. Dar apoi, când a început să facă ouă, Anatolia a luat-o la ea împreună cu odraslele-i piuitoare și neastâmpărate; unul dintre pui, țanțoș și bătăios din primele zile de viață, s-a transformat într-un cocoș nobil, un adevărat destrăbălat, care călca nu numai haremul lui de găini, ci și jumătatea femeiască cu pene a tuturor curților vecine, astfel că intra mereu în lupte sângeroase, din care, de altfel, ieșea întotdeauna victorios, și după aceea cucuriga îndelung de pe gard, făcându-i să tremure de spaimă pe adversarii înfrânți. Apoi Anatolia și-a făcut rost de o capră, a învățat să fermenteze mațunul[7] și să facă brânză așa cum se cuvine – moale, fragedă, umed-lăptoasă când o tai. La început a copt pâine sub supravegherea lui Iasaman, apoi a devenit pricepută și se descurca singură. Duminica, în zorii zilei, se ducea la cimitir, apoi la capelă, să-și pomenească rudele. În anii în care lipsise ea, cimitirul se dublase; Anatolia trecea pe lângă crucile tăcute de piatră, citind numele dăltuite pe ele – familii întregi.

7. Un produs din lapte acru, amintind ca gust de laptele covăsit (arm. – *n. a.*).

La jumătate de an după ce se întorsese, și-a găsit de lucru la bibliotecă. Au luat-o fără să țină seama de lipsa școlii, pur și simplu pentru că nu mai avea cine să lucreze acolo – fosta bibliotecară nu supraviețuise foametei, și nu se găsise nimeni altcineva care să se învoiască să petreacă cinci zile pe săptămână în sala prăfuită, plină cu rafturi de cărți, pe o leafă de mizerie. În Maran nu mai rămăseseră copii, singurul copil care supraviețuise foametei, nepotul lui Melikanț Vano, abia împlinise cinci ani, biblioteca și școala construite în ajunul foametei erau practic pustii, dar Anatolia nu s-a pierdut cu firea: viața își croiește drum peste tot, curând avea să se nască o nouă generație de copii, și totul avea să revină la normal.

Biblioteca i se părea un paradis, un loc unde putea să se odihnească după treburile gospodărești zilnice, monotone și istovitoare. Anatolia a spălat temeinic rafturile, le-a frecat cu ceară de casă până le-a lustruit, a trecut în revistă formularele de lectură, a aranjat cărțile altfel, ignorând codul și

ordinea alfabetică și ghidându-se exclusiv după preferințele coloristice – jos cele cu coperte mai închise, iar sus cele mai deschise. A pus peste tot plante – sângele-voinicului, aloe și mușcate –, în loc de ghivece a folosit niște căni de lut largi la gură, care zăceau fără rost în pivniță, a trecut numai pe la atelierul lui Minas, cu rugămintea să le facă pe fund o găurică pentru scurgerea apei. Ucenicul lui Minas, un țărănuș scund și îndesat, văduv și fără copii, care-și îngropase întreaga familie în anii foametei, a pus imediat ochii pe ea. A dus el personal la bibliotecă vasele, apoi a mai trecut pe acolo de câteva ori, chipurile să întrebe dacă nu mai avea nevoie de ajutor, zăbovea, fără să-și ia ochii de la tulburata Anatolia, iar după o lună s-a înfățișat la ea acasă, cu o cerere în căsătorie. Anatolia nu-l iubea și știa că nici n-o să-l iubească, dar s-a învoit să se mărite cu el, pur și simplu pentru că nu avea cu cine altcineva, în sat nu mai erau bărbați liberi, iar cei rămaşi nu erau potriviți ca vârstă – fie erau prea tineri, fie dimpotrivă, foarte bătrâni. Căsnicia a fost nefericită, în cei optsprezece ani lungi trăiți cu soțul ei n-a aflat ce-i acela cuvânt de dezmierdare sau purtare grijulie. Bărbatul s-a dovedit a fi un om uimitor de aspru și indiferent, nepriceput și lipsit de atenție în pat – la rugămințile timide ale Anatoliei de a fi măcar un pic mai tandru răspundea cu un hohot grosolan, adeseori o siluia; ea rămânea apoi întinsă, mirosind a transpirația și carnea lui nespălată, și, înghițindu-și lacrimile, se ura din tot sufletul. Singurului ei vis – acela de a naște copii și a se dedica educației lor – nu-i era dat să se împlinească: nu reușea să rămână însărcinată. La început, soțul ei doar a învinuit-o de infertilitate, dar cu anii a devenit tot mai mohorât și mai nerăbdător, scos din fire de supunerea ei tăcută, se înfuria și o brutaliza, iar în cele din urmă și-a luat obiceiul de a se îmbăta și de a o bate, trântind-o pe podea și târând-o de păr prin casă, încăpățânându-se să nu scape nici o cameră, apoi o încuia până dimineața în magazia umedă. Devenind mereu mai nemilos, pesemne că ar fi omorât-o la un moment dat, dacă nu s-ar fi temut de uriașul Ovanes, care, observând odată o vânătaie pe obrazul Anatoliei, năvălise fără o vorbă în atelierul de tâmplărie, îl târâse de guler în curte și îl trântise în grămada mare de lemne. Plecând, l-a săgetat cu privirea:

— Dacă mai ridici o dată mâna asupra ei, te omor fără alte discuții, ai înțeles?

Intervenția lui Ovanes i-a salvat viața Anatoliei, dar i-a transformat fiecare zi într-un chin insuportabil – acum soțul său o tortura cu pricepere, într-o liniște absolută: îi sucea mâinile, o lovea peste încheieturi, ca să nu se

vadă urmele, o persecuta, bătându-și joc de ea pe față. Anatolia îndura în tăcere, fără să se plângă – se temea că Ovanes o să se țină de cuvânt și o să-i omoare pacostea de bărbat, și ea nu voia răul nimănui.

Singura evadare din viața ei lipsită de nădejde a devenit lectura. În primii ani, când biblioteca era complet pustie, ea își consacra tot timpul de lucru ocupației preferate. Încetul cu încetul, datorită intuiției și gustului ei înnăscut, a învățat să deosebească literatura bună de cea proastă, s-a îndrăgostit de clasici – ruși și francezi, dar pe contele Tolstoi l-a urât complet și pentru totdeauna, imediat după ce a citit *Anna Karenina*. Văzând în atitudinea lui față de eroine o indiferență și o aroganță de neîndurat, l-a catalogat pe conte drept tiran și despot, și a dus volumele groase ale cărților lui undeva unde să nu le vadă, ca să se enerveze mai puțin. Adusă pe culmile disperării de hărțuirile soțului ei, nu avea de gând să se împace cu o astfel de nedreptate și în paginile cărților.

În timpul lăsat liber de citit, Anatolia făcea ca biblioteca să fie un loc plăcut și frumos: a pus la ferestre perdele ușoare de stambă, până la jumătatea geamului, să nu lipsească plantele de lumina soarelui, a adus de acasă un covor și l-a atârnat de-a lungul peretelui cu portrete de scriitori, iar băncile incomode le-a împodobit cu pernuțe vesele, cusute chiar de ea din petice multicolore.

Acum, biblioteca amintea de o seră-sală de lectură îngrijită – toate pervazurile și trecerile dintre rafturi erau pline de căni și ghivece cu plante, Anatolia a adus de pe fosta proprietate a lui Arșak-bek (astăzi Casă de Cultură, bătută în scânduri și uitată) opt vase pseudoantice și a plantat în ele trandafiri, caprifoi parfumat și crini de munte. Trandafirii au înflorit nebunește și miroseau atât de tare, încât atrăgeau cu aroma lor albinele, care intrau pe ferestruicile deschise, încurcându-se puțin în cutele perdelelor de stambă, și își găseau fără greș drumul spre flori. Adunând polenul, ele zburau înapoi, pentru a se întoarce din nou. Odată, toamna, ademenit de mirosul dulce-amărui al fructelor de caprifoi, pe geam a intrat un întreg roi de albine și, adăpostindu-se după grinda tavanului, părea că are de gând să rămână acolo pentru totdeauna. Anatolia a trebuit să cutreiere tot satul în căutarea curții din al cărei stup zburaseră albinele. La subsol a crescut un mușuroi mare – șirurile de furnici, șerpuind strâmb, se întindeau de-a lungul scândurilor podelei până la ușa de la intrare și dispăreau sub prag. Cornișa acoperișului era plină de jur împrejur de cuiburi de rândunele – an după an, ele veneau aici să facă alți pui. Toamna, imediat după plecarea păsărilor,

Anatolia trebuia să spele pereții exteriori de găinați și alte gunoaie cu o mătură înfășurată în cârpe. Odată a descoperit un cuib de vrabie în coșul sobei și a fost nevoită să aștepte până când puii au ieșit din ou, au crescut și și-au luat zborul, și abia apoi să mute cu grijă cuibul într-un copac. Altfel părinții s-ar fi putut speria și ar fi părăsit pentru totdeauna cuibul, lăsând ouăle nesparte în voia sorții.

Cu timpul, biblioteca a ajuns să pară un babilon al viețuitoarelor, își găseau aici adăpost tot felul de păsări și insecte și se înmulțeau cu un sârg uluitor. Anatolia lăsa pe pervazuri farfurioare cu apă îndulcită pentru fluturi și gărgărițe, meșterise câteva hrănitoare pentru păsări și sădise în curte o mică grădină de zarzavat, spre bucuria furnicilor. Astfel își petrecea zilele, foșnind paginile cărților ei iubite, care miroseau a piele și clei, fără copii și nefericită, înconjurată de creaturi nevinovate la serviciu și torturată de ura soțului ei în casa părintească.

După un timp, școala a reușit, de bine, de rău, să încropească o clasă elementară, și în bibliotecă au apărut în sfârșit mici vizitatori. Anatolia și-a revărsat asupra lor toată dragostea maternă pe care nu avusese cui s-o dăruiască. Pe masă, alături de tava de lemn cu formularele de lectură, ținea întotdeauna un văsuleț cu fructe uscate și prăjituri de casă. Când copiii îi cereau de băut, le turna ceai sau compot, apoi îi distra cu istorii citite sau chiar inventate. Adulți treceau rar pe la bibliotecă, nu de cărți le ardea lor, dar copiii, amuzanți, curioși, cu ochii larg deschiși, puteau petrece acolo ore în șir. Se mișcau cu o grijă înduioșătoare printre vasele cu plante, obișnuind să miroasă fiecare floricică, urmăreau zborul albinelor, turnau apă cu zahăr în farfuriuțe, citeau, își făceau lecțiile, puneau întrebări nenumărate, erau preocupați întruna. Când plecau, îi întindeau negreșit obrazul să-l sărute. Anatolia credea sincer că dragostea lor nu e altceva decât o alinare venită din cer pentru faptul că nu avea copii.

— Fie și așa, se împăca ea smerită cu soarta.

Viața ei conjugală grea și chinuitoare, care părea s-o ducă implacabil spre pieire în cei optsprezece ani lungi, s-a încheiat printr-o mare tragedie. Soțul ei, înrăit de dragostea pe care i-o arăta toată lumea, a hotărât să-i distrugă definitiv viața și la un moment dat i-a cerut să renunțe la slujbă. Anatolia, care nu crâcnea niciodată, s-a surprins până și pe ea însăși refuzând categoric. Și când el, ca de obicei, a dat s-o lovească, l-a amenințat că i se va plânge lui Ovanes.

— Să te învețe el minte! a izbucnit ea furioasă. Și dacă nu te potolești, divorțez de tine. Să ții minte, în casa tatălui meu tu n-o să mai ridici mâna la mine!

Bărbatul și-a mijit ochii cu răutate, fără să rostească o vorbă. Dar, așteptând până când ea a plecat la serviciu, a făcut un adevărat dezastru – a dărâmat ușile tuturor camerelor, a spart mobila cu toporul, n-a cruțat nici măcar cufărul pe care Anatolia îl păstra ca pe lumina ochilor – acolo, presărate cu frunze de mentă și lavandă uscată, ținea rochițele, pantofiorii și jucăriile surorilor moarte.

Iasaman a auzit zgomotele, dar s-a temut să intre în casă, așa că și-a trimis nepotul la bibliotecă, iar ea a dat fuga în capătul celălalt al satului, să-l cheme pe soțul ei. Când Ovanes a ajuns, gâfâind, Anatolia zăcea fără cunoștință pe podeaua sufrageriei, aproape omorâtă în bătaie, iar pe suprafața ovală a mesei se căscau două urme adânci de topor – brutalul ei soț o întinsese pe masă, îi tăiase de la rădăcină minunatele cosițe de culoarea mierii și, urlându-i în față cu triumfătoare bucurie răutăcioasă: „Acum o să-ți dai duhul fără plete“, fugise din casă, luând cu el toate modestele ei economii. Urmărirea lui n-a avut nici un rezultat – a reușit să plece cu mașina de poștă în vale, unde a dispărut fără urmă și nimeni n-a mai auzit de el vreodată.

Iasaman și-a îngrijit prietena cu rugăciuni și fierturi vindecătoare. Satul, cutremurat de cele întâmplate, a încremenit într-o așteptare îngrijorată – toți își aminteau de blestemul aruncat de Tatevik asupra familiilor lui Agulisanț Voske și Sevoianț Kapiton. Dar Anatolia, spre ușurarea generală, s-a întremat repede și curând a revenit la lucru. A mai durut-o multă vreme corpul – mai ales la schimbările de vreme –, avea probleme și cu vederea din cauza pumnilor în cap – a fost nevoită să se ducă în vale să-și comande ochelari, dar nu se plângea și părea chiar fericită, fiindcă în sfârșit se eliberase de spaima apăsătoare care o urmărise în toți anii căsniciei.

Bătrânul Minas, așteptând să se facă bine, a trecut pe la ea pe-acasă, a scos niște mormăieli stânjenite, cerându-și iertare pentru ucenicul lui nenorocit, și s-a oferit să-i dreagă mobila distrusă, dar Anatolia a refuzat să repare ceva. A dus încetul cu încetul bucățile de lemn în curte și le-a dat foc, lăsându-le să se transforme în scrum; a lăsat numai masa ovală din abanos cu urmele de topor. Ovanes i-a făcut rost de un șifonier, Eiboganț Valinka i-a dat de la ea un pat și un divan, iar Iakuliceanț Magtahine – un cufăr mare de lemn. Minas i-a reparat încetișor ușile din interior și i-a vopsit

duşumeaua. Din fostul aspect luxos al casei nu mai rămăsese nici urmă, dar mobilierul modest n-o întrista pe Anatolia, ea ştiuse întotdeauna să se mulţumească cu puţin. S-a bucurat nespus că albumul cu fotografii scăpase ca prin minune – îl luase cu ea la slujbă, ca să-i restaureze cotorul, şi-l uitase pe masă, iar astfel îl salvase.

Până la război, care avea să cuprindă valea ca un vârtej implacabil, au mai trecut cinci ani, şi Anatolia a trăit toţi aceşti ani într-o pace senină, binecuvântată. Zilele şi le petrecea la bibliotecă, serile, acasă la ea sau la Iasaman, în zilele libere îi vizita pe cei dragi la cimitir – salcia plângătoare sădită pe mormântul tatei crescuse şi îşi legăna crengile lungi şi subţiri deasupra crucilor de piatră, şoptind rugăciuni nesfârşite din frunzele-i verzi-argintii. Femeia zăbovea între morminte, dacă vremea îi permitea, până târziu, în amurgul liliachiu. Uneori aţipea, cu tâmpla sprijinită de piatra răcoroasă a unei cruci. În stânga zăceau mama şi tata, în dreapta, surorile şi babo Mane; Anatolia şedea cuprinzându-şi genunchii cu mâinile şi le spunea poveşti fericite: despre copii, care, slavă Domnului, se năşteau tot mai mulţi în fiecare an, despre trandafirii care atrăgeau cu parfumul lor roiuri întregi de albine, despre şirurile de furnici care se întindeau de sub podea în puncte minuscule până în pragul bibliotecii.

Aşa a îmbătrânit – încet şi neabătut, înconjurată de fantome dragi, singură, dar împăcată şi fericită. Iasaman, pe care o îngrijora singurătatea prietenei sale, i-a sugerat de câteva ori că n-ar fi rău să se mărite din nou, dar Anatolia scutura din cap, refuzând – e târziu şi n-are rost. Ce-am văzut eu bun de la un soţ, ca să mă aştept la ceva şi mai bun de la altul?

Războiul a venit în anul în care ea împlinea patruzeci şi doi de ani. Mai întâi au început să ajungă din vale veşti vagi despre împuşcături la graniţele de est, apoi a dat alarma Ovanes, care citea conştiincios gazetele. Judecând după ştirile despre lupte şi acţiuni la graniţe – la cea de est, iar apoi şi la cea de sud-vest –, lucrurile mergeau din cale-afară de prost. Odată cu iarna a sosit vestea că se declarase mobilizarea generală. O lună mai târziu, toţi bărbaţii din Maran capabili să ţină o armă în mână au fost luaţi pe front. Apoi războiul a ajuns în vale. S-a întins ca un vârtej hulpav, înşfăcând în rotirea lui sălbatică oameni şi case deopotrivă. Coasta lui Maniş-kar, pe care şerpuia singurul drum care ducea spre Maran, a fost acoperită de hârtoape – urme ale bombardamentelor. Satul s-a cufundat pentru mulţi ani într-un întuneric absolut, în frig şi foamete. Bombele au rupt liniile de telegraf şi au spart geamurile ferestrelor. Oamenii au fost nevoiţi să pună folii de plastic

în rame, fiindcă nu aveau de unde să facă rost de geamuri noi de sticlă, și, oricum, ce rost ar fi avut să le mai pună, când următorul bombardament le-ar fi prefăcut pe loc în cioburi? Bombardamentele au devenit deosebit de necruțătoare mai ales în sezonul semănatului, nepermițând înadins lucrul la câmp, iar recoltele modeste din grădinile de zarzavat au ajuns doar puțină vreme. Lemne ca să încălzească sobele și să se apere măcar un pic de frigul chinuitor nu aveau de unde să ia, pădurea gemea de iscoade inamice, care nu cruțau pe nimeni – nici femei, nici bătrâni. Ca să facă focul, au fost nevoiți să folosească uluci din garduri, apoi lemne din acoperișuri, poduri și hambare, iar după o vreme au început să-și demonteze verandele.

Prima iarnă a fost cu deosebire chinuitoare, Anatolia a trebuit să se mute cu totul în bucătărie, mai aproape de sobă. În celelalte încăperi neîncălzite devenise imposibil de stat – ferestrele acoperite cu plastic nu apărau de umezeală și frig, iar pereții și tavanele se acoperiseră de un strat gros de promoroacă, şi aceasta, dacă se încălzea un pic, se topea și curgea șiroaie pe mobilă, pături și covoare, stricându-le definitiv. Modestele rezerve de gaz lampant s-au isprăvit repede, apoi s-au dus și lumânările. Odată cu venirea frigului, școala s-a închis, biblioteca s-a golit și ea. Anatolia a încărcat o căruță cu cărțile pe care avea de gând să le citească în timpul iernii, precum și cu cănile și ghivecele cu plante și le-a adus acasă, la căldură. A îngrădit un colț al bucătăriei, a presărat pe jos paie și a instalat acolo capra gestantă – către sfârșitul lui ianuarie, aceasta a adus pe lume doi iezi. Așa a petrecut iarna lungă și friguroasă – lângă sobă, înconjurată de plante, de cărțile ei dragi și de căprițele care behăiau încetișor. Se spăla pe bucăți, într-o copaie de lemn – mai întâi capul, apoi partea de sus a corpului, apoi cea de jos. O făcea stând cu spatele la capre – se rușina. A nins mult în iarna aceea, așa că nu era nevoie să se ducă la izvor după apă; Anatolia punea zăpadă în găleți, o parte o lăsa peste noapte, să se limpezească, pentru mâncare și gătit, iar cealaltă o încălzea pe sobă și o folosea la spălatul rufelor și al vaselor. Joia și vinerea ducea lăturile pe verandă, să se răcească la frig, și abia apoi le vărsa. Potrivit unei străvechi credințe respectate cu sfințenie de locuitorii Maranului, nu ai voie să verși apă fierbinte pe pământ joia și vinerea – ca să nu opărești picioarele lui Cristos.

Zilele de iarnă semănau una cu alta, la fel ca pietrele transparente din mătăniile lui babo Mane, de care Anatolia nu se despărțea niciodată. Dimineața se ducea în cotețul găinilor, să le dea grăunțe păsărilor și să adune ouăle, apoi hrănea caprele, făcea curat în bucătărie și gătea repede

ceva, apoi, în ce mai rămânea din ziua mohorâtă, citea. Când se lăsa întunericul, picotea pe divan, înfășurată în câteva pături, sau stătea pur și simplu întinsă, urmărind scânteierea palidă a cărbunilor aproape stinși prin deschizătura îngustă a ușiței de la sobă. Avea mereu la îndemână albumul cu fotografiile de familie, pe care îl răsfoia tăcută, ștergându-și lacrimile cu marginea mânecii. De povestit, nu avea ce să le povestească, iar să-i necăjească jeluindu-se nu voia.

Primăvara a venit ceva mai târziu decât de obicei, abia spre mijlocul lui martie. Maranul chinuit de frig și întuneric a oftat în sfârșit de ușurare, a scârțâit din uși și din portițe și a deschis larg ferestrele, lăsând lumina soarelui să intre. Bucuria că în sfârșit trecuse iarna înghețată și necruțătoare era atât de mare, încât umbrea teama de moarte. Maranenii se obișnuiseră de mult cu bombardamentele, așa că, fără să le mai dea atenție, și-au reluat îndeletnicirile zilnice, care se dovedeau a fi numeroase. Nimeni n-ar fi bănuit că frigul și umezeala care pătrunseseră în case putuseră pricinui atâtea stricăciuni. Trebuia să aerisească bine și să usuce încăperile jilave, ca să vină de hac mucegaiului omniprezent, care reușise să se strecoare în toate dulapurile și cuferele cu albituri. Pereții, podelele și mobila trebuiau tratate cu un amestec de alaun și vitriol, iar spălatul rufelor a durat o lună întreagă, pentru că trebuia spălat tot, începând cu lenjeriile de pat și hainele și terminând cu preșurile și covoarele. A fost atâta treabă, că Anatolia a reușit să ajungă la bibliotecă abia la sfârșitul lui aprilie, când bombardamentele s-au potolit un pic, și la școală s-au reluat orele.

Anatolia și-a frecat obrazul de pernă și a oftat adânc, alungându-și lacrimile care-i umpleau ochii. Din ziua aceea trecuseră mulți ani, dar de fiecare dată când își amintea în ce stare cumplită găsise biblioteca, izbutea doar cu mare greutate să-și înfrângă adânca durere sufletească. Umezeala care pătrunsese prin ferestrele acoperite cu folii de plastic ajunsese până la rafturile cele mai de sus, acoperind cu pete oribile de mucegai cotoarele de piele și paginile iremediabil îngălbenite și încrețite ale cărților. Doamne, Doamne, plângea Anatolia, trecând în revistă unul după altul rafturile pline cu cadavre de cărți, ce-am făcut, cum de nu le-am protejat?

Trecând pe la bibliotecă, directoarea școlii a găsit-o în prag; Anatolia stătea cu capul în mâini și, legănându-se uşor, plângea în hohote, ca un copil. Directoarea, o femeie în vârstă, cu maxilar bărbătesc și umeri puternici, i-a ascultat în tăcere explicațiile nedeslușite, apoi a intrat în bibliotecă, a scos la întâmplare câteva cărți, le-a răsfoit și a clătinat din cap.

Le-a pus la loc, și-a mirosit degetele și s-a încruntat. A scos o batistă și și-a șters bine mâinile.

— Și ce puteai să faci, Anatolia? Oricum ar fi pierit.

— Dar cum se poate așa ceva? Cum se poate? Fosta bibliotecară le-a apărat pe vremea foametei, și eu n-am putut să le apăr pe timp de război.

— Pe atunci geamurile erau întregi, iar acum… Cine putea ști că o să se întâmple așa ceva?

Anatolia s-a lansat într-o încercare zadarnică de a salva cărțile. A adus un ghem de sfoară și a întins-o pe zece rânduri în curte. A atârnat cărți de la un capăt la altul, în speranța că soarele și vântul aveau să scoată umezeala și că, cine știe, vor putea fi restaurate cumva. Dacă priveai dintr-o parte, părea că în curtea bibliotecii năvălise un stol de păsări multicolore care planau în aer, dând stângaci din aripile lor neputincioase. Anatolia trecea printre rânduri și răsfira paginile. Și-a petrecut noaptea în bibliotecă, de teamă să nu plouă. A doua zi, cărțile au pălit și au început să-și scuture paginile ca pe niște frunze uscate toamna. Anatolia le-a adunat, le-a pus grămadă lângă gard, a încuiat biblioteca – și nu s-a mai întors niciodată acolo.

După alți șapte ani grei, războiul s-a sfârșit, luând cu el generația tânără. Unii au pierit, alții, ca să-și salveze familiile, au plecat în ținuturi mai liniștite și mai prospere. La vremea când Anatolia a împlinit cincizeci și opt de ani, în Maran rămăseseră numai bătrânii, care nu voiseră să-și lase pământul în care li se odihneau strămoșii. Deși era cea mai tânără locuitoare a satului, Anatolia nu se deosebea cu nimic la înfățișare de Iasaman, căreia i-ar fi putut fi fiică. Umbla, ca și celelalte băbuțe, în rochii lungi de lână, purta șorț, își strângea părul sub o basma pe care o lega într-un nod complicat la ceafă. La gulerul încheiat sever purta mereu cameea care-i rămăsese de la mama ei. Nici unul dintre locuitorii Maranului nu se amăgea cu speranța că viața li s-ar putea schimba cândva în bine. Satul își trăia blând și resemnat ultimii ani, și Anatolia împreună cu el.

Dincolo de fereastră se lăsa noaptea sudică, măturând pervazul cu raze de lună timide și povestind în cântec molcom de greieri visele pe care le visa lumea. Anatolia stătea întinsă pe perne, strângând la piept albumul cu fotografii de familie, și plângea.

Capitolul 2

Mânuind nemilos o furculiță, Șalvarant Ovanes bătea ouă, transformându-le într-o spumă aerată. În fiecare dimineață, indiferent de anotimp, împrejurări sau chiar starea de sănătate, mânca la micul dejun delicatesa preferată, iar apoi își făcea un ceai de cimbru tare, își răsucea o țigară și o fuma tacticos, privind cum se ridică rotocoalele de abur fierbinte și parfumat deasupra cești cu pereți groși.

Hârtia pentru țigări trebuia economisită. Înainte nu se întâmpla așa ceva – cum-necum, niște ziare fără rost se găseau mereu în vale. Cu un scrâșnet greu, mașina de poștă urca de cinci ori pe săptămână coasta lui Maniș-kar, aducând teancuri întregi de ziare care miroseau a cerneală tipografică proaspătă. Ovanes trecea în revistă conștiincios fiecare pagină. Titlurile erau toate răsunătoare, iar conținutul gol, și asta îi întărea credința că orice cuvânt tipărit e nimic în comparație cu unul rostit.

— Mai bine te gândești de o sută de ori și vorbești o dată, decât să înșiri aiurea tot felul de prostii, mormăia Ovanes, foșnind supărat din paginile ziarului.

— Poate că s-au gândit de o sută de ori înainte de a tipări? riposta Iasaman.

— Dacă s-ar gândi de o sută de ori la fiecare cuvânt, gazetele ar ieși în cel mai bun caz o dată pe lună. Că doar nu se poate să gândești inteligent atâtea pagini, nu?

— Nu se poate.

— Ei, asta zic!

Totuşi, foaia de ziar goală de conținut nu influența calitățile gustative ale tutunului, așa că Ovanes continua să se aboneze regulat la ziare. Din păcate, de când începuse războiul, mașina de poștă urca tot mai rar coasta lui Maniș-kar, apoi a încetat cu totul – în vale se întrerupea des alimentarea cu combustibil, și era păstrată doar pentru cazuri de forță majoră.

Odată cu anularea serviciilor poștale au început și problemele cu hârtia. Se descurcau cum puteau. La început au fost folosite ziare vechi, apoi cărțile distruse pe care, împinsă de disperare, Sevoianț Anatolia le pusese cândva grămadă lângă gardul bibliotecii. Bătrânii desfăceau fără o vorbă

volumele mirosind a mucegai și a tăcere tristă, de Shakespeare, Cehov, Dostoievski, Faulkner sau Balzac. Din copertele mai groase făceau suporturi de pus sub vasele fierbinți, iar paginile distruse le lăsau pentru aprinsul focului și alte nevoi ale gospodăriei. Țigările din astfel de hârtie erau amărui, fumegau și se stingeau tot timpul. Șalvarant Ovanes își mijea ochii și înjura, reaprinzându-și țigara de la un cărbune mocnit, pe care trebuia să-l scoată de fiecare dată din sobă, frigându-se – nici chibrituri nu erau destule în sat, așa că erau folosite cu mare economie.

Războiul, care vreme de opt ani insuportabil de lungi adunase din lume o recoltă de suflete neliniștite, într-o zi s-a poticnit și s-a retras, urlând, șchiopătând și lingându-și labele însângerate. Combustibil tot nu era de ajuns, dar viața a început să se așeze, reluându-și cu trudă cursul. Numai Maranul, nu se știe de ce, nu a fost atins de aceste schimbări – nimeni nu-și aducea aminte de el, și nici nu avea de gând s-o facă. Singura mașină ce venea în sat a rămas ambulanța, pe care trebuia să o chemi trimițând o telegramă, fiindcă altă legătură cu lumea de-afară Maranul nu avea. Pesemne că cei din vale își luaseră de mult gândul de la mâna de bătrâni încăpățânați care refuzaseră să coboare din vârful lui Maniș-kar.

Acum, cu hârtia îi ajuta poștașul Mamikon. O dată la două săptămâni (dacă nu erau scrisori – dar scrisori veneau extrem de rar), el aducea în geanta lui teancuri de pliante publicitare care nu erau de folos nimănui, era plină valea de ele, și le lăsa la poștă. Telegrafista Satenik împărțea pliantele în douăzeci și trei de părți egale – după numărul caselor locuite din sat – și le lăsa în teancuri, lângă ghișeu. Până seara, oamenii le luau.

Înainte de a înfășura în reclamă porția cuvenită de tutun, Ovanes studia cu atenție pliantul. Judecând după conținut, pe locuitorii din vale nu-i băteau gânduri prea inteligente, ba chiar dimpotrivă. Fiindcă, din nou judecând după conținutul acestor pliante, acum singurele lor ocupații erau să meargă la vrăjitoare ca să atragă dragostea, să împrumute bani de la bancă pentru a cumpăra tot felul de fleacuri și să-și tundă animăluțele de companie la saloane de frumusețe excesiv de scumpe.

— Dacă Dumnezeu vrea să pedepsească un om, mai întâi îi ia mințile, clătina din cap Ovanes, trăgând în piept fumul de tutun amărui.

Tutunul îl cultiva chiar el, pe un petic de pământ abandonat care aparținuse cândva fratelui său. Fratele murise de mult, copiii i se împrăștiaseră prin lume, și grădina rămasă neîngrijită a fost repede năpădită de iarbă și buruieni. Așa că Ovanes a hotărât să pună acolo tutun – era bine

și pentru pământ, și, spre bucuria lui Iasaman, elibera o parte a grădinii lor pentru cartofi. Pentru uscat a orânduit veranda – a bătut la ambele capete niște cuie mari, îndoindu-le la jumătate, astfel încât să se transforme în cârlige. Pe măsură ce tutunul se cocea, aduna frunzele, ca planta să aibă cât mai puțină umezeală, le înșira pe un șnur cu ajutorul unui ac de oțel, le întindea pe niște rame ușor de mutat și le ducea să stea un pic într-o cameră întunecată a casei. Apoi scotea ramele pe veranda însorită, agăța șnururile cu frunze îngălbenite de cârlige și le lăsa acolo până se uscau complet.

Tutunul ieșea excelent – aromat, moale, cât trebuie de amărui. Sâmbăta, când pe maidan se ținea un mic bazar, Ovanes punea într-un coș împletit frunze uscate de tutun, lua cu el un joc de table și pleca la târg. Alături pășea demn Iasaman – mărunțică, agilă, cu o basma elegantă și șorț de mătase. Purta acest șorț numai la sărbătorile religioase și sâmbăta și duminica. Sâmbăta, pe maidan, iar duminica, la capelă, la rarele utrenii, pe care le slujea o dată pe lună, când venea, ter Azaria, preotul.

Sâmbăta, dacă vremea îngăduia, pe maidan se aduna toată populația satului. Fiecare își aducea produsele – legume, fructe sau verdețuri de sezon, telemea, unt, brânză dulce și smântână, pastramă cu mirodenii, șuncă, plăcinte simple. Rar se foloseau bani, se practica schimbul în natură. Pentru zece ouă de găină puteai primi un cuțit, o pereche de opinci se schimba pe un grvankan[8] de brânză de oaie sau trei sferturi de grvankan de brânză de capră, o ulcea de unt limpezit[9] pe două ulcele de miere polifloră, patru grvankani de brânză de oaie pe lâna de la un berbec.

8. Unitate de măsură egală cu 408 grame (arm. – *n. a.*).

9. Mai cunoscut sub denumirea de „unt clarificat“ (*n. tr.*).

Înainte, când gospodăriile erau mai mari și satul număra vreo cinci sute de case, pe maidan nu aveai loc să arunci un ac. Tarabele gemeau de tot felul de produse, după șirul de lactate venea cel de fructe, și era o zarvă de trebuia să-ți astupi urechile. La marginea pieței, imediat după șirurile de tarabe cu legume, se întindea țarcul animalelor, care avea legi de schimb proprii, stricte, stabilite de strămoșii îndepărtați ai maranenilor. Pe o vacă luai un cal, un mozi[10] de un an îl schimbai pe două oi, pe un porc puteai primi o oaie și un berbec, pe o viță, trei capre, iar pe o vacă cu vițel, un bou.

10. Vițel (arm. – *n. a.*).

În ziua de târg, pe coasta lui Maniș-kar se întindeau într-un șir lung căruțele țiganilor – ei își instalau corturile țipătoare la marginea satului, veneau pe maidan în grupuri colorate, gălăgioase, se tocmeau fără rețineri, furau neapărat câte ceva, dar, prinși cu mâța-n sac, plăteau cu bani de aur, iar apoi se răspândeau pe la case – să ghicească în cărți și să cerșească vechituri care nu le mai făceau trebuință sătenilor. Spre seară, când terminau cu târguitul, țiganii plecau, lăsând în urma lor mirosul de fum al focurilor și ecoul îndepărtat al chitarelor zornăitoare.

La sărbătorile mari venea un circ ambulant, aerul bubuia de sunetul ademenitor al zurnei, era întins peste maidan un cablu și erau aruncați în sus acrobați care se balansau la o asemenea înălțime, că ți se tăia respirația, apoi, zvârlind la o parte prăjina, se răsuceau într-un salt, aterizând de fiecare dată fără greș cu tălpile lor înguste pe sârma mișcătoare, care le tot aluneca de sub picioare.

Dedesubt, pe niște covorașe decolorate întinse în praf, stăteau fachiri negricioși, cu ochii galbeni, care suflau în fluiere de trestie, scoțând din ele sunete prelungi, hipnotizante. Insuflând spectatorilor o teamă solemnă, se legănau într-un dans monoton șerpi în transă, iar printre ei, măturând pământul bazarului cu fustele lor lungi, se plimbau vânzătoare de dulciuri orientale, oferind spre cumpărare smochine și prăjituri cu sumac, necunoscut pe meleagurile de aici.

Dar asta fusese în zilele de demult, odată ca nici-odată; acum, uitat de toți și pentru totdeauna, satul stătea atârnat pe umărul lui Maniș-kar, balansându-se ca o cobiliță goală. Maidanul se făcuse mic cât un degetar – câteva tarabe sărăcăcioase și sunetul măsurat al unor zaruri –, ziua trecea în conversații plăcute și amintiri, iar spre seară bătrânii se împrăștiau la casele lor, fără să fi vândut nimic, fiecare își ducea propria marfă – ce rost avea să schimbe mere pe pere, când toți aveau aceleași produse? Profit mai făceau numai Kudamanț Vasili și Șalvaranț Ovanes; la primul puteai să-ți ascuți uneltele de grădinărit sau să le schimbi cu unele noi, contra cost, iar la celălalt îți puteai umple punguța cu tutun.

În afară de târgul de sâmbăta, cumpărăturile se puteau face la prăvălia lui Nemețanț Mukuci. De două ori pe săptămână, Mukuci își înhăma caii la căruță și se ducea în vale, de unde aducea câte puțin din toate – zahăr, sare, orez, fasole, chibrituri, săpun, conserve de pește, ceva haine și încălțăminte – întotdeauna la comandă, cu înțelegerea că pot fi schimbate dacă nu se

potrivește măsura. Ajuta în mod special cu produse farmaceutice – bandaje, vată, iod, verde de briliant.

În sat, bolile erau tratate cu poțiuni și decocturi, pe care le prepara Șlapkanț Iasaman. Bătrânii priveau medicamentele obișnuite cu rezervă și cu vădită dezaprobare.

Iasaman se ocupa de fierturile ei în fiecare zi, numai dimineața, înainte de răsăritul soarelui, sau întotdeauna după apus. Cât își pregătea nevastă-sa ierburile în anexa pivniței, Ovanes bătea spumă două gălbenușuri cu câteva linguri de zahăr, își făcea un ceai tare, apoi fuma în fața ferestrei deschise a bucătăriei, privind fâșiile palide de cer transparent, care se încurcau printre crengile duzilor.

— Ah! însoțea el cu glas mulțumit fiecare înghițitură de ceai.

Apoi se apleca pe fereastră până la brâu și o striga pe nevastă-sa:

— Șlapkanț! Hei, Șlapkanț! N-auzi, cu tine vorbesc? Șlapkanț Iasaman!

— Ce tot vrei, Șalvaranț Ovanes? răspundea supărată Iasaman.

Ovanes râdea.

Erau cel mai amuzant cuplu din sat. Șlapkanț – adică din neamul lui Pălărie[11] – Iasaman și Șalvaranț – din neamul lui Șalvar – Ovanes.

11. În rusă, *șleapka* (*n. t.*).

Fiecare neam al Maranului avea porecla sa. Cel mai adesea, aceasta era nostimă ori caraghioasă, câteodată ironică, dar se întâmpla să fie și foarte jignitoare. Numele neamului depindea de faptele – bune sau rele – pe care le făcuse omul a cărui poreclă era trecută și urmașilor săi.

Străbunicul lui Iasaman, de pildă, în tinerețe își vizita deseori vărul, actor important la unul din teatrele academice din vale. Acesta îl ducea la spectacole, îi făcea cunoștință cu viața mondenă, îl învăța să se îmbrace. Odată, străbunicul s-a întors din vale purtând pe cap ceva nemaivăzut și chiar provocator, în opinia locuitorilor Maranului. Întrebat ce e aia, el a răspuns sfidător: „O *șlapkă*!“ Așa l-au poreclit Șlapkă, iar pe urmașii lui, Șlapkanț.

Cât despre numele neamului Șalvaranț, aici era o cu totul altă poveste. Bunicul lui Ovanes s-a pregătit să plece în războiul mondial ca la serbare – și-a răsucit mustățile, și-a tras căciula mițoasă pe frunte, și-a pus cruciș două cartușiere, a îmbrăcat niște pantaloni noi, scumpi. De fapt, n-a mai apucat să ajungă la regiment – a nimerit într-un bombardament. O bucată de șrapnel l-a rănit la picior mai jos de genunchi, rana s-a dovedit a fi atât de

gravă, încât a fost nevoie să i se amputeze o parte din talpă, iar când s-a vindecat, a fost demobilizat și trimis acasă. La spital, bunicul lui Ovanes își făcea sânge rău nu pentru piciorul mutilat, ci pentru pantalonii cei noi, pe care fusese nevoit să-i arunce. „*Șalvars*, *șalvars*“, se jeluia el surorilor medicale și medicilor. De aceea a fost poreclit Șalvar, și toți urmașii lui, Șalvarant.

Prin sat se glumea că Iasaman și Ovanes se completează unul pe altul ca obiecte de îmbrăcăminte.

Lui Ovanes tare îi plăcea s-o tachineze pe soția lui și deseori nu-i folosea prenumele, ci o striga doar Șlapkant. Iasaman, firește, nu-i rămânea datoare și îi amintea pe loc bărbatului ei istoria ghinionistului său bunic, care reușise să rămână invalid fără să lupte în război nici măcar un minut.

Uite, și astăzi, după ce a schimbat obișnuitele amabilități cu nevastă-sa, Ovanes și-a terminat de fumat țigara și se pregătea să plece de la fereastră, când deodată a auzit poarta trântindu-se. Și-a întins gâtul, să vadă cine era oaspetele timpuriu. În gospodărie, cu coasa pe umăr, a intrat fierarul Vasili – un țăran zdravăn, cu ochi mari, de culoarea cenușii stinse, și sprâncene groase și stufoase. Arăta mult mai tânăr decât cei șaizeci de ani ai săi: era în formă, cărunt, cu umeri puternici și niște pumni uriași, de neînvins – odată, când era încă tânăr, reușise chiar să omoare taurul lui Nemețanț Mukuci în urma unui pariu. Mukuci a fost nevoit apoi să dea carnea pentru friptură, înjurând – nu a avut curaj să-i ceară bani lui Vasili, și nici n-ar fi avut sens, de vreme ce el însuși, nătângul, se apucase să insiste făcând spume la gură că un taur nu poate fi doborât cu o singură lovitură de pumn.

— Vrei să-ți arăt? a rânjit Vasili.

— Vreau!

Vasili și-a scos vesta, și-a suflecat mânecile caftanului până mai sus de coate și s-a dus sub un șopron unde era legat temeinic de un par înfipt în pământ un taur negru-albăstrui uriaș, care fornăia și dădea din capul mare, cu fruntea bombată.

— N-o să-ți pară rău? au început să șoptească sătenii în spatele lui Mukuci.

În loc de răspuns, acesta a scos un mormăit disprețuitor. Vasili a rânjit din nou, a ridicat pumnul deasupra taurului și l-a lovit cu precizie în ceafă. După această întâmplare, nici unul dintre țăranii din sat nu a cutezat să se măsoare cu el în lupta cu pumnii, ba nici să-l contrazică nu mai îndrăzneau. Taciturn, mereu liniștit – nu vorbea neîntrebat –, Vasili era genul acela de

om care știa să trezească respectul necondiționat al celorlalți cu înfățișarea sa hotărâtă. „Îi curge zahmar[12] din sprâncene“, obișnuiau să spună maranenii despre astfel de oameni.

12. Venin de șarpe (pers. – *n. a.*).

Vasili, om modest din fire, privea cu ironie atitudinea respectuoasă a consătenilor, dar nu lăsa să se vadă asta. Era posac, uneori chiar mojic și dificil, dar pe clienți nu-i speria grosolănia lui – era cunoscut ca fierar foarte bun și ca om cu conștiință – dacă un cumpărător nu avea posibilitatea să plătească, se învoia să aștepte oricât era nevoie. Tot satul avea datorii la el, dar el nu pomenea nimănui de bani. După război, fierăria a început să fie mai mult goală, avea extrem de puțin de lucru, dar el nu cârtea: „Cum trăiesc alții, o să trăim și noi“, răspundea la veșnicele văicăreli ale nevestii despre lipsuri, ceea pe ea o scotea din minți. Iakuliceanț Magtahine, cu care Vasili trăia de aproape jumătate de veac, era o femeie ordonată și muncitoare, dar peste măsură de guralivă – când se pornea, era în stare să toarne cuvinte în neștire, cu pauze doar cât să tragă aer în plămâni; Vasili îndura ce îndura, apoi o apuca de cot, o ducea într-o cameră din fundul casei și o zăvora acolo.

— Când termini de vorbit, să-mi dai de știre!

Înfuriată de purtarea necuviincioasă a soțului, Magtahine se apuca să țipe și mai tare, ca să fie auzită în primul rând de el, plângându-se de soarta nemiloasă, de tatăl și mama ei, care, ca să scape de ea, au măritat-o cu prostănacul ăsta necioplit, deși pe celelalte fiice le-au aranjat în familii cumsecade, mai ales pe cea mică, Șușanik, căreia i-au dat și zestrea cea mai bogată – trei covoare, două cufere cu albituri, o bucată de teren roditor, trei vaci, o scroafă, douăzeci de găini și atâta aur, că, dacă l-ar fi purtat pe tot odată, și-ar fi rupt gâtul ăla nenorocit, iar lui Magtahine i-au dat ca zestre de două ori mai puțin din toate, și podoabe de argint, nu de aur, dar timpul a făcut dreptate, fiindcă ceilalți copii, fără îndoială ca pedeapsă pentru purtarea nedreaptă a părinților față de ea, au părăsit această lume primii, surorile mai mari n-au supraviețuit foametei, singurul frate a pierit lovit de trăsnet, iar preaiubita Șușanik a murit în urma unui atac sever de angină pectorală, înecându-se cu propria vomă, astfel că părinții au rămas să se bizuie pentru restul vieții pe Magtahine, și ea, firește, nu i-a dezamăgit, a fost mereu lângă ei, devotată și iubitoare, s-a ocupat de amândoi, arunca oala de noapte a tatălui ei când l-au lăsat picioarele, îi punea comprese cu

oțet fierbinte la tălpi maică-sii, ca să-i aline nesfârșitele atacuri de migrenă, tot mai dese după ce Șușanik a părăsit această lume, dar apoi mama și tata au murit, tata s-a dus primul, în ziua în care fiică-sa împlinea șaizeci de ani, și acum fiecare zi de naștere și-o petrece la cimitir, îngrijindu-i mormântul, iar după tata s-a prăpădit mama, după ce mai întâi i-a tocat fiică-sii și ultimii nervi, fiindcă spre sfârșitul vieții începuse să dea întruna din cap, făcea pe ea și apoi picta pereții și podelele cu ceea ce producea, trebuiseră s-o încuie într-o cameră, să nu-și împrăștie creațiile artistice prin toată casa, când a murit, Magtahine a dat jos tencuiala cu mâna ei, ca să se renoveze camera, și nu erau puține desene pe acești nefericiți patru pereți, intestinele răposatei, spre deosebire de creier, funcționau de minune, fără cusur, că doar pentru defecare nu-i nevoie să gândești, dar acum, când toate rudele i-au murit, a rămas singură de tot, dacă nu-l socotește pe netotul de bărbat-su, cu care nu poate schimba nici două vorbe, înainte putea vorbi cu maică-sa prin ușa încuiată, cu toate că-și pierduse mințile, ea mai putea purta o discuție, tu-i spuneai una, ea îți răspundea alta, fără nici o legătură, dar măcar aveai parte de o comunicare și o participare vie, și de ce-o fi având ea soarta asta amară, să n-o iubească nimeni și să moară neiubită, ca un câine bătrân pe care ți-e milă să-l împuști, dar nici să-l hrănești nu prea-ți vine, că la urma urmei tot o să-și dea duhul!

Ușurându-și sufletul un pic, Magtahine se urca icnind pe pervazul ferestrei și, ocărând, pipăind atent fiecare treaptă cu tălpile pantofilor uzați, cobora pe scara de lemn pe care o ținea întotdeauna sub fereastra camerei în care o încuia bărbatu-său. În acest timp, Vasili stătea în fierărie, bucurându-se de ziua tihnită și, pufăind din pipă, își amintea anii în care avea atâta de lucru, că n-apuca să-și îndrepte spinarea, iar nevastă-sa, încărcată de treburile casei, era tăcută și blândă ca o noapte înzăpezită.

Magtahine era sigură că avea să-i supraviețuiască soțului ei, așa-i și spunea mereu – ce-o să mă fac când o să mori, dar s-a întâmplat exact pe dos: s-a apucat să smulgă buruienile tocmai când bătea soarele mai tare și a căzut moartă de hemoragie craniană. Vasili a jelit-o. I-a luat chinuitor de mult timp să se obișnuiască cu liniștea sufocantă care umplea casa ca un mâl vâscos. În ciuda firii ei colțuroase, Magtahine fusese o soție bună, nu tocmai drăgăstoasă – de altfel, Vasili n-avusese parte niciodată de prea multă afecțiune –, dar devotată și grijulie, și mereu alături, la necaz și la bucurie, la belșug și la nevoi.

Cu gospodăria îl ajuta acum telegrafista Satenik, care-i era verișoară de-a treia. Ea l-a făcut să-și îndrepte atenția spre Sevoianț Anatolia. La început, lui Vasili cuvintele ei i-au intrat pe o ureche și i-au ieșit pe cealaltă, dar verișoara nu s-a lăsat – ea are deja aproape optzeci de ani, azi e, mâine nu mai e, iar văru-său o fi el mare meșter la fierărit, dar în gospodărie e ca un copil mic, nu știe nici să gătească, nici să spele, ca să nu mai spunem că pentru un bărbat singurătatea e mai rea decât cea mai grea boală, iar Anatolia e încă tânără, frumoasă, și pe deasupra retrasă și tăcută, cum îi place lui, de ce nu s-ar lua?

— Și, cel mai important, a venit Satenik cu argumentul cel mai puternic, e și isteață, uite câte cărți a citit!

Verișoara știa, firește, pe ce să insiste. Vasili avea încă din copilărie o mare stimă față de oamenii educați. Țăran fără carte – în anii aceia nu exista școală în Maran, iar mama lui nevoiașă nu i-ar fi putut plăti școala în vale –, el se dăduse peste cap ca să le asigure o educație bună fiilor săi. Și nu-și pierduse nici speranța de a învăța el însuși carte. La un moment dat, la Maran a fost cât pe-aci să se deschidă o școală serală, ceea ce l-a bucurat nespus pe Vasili, dar apoi a venit foametea, secerând jumătate din populația satului, și nu s-a mai vorbit de școala serală.

Războiul i-a răpit fratele mai mic și fiii. Băieții fuseseră luați pe front direct de la academia militară, așa că Vasili și Magtahine n-au putut nici măcar să-și ia rămas-bun de la ei. Iar pe frate-său l-au luat direct de la fierărie. Vasili își amintea încă privirea lui – pierdută, semănând brusc cu a unui copil – și palma stângă ridicată în sus, cu o cicatrice adâncă acolo unde linia strâmbă a vieții o lua în jos, pe lângă degetul mare. Cicatricea rămăsese de când Vasili, nereușind să apuce bine forma cu metal topit, o scăpase pe jos. Una dintre picăturile care au sărit a nimerit în palma fratelui său, arzându-i-o aproape până la os. Rana a supurat și a sângerat multă vreme, chinuitor. Șlapkanț Iasaman a folosit pe ea toate proviziile ei de unsori tămăduitoare. Când arsura s-a vindecat în sfârșit, și fratele a putut să apuce iar ciocanul de fierar, a venit războiul. Vasili vedea în fața ochilor palma aceea ori de câte ori își amintea de fratele său. Se încrunta, gemea, își freca îndelung mâna, își trosnea încheieturile și clipea des, ca să-și alunge lacrimile. De fiii lui nu-și amintea niciodată – și-a interzis asta o dată pentru totdeauna, când și-a revenit, abia-abia, după durerea cumplită pe care o simțise la aflarea veștii despre moartea lor. I-a interzis și nevestei să pomenească numele băieților în monologurile ei nesfârșite.

— Când o să murim și-o să ne întâlnim cu ei, atunci o să vorbim.

Magtahine s-a învoit neașteptat de ușor și nici-odată nu le-a mai rostit numele în fața soțului ei, iar Vasili, mișcat de supunerea ei, i-a îndurat o vreme răbdător șuvoiul de vorbe, până când odată, întorcându-se acasă mai devreme decât de obicei, a găsit-o pe nevastă-sa în fața oglinzii, cu fotografiile băieților în mână; legănându-se măsurat și uitându-se de la o fotografie la alta, ea își jelea soarta, povestindu-le despre bunicul lor neputincios, legat de un balansoar al cărui șezut fusese transformat de Vasili astfel încât să fie posibilă darea deoparte a unei trape și punerea dedesubt a oalei de noapte fără a-l ridica pe bătrân, în timp ce ea a trebuit să-i modifice pantalonii, ca să-și facă nevoile fără a și-i mai scoate – că altfel nu l-aș fi putut ridica nicicum, se văicărea ea, și nu era nimeni să mă ajute, că tatăl vostru stă în fierărie din zori și până-n noapte, iar bunica nu mi-e de nici un folos, ea nu știe decât să meargă prin vecini și să culeagă bârfe, s-a făcut ciudată, n-o mai scoți la capăt cu ea, că uneori mă și gândesc cu păcat că și-o fi pierdut mințile, zilele trecute am găsit-o în pivniță, stând într-un colț, nici măcar nu s-a uitat la mine, aștept vântul, zice, care vânt, mamă, zic, nu pricepi tu, îmi răspunde, cum să te înțeleg eu cu mintea mea simplă, zic, altfel stăteau lucrurile cu scumpa ta Șușanik, și numai ce-a auzit numele mătușii voastre mai tinere, că odată a sărit în picioare, și ce-a mai țipat, ce-a mai alergat prin pivniță, de era să răstoarne toate ulcelele, am potolit-o cum-necum, am adus-o în casă, i-am dat un ceai de tei, i-am frecat tâmplele cu rachiu de dude, și parcă s-a liniștit, a tăcut o lună, dar ieri iar a luat-o razna – s-a dus la Eiboganț Valinka și i-a strigat din prag, cheam-o, zice, pe maică-ta, am o vorbă cu ea, cu Eiboganț Katinka voia să vorbească, dar ea s-a prăpădit acum aproape jumătate de veac, bine că Valinka nu s-a supărat, a înțeles pe dată că un om cu mintea limpede n-ar face una ca asta, a chemat-o în cameră, a așezat-o pe divan, așteaptă un pic, i-a zis, o chem acuși pe mama, dar a dat fuga la mine, uite-așa și așa, Magtahine, cică, mama ta pare să nu fie în toate mințile, ne-am dus la ea, și bunica voastră stătea pe podea înconjurată de perne, ca o nevastă de padișah, aduceți-ne halva cu susan, zice, și un grvankan de stafide, da' aveți grijă să fie fără sâmburi, și apoi se întoarce spre peretele gol și începe să vorbească cu el, spunându-i Katinka.

În dimineața următoare, prinzând un moment când nevastă-sa a ieșit în grădină, Vasili a înfășurat fotografiile băieților într-un ziar, i le-a dus lui Satenik și a rugat-o să le ascundă undeva unde să nu le găsească Magtahine.

Satenik a luat pachetul, întrebându-l numai de ce se poartă așa de aspru cu soția lui.

— Mi-a mâncat sănătatea toată viața cu văicărelile ei, și-acum a trecut la copii. N-o las să le tulbure liniștea! i-a retezat-o Vasili.

Satenik s-a plimbat multă vreme prin casă în căutarea unei ascunzători, și în cele din urmă a băgat fotografiile într-o cutie metalică de drajeuri și a pus-o pe fundul cufărului cu albituri, sub săculețele de in cu lavandă uscată și naftalină. Descoperind lipsa lor, Magtahine s-a abținut să-i facă scandal soțului, dar a dat fuga să se plângă verișoarei. Satenik a trebuit să strângă din pumni ca să nu se trădeze. După multe insistențe, a reușit s-o convingă pe femeie să nu-i pomenească lui Vasili de fotografiile pierdute. Magtahine i-a ascultat sfatul, dar a rămas supărată tare pe bărbatul ei, și ca răzbunare și-a îmbogățit șuvoiul nesfârșit de văicăreli cu noi aluzii vagi, cum că nici cel mai lipsit de suflet prostănac nu-i va putea șterge din inimă chipurile oamenilor dragi, fiindcă inima ei e mare și fără fund, nu ca inimile prăpădite ale celor care sunt în stare, fără nici o tresărire de conștiință, să scoată din casă tot ce a avut, are și va avea mai scump o mamă lipsită de egoism, iubitoare și nefericită, și dacă acești oameni cu inima uscată pot să-și încuie sub lacăt durerea, ea nu e în stare de așa ceva, că au lăsat-o puterile și sufletul îi este asemeni unei fiare prinse în capcană, care nu poate nici să se elibereze, nici să moară, ci doar să-și aștepte umilită sfârșitul inevitabil și cumplit. Vasili i-a îndurat văicărelile în tăcere, s-a încruntat și a icnit, s-a dus în fierărie, a stat până târziu lângă cuptorul rece, pufăind din pipă, și și-a frecat întruna palma stângă, încercând în van să-și aline durerea chinuitoare.

După moartea lui Magtahine, Satenik a vrut să-i dea înapoi vărului ei fotografiile băieților, dar apoi a hotărât să mai amâne – întâi să-și mai revină după suferință. Și acum aceste fotografii, care datorită cutiei de tablă supraviețuiseră frigului și mucegaiului, trecuseră din cufărul de albituri într-o cutie de lemn și așteptau răbdătoare clipa întoarcerii sub acoperișul părintesc.

Între timp, Satenik s-a apucat să aranjeze viața personală a vărului ei. Mai întâi a schimbat câteva cuvinte cu Șlapkanț Iasaman. Încântată de ocazia de a pune capăt singurătății prietenei sale, Iasaman a promis că o să vorbească cu Anatolia. După ce s-a asigurat de sprijinul ei, Satenik a pornit să-și convingă vărul. La început, Vasili n-a băgat-o în seamă, neluându-i vorbele în serios, dar apoi și-a călcat pe inimă și s-a învoit, fiindcă știa și el

că puține lucruri sunt mai chinuitoare pe lume decât bătrânețea în singurătate.

Vasili se purta foarte respectuos cu Anatolia, de câteva ori, încă înainte de război, avusese intenția să treacă pe la bibliotecă să-i ceară un abecedar, dar de fiecare dată mergea mai departe, fâstâcindu-se, fiindcă o dată văzuse cum Anatolia înfășoară o cârpă pe o mătură, o înmoaie bine într-o soluție slabă de oțet și spală peretele de piatră sub cuiburile de rândunele, lucrând cu grijă sub fiecare cuib, ca să nu-l agațe din greșeală și să-l dea jos. Își amintise cum, când era tânăr și fără minte, fusese în stare să omoare un taur nevinovat pentru un simplu pariu și fusese cuprins de remușcări. Uite care-i diferența între un om școlit și unul neșcolit, se gândise Vasili, îndepărtându-se de bibliotecă și mergând spre fierăria lui dogoritoare, cel școlit se teme să distrugă un cuib pustiu, iar cel neșcolit e gata să-i ia viața unei dobitoace nevinovate numai ca să-și arate forța prostească.

— E deșteaptă, citită, ce nevoie are ea de un prostănac necioplit ca mine? și-a împărtășit el îndoielile verișoarei sale.

— Păi soțul ei era tot deștept și citit? a pufnit Satenik. Despotul ăla fără suflet o omora în bătăi, iar ea, atât de educată, îndura. Uită-te la tine, ești un bărbat cumsecade, muncitor, de nădejde. N-ai ridicat o dată mâna asupra lui Magtahine, deși ea, fie-i țărâna ușoară, de multe ori cerea o chelfăneală zdravănă. Educația, Vaso-djan, nu aici trebuie să fie, a zis Satenik, bătând cu degetul în fruntea vărului ei, ci uite-aici, în inimă – și a pus palma pe pieptul lui.

Cedând insistențelor ei și așteptând până a rămas fără tutun, Vasili s-a dus la Ovanes. A cumpărat tutun, iar apoi, bâlbâindu-se și dregându-și jenat glasul, a întrebat de Anatolia. Ovanes nici nu l-a lăsat să termine:

— Eu aș fi foarte bucuros să vă luați. E drept, Iasaman zice că Anatolia nu vrea să se mărite din nou, dar știi cum sunt femeile. Azi cugetă într-un fel, mâine exact pe dos. Dă-i timp să se învețe cu gândul ăsta, apoi o să vedem.

Din ziua aceea, Vasili trecea des pe la Ovanes și Iasaman, să vorbească de una, de alta și să joace table. Odată, a găsit-o la ei pe Anatolia, și a salutat-o respectuos, dar ea, tulburându-se nu se știe de ce, a luat niște sare de la Iasaman și s-a grăbit să plece.

— Fetițo, parcă te plângeai că ți s-a tocit coasa, roagă-l pe Vasili să ți-o ascută, a încercat Ovanes s-o rețină.

— Mulțumesc, nu-i nevoie, am ascuțit-o deja, a refuzat blând Anatolia și s-a îndreptat spre ușă.

— Încăpățânată ca un catâr. Leit taică-su, a zis Ovanes după ieșirea ei, dând din mână a lehamite.

— O fi ea fiica tatălui ei, dar și eu sunt fiul tatălui meu. Om vedea care pe care, a pufnit Vasili.

Atunci, Ovanes s-a bătut peste genunchi și a izbucnit în râs. Acum, ascunzându-și zâmbetul în barbă, privea cum scânteiază în soare tăișul ascuțit și mânerul temeinic lustruit al coasei pe care Vasili o ținea pe umăr.

— Văd că ai venit cu un mic cadou, a mormăit el.

Vasili a urcat treptele, agățând cu vârful coasei vița-de-vie care îmbrăca balustrada și stâlpii de lemn ai verandei.

— Poate vrei să lași jos unealta? nu s-a putut abține Ovanes.

Vasili s-a fâstâcit, și-a dat jos coasa de pe umăr și a sprijinit-o de balustradă astfel încât să nu cadă.

— Uite, voiam să trec pe la Anatolia. I-am făcut o coasă nouă, de vreme ce aia veche i s-a tocit.

— Și de ce ai trecut de casa ei?

— Păi… Am fost ieri, pe la apus, dar la ea erau toate luminile stinse. Am venit și azi-dimineață – n-a dat drumul păsărilor din coteț și curtea-i uscată, se vede că n-a stropit-o și n-a măturat-o. Am bătut la ușă și n-a deschis.

— Poate mai doarme încă.

— Poate. Ce voiam eu să te rog, Ovanes. Să treacă Iasaman pe la ea, să vadă dacă e acolo.

— Fierbe ierburi. Când termină, trece. Dar, a mai zis prietenul său cu înțeles, eu în locul tău aș duce singur treaba până la capăt, odată ce în sfârșit, slavă Domnului, te-ai hotărât.

Vasili s-a scărpinat la ceafă și a pus iar coasa pe umăr.

— Mă duc să mai bat o dată.

— Coasa las-o, totuși. Mergi cu ea după tine de zici că-i legată. Nu pleacă nicăieri, o iei după aceea.

— Nu, e mai bine așa.

— Da, cu unealta se face curte mai bine.

— Cum?

— Să fie cu noroc, zic. Să treci pe urmă să-mi povestești ce și cum ți-a ieșit.

Așteptând ca Vasili să dispară după poartă, Ovanes și-a pus opincile, a băgat nojițele înăuntru, să nu se împiedice de ele, și s-a dus repede în pivniță, la nevastă-sa. Iasaman tocmai strecura o infuzie răcită printr-un tifon, turnând-o într-o sticlă de culoare închisă. În încăpere mirosea tare a ierburi uscate și rachiu de coarne, din care își făcea invariabil poțiunile de leac.

— Ascultă, Iasaman.

Ovanes a închis cu grijă ușa după el, ca să nu intre razele de soare, dăunătoare infuziilor.

— Cu cine vorbeai acolo?

— Cu Vasili. Zice că Anatolia nu-i deschide.

— Cum adică nu-i deschide?

— Uite-așa. Pesemne s-a speriat de coasă.

Iasaman a încremenit cu tifonul în mână.

— Care coasă?

— Coasa cu care s-a dus în vizită la ea. S-a săturat să aștepte să-l aprecieze pentru bunăvoință, așa că a venit cu o unealtă. Dacă refuzi, rămâi fără cap, cum ar veni.

Iasaman a pufnit și s-a uitat pieziș la bărbatu-său. Acesta privea netulburat în lumină sticla cu infuzie. Apoi a pus-o la loc pe raft și a oftat.

— Voiam să mă duc să ud tutunul, dar trebuie să aștept până se-ntoarce Vasili. Vreau să știu cum se isprăvesc toate astea.

— Numai de-ar convinge-o, a oftat Iasaman.

Capitolul 3

De fiecare dată când tatăl ei, lăsându-se pe piciorul stâng și făcând o mișcare rapidă, largă, cu mâna dreaptă, cosea un nou rând de iarbă, Anatolia vedea cum i se încordează mușchii sub caftanul scurt și pantalonii băgați în cizme. „Pesemne că-i incomod să muncești când ai îmbrăcăminte așa strâmtă“, își zicea ea. Ploua – tare, dar uimitor de ușor, parcă nici nu te atingea. Anatolia și-a ridicat palmele și a simțit ploaia ca pe răsuflarea vițelului Grușa, căruia în copilărie îi ducea în fiecare dimineață morcovi – mâncând tratația, vițelul îi sufla drăgăstos în palme și o privea cu ochii lui mari și umezi, cu gene dese, albicioase.

— Gruuușa, se înduioșa Anatolia. Gruuușa.

— Muuuu, răspundea dând din urechile-i mari vițelul. Muuuu!

Anatolia a inspirat cu tot pieptul aerul umed și a început să i se învârtă capul de la aroma pătrunzătoare a merelor timpurii: mici, vag rumenite, cu pete roz când le tăiai și cu sâmburi zmeurii-aprins – mama făcea din merele astea o dulceață parfumată, cu miere și scorțișoară, sora ei mai mare lua din strachină un măr, apucându-l de codița lungă, își punea palma dedesubt, să nu-i picure sucul pe podea, și i-l întindea: mănâncă.

Ploua ca pentru a-i spăla toate necazurile. Ploaia o mângâia pe păr, îi îmbrățișa umerii, o gâdila pe ceafă. Anatolia și-a ridicat fața, dar fără să închidă ochii, ca să nu-l piardă pe tata din vedere. Se bucura că el ghicise momentul cel mai potrivit pentru lucru, iarba se cosește cel mai ușor pe vreme umedă.

— Aaaiiirik[13]! a strigat ea pe un ton cântat. Aaaiiirik!

13. Tată (arm. – *n. a.*).

Tata n-o auzea. Mișcând coasa grea cu gesturi măsurate, fără un efort vizibil, el înainta spre marginea câmpului – cu unelte așa de mari și de grele lucrau numai bărbații mari de statură, puternici, care în Maran erau numiți ajdaak, adică uriași. Sevoianț Kapiton pesemne era din neam de uriași de-adevăratelea – zdravăn, înalt de doi metri, drept ca o stâncă, cu umerii atât de lați, că pe unul le punea pe cele două fiice mai mici, iar pe celălalt, pe Voske și pe Anatolia și le învârtea prin curte, înecându-se de chicoteli

fericite, în văicărelile speriate ale lui babo Mane – să nu le scapi, Kapiton-djan, să nu le scapi!

— Nu le scap, râdea Kapiton.

Ploaia curgea ca un șuvoi vindecător, o învăluia, o legăna, o trăgea de umeri înapoi, unde era neplăcut și gălăgie, unde nu voia să meargă ori să se întoarcă. Șiroaiele de apă deveneau tot mai groase și mai dense, o împiedicau pe Anatolia să-și vadă tatăl – ea s-a neliniștit, a încercat să facă un pas spre el, dar picioarele n-o ascultau, zgomotul din spatele ei, la început abia auzit, a crescut, a devenit mai puternic și, în cele din urmă, depășind niște obstacole nevăzute, a ajuns la ea, învârtejindu-se într-o chemare insistentă, prelungă, disperată:

— Anatolia! Hei, Anatolia! Anatooooliiiiiaaaaa!

Anatolia a deschis ochii. Și deodată a văzut legănându-se în curentul de aer o pânză de păianjen subțire, care atârna de o grindă de lemn a tavanului. Babo Mane ar fi certat-o – o gospodină bună nu poate să aibă pânze de păianjen sub tavane, o gospodină bună trebuie să treacă măcar o dată la două zile prin colțurile de sus ale camerelor cu o mătură înfășurată într-o pânză uscată, ca să nu i se ducă buhul în tot satul că-i puturoasă.

Și-a îngropat fața în mâini, oftând adânc. Nu murise.

A dat plapuma deoparte și s-a ridicat cu mare grijă pe marginea patului. Mușamaua pe care avusese prevederea s-o aștearnă sub ea era pătată de sânge aproape până la margini, cămașa de noapte udă i se răsucise în sus. Îi țiuiau urechile, în gură simțea un gust amar, neplăcut. S-a încruntat, și-a turnat apă în pahar și a băut. Amețeala a mai lăsat-o, dar șalele o dureau atât de tare, de-ai fi zis că nu-și petrecuse ziua precedentă în pat, ci muncind în grădină. Anatolia a aruncat o privire spre raza de soare care se oprise la capătul pervazului și s-a mirat că reușise să doarmă aproape până la amiază. Se pregătea să se ridice în picioare, când deodată a auzit pași în camera vecină. Nici n-a apucat bine să se lase pe pernă și să se acopere cu plapuma, că în ușă s-a auzit o bătaie ușoară.

— Anatolia? Sunt Vasili.

Anatolia s-a speriat. Pesemne venise să-i dea vreo veste proastă.

— S-a întâmplat ceva? a întrebat ea.

Scârțâind, ușa s-a întredeschis ușor.

— Am bătut, am bătut, dar degeaba. Am dat ocol casei și am văzut geamul deschis. Te-am strigat, dar n-ai răspuns. Am hotărât să intru, că poate ai nevoie de ajutor.

Anatolia a oftat. Uite a cui chemare stăruitoare o readusese la viață. S-a ridicat în capul oaselor, și-a luat jacheta de pe spătarul unui scaun, a îmbrăcat-o, încheind-o la toți nasturii, apoi și-a trecut mâna prin păr, să-l aranjeze. A îndreptat plapuma în așa fel încât să acopere tot cearșaful.

— Intră, dacă tot ai venit.

Dincolo de ușă s-a auzit ceva foșnind. Apoi ambele canaturi s-au dat de perete, lăsând să intre tăișul ascuțit al unei coase. Uluită, Anatolia a privit în tăcere cum Vasili, străduindu-se să nu agațe dulapul cu albituri, întoarce coasa cu tăișul în jos și o sprijină de perete. Apoi s-a întors spre ea, dând scurt din cap.

— Bună dimineața.

A înclinat și ea capul ca răspuns, fără să-și ia ochii de la coasă.

— Eşti bolnavă? Vrei să mă duc să-ți aduc vreun leac de la Iasaman? a întrebat-o Vasili.

Anatolia a clătinat din cap, mutându-și încet privirile asupra tălpilor musafirului. Intrând în casă, el se descălțase, și acum stătea în fața ei în șosete desperecheate – una maro, cealaltă multicoloră, cu dungi albastre, galbene și verzi. Vasili i-a urmărit privirea și s-a fâstâcit. Mormăind un „le-am luat pe primele care mi-au căzut în mână“, s-a mutat de pe un picior pe celălalt, a dat să-și bage mâinile mari în buzunarele pantalonilor, dar, nenimerind, le-a ascuns la spate. S-a încruntat.

— Atunci, să plec?

— Păi de ce-ai venit? și-a recăpătat în sfârșit darul vorbirii Anatolia.

— Ți-am adus cadou o coasă, a mormăit rușinat Vasili și, iritat de propria nehotărâre, a adăugat supărat: Și voiam și să te cer de nevastă.

Anatolia și-a dat ochii peste cap. Se tot învârtise în jurul cozii, ba trecând pe la Ovanes, chipurile, să joace table, ba punând-o pe Iasaman să vorbească cu ea. Acum se înființase singur și îi adusese o coasă nouă. Stătea de-ai fi zis că-i pusese cineva cenușă pe coadă și ar fi vrut și s-o scuture, dar și să nu facă mizerie.

Fiecare locuitor al Maranului își cunoștea consătenii pe toate fețele, se știau unii pe alții ca-n palmă – cu toate necazurile, tristețile, bolile și bucuriile lor rare, dar atât de mult așteptate. Se purtau unii cu alții cu simpatie și bunăvoință, care însemnau doar bună vecinătate și nimic mai mult. Anatolia nu putea pricepe cum de-i dăduse prin cap lui Vasili să strice acest mers măsurat al lucrurilor. Toată viața lui de adult, începând din acea dimineață de toamnă când ea, o fată de nouăsprezece ani, se întorsese în

casa părintească (chiar în ziua aceea lui Vasili i se năștea primul copil), și până în ziua când se prăpădise Magtahine, lăsându-l văduv, se desfășurase în fața ochilor ei. Nu simțise niciodată față de el altceva decât o afecțiune prietenească și nu avea de gând să-l ia de bărbat. Dar nici nu-i venea să-l supere – uite-l cum stătea bosumflat, privind pe sub sprâncene cu ochii lui mari, ușor bulbucați, de culoarea scrumului, într-o tăcere îndurerată.

Neliniştit de lipsa răspunsului ei, fără să-și ia privirea încordată de pe chipul derutat al Anatoliei, Vasili se gândea că, dacă-l refuză, el se duce neîntârziat direct la vară-sa, la telegraf, și îi rupe spinarea, ca să nu-l mai îndemne la tot felul de prostii. Cum-necum, trăise acești trei ani de văduvie, tot cum-necum o să trăiască și mai departe. Trăiesc oamenii singuri și schilozi, și nu se mai plâng. Iar el, slavă Domnului, n-are de ce se plânge, are mâinile și picioarele la locul lor, și capul încă-i merge.

Nu avea rost să mai tragă de timp – în ochii lui Vasili se adunaseră la propriu nori negri de furtună, așa că Anatolia s-a hotărât. La urma urmei, multă vreme n-o s-o mai ducă, măcar să n-o țină de rău că-l refuzase. Adunându-și puterile, a zâmbit scurt și a dat din cap.

— Adică da? a bălmăjit uluit Vasili.

— Da, a răspuns simplu Anatolia.

Vasili era zăpăcit. Plănuise cu grijă căi de ieșire în cazul că lucrurile aveau să meargă rău, dar, nu se știe de ce, nu prevăzuse nici o reacție pentru cazul în care răspunsul avea să fie afirmativ. Așa că acum stătea ca lovit de trăsnet, încercând să-și recapete suflarea.

— Nu cumva te-ai răzgândit? a râs Anatolia.

— Nici vorbă! s-a dezmeticit în sfârșit Vasili, dregându-și stânjenit glasul și pornind grăbit spre ieșire. Mă duc la telegraf, s-o aduc pe Satenik.

— De ce?

— Ca petitoare. Să facem totul cum se cuvine, după rânduială.

— Dar noi nu mai avem douăzeci de ani, a protestat blând Anatolia. Hai s-o facem fără atâta ceremonie.

— Păi dacă-i fără ceremonie, ce s-o mai lungim? a prins curaj Vasili. Ia-ți lucrurile și vino la mine.

— Nu. O să trăim în casa mea. Așa vreau.

— Cum zici. Atunci mă duc să-mi strâng eu lucrurile. Diseară mă mut la tine.

Anatolia a ridicat mâna, rugătoare.

— Mai lasă-mă măcar două zile.

— Pentru ce?

— Păi… să mă obișnuiesc cu gândul. Și să pregătesc casa pentru venirea ta.

— Bine, fie după voia ta.

Vasili a luat coasa și și-a pus-o pe umăr.

— Unde ții uneltele?

— În pivnița mare. Cum cobori scara, în dreapta.

— O duc. Și le spun lui Iasaman și Ovanes că e totul bine cu tine. Pesemne că-și fac griji.

— De ce să-și facă griji?

— Știu eu?

— Spune-le că trec pe la ei mai târziu.

— Atunci trec și eu pe la ei.

Și Vasili a ieșit din cameră, închizând ușa după el.

Anatolia i-a ascultat pașii îndepărtându-se. Avea mustrări de conștiință, dar n-ar fi avut cum să facă altfel; cel mai important pentru ea acum fusese să-l scoată din casă pe oaspetele nepoftit. De-asta-i făcuse pe plac. Nu-i nimic, nu-i un copil, o să supraviețuiască. A dat plapuma la o parte și s-a ridicat cu grijă. Mai întâi, strâmbându-se, abia ținându-se să nu vomite, și-a scos de pe ea hainele îmbibate. Niciodată, nici chiar în anii aceia când fiecare indispoziție femeiască îi ucidea câte un pic speranța de a rămâne însărcinată, nu mai încercase un asemenea dezgust inexplicabil față de propriul trup ca acum. Toată viața se chinuise cu menstruațiile – încetaseră abia pe la cincizeci de ani, distrugându-i nervii, și erau mereu cu așa dureri cumplite, că de fiecare dată îi venea să se omoare, numai să nu le mai îndure iar. Amestecul de untură de gâscă și tinctură de ardei pe care și-l punea conștiincios pe abdomen nu-i aducea nici o alinare, nici ierburile lui Iasaman nu ajutau, Anatolia se înfășura într-un șal pufos și petrecea patru zile lungi chircită pe un scaun – în poziție șezând parcă durerea era ceva mai suportabilă. Îndura această tortură lunară cu stoicism, nu se văicărea niciodată. Doar din când în când, rar, adusă la disperare nu atât de durere, cât de obidă, plângea pe umărul lui Iasaman. Ce se întâmpla cu ea acum, după opt ani de la ultimele indispoziții femeiești, nu știa, dar nici nu se neliniștea – ce rost are să te frământi, când ți-au mai rămas de trăit, în cel mai bun caz, câteva ceasuri.

Nu era timp de cugetat, trebuia să pună totul în ordine. Anatolia a început să respire încet și adânc, să-și potolească greața. Ca să suporte mai ușor

amețeala, a închis ochii și a pășit ținându-se de perete. Ajungând în bucătărie, mai întâi a căutat ceva de mâncare. A găsit pe un raft un borcan uitat cu niște rămășițe de dulceață de trandafiri și a mâncat-o pe toată, fără să-i simtă gustul. Dulcele i-a dat puțină putere. S-a spălat și s-a îmbrăcat cu haine curate. Și-a legat părul ud cu o basma și s-a așezat să se odihnească. A schimbat așternuturile. Apoi a luat apă din butoiul cu apă de ploaie, a pus în ea un praf de sodă, ca să iasă mai ușor petele, și a pus la muiat rufele murdare. A dat drumul păsărilor din coteț și a cules un mănunchi de roiniță. A coborât în pivniță, după miere. Coasa cea nouă stătea atârnată într-un cui, iar cea veche, tocită, dispăruse – pesemne că Vasili o luase cu el, s-o repare. Mustrările de conștiință s-au făcut iar simțite, dar Anatolia le-a alungat – nu era timp să-și facă griji. A luat ulcica cu miere și a intrat în casă. O să-și facă o limonadă cu roiniță și miere, o să mănânce o bucățică de pâine și asta o să-i fie de ajuns ca să se mai întremeze.

Iasaman a trecut pe la ea când tocmai întindea în curte rufele spălate.

— N-am mai avut răbdare să te aștept, am venit eu la tine, a zis ea în loc de salut.

— M-am luat cu treaba prin casă, acuși termin, a răspuns Anatolia.

Iasaman i-a prins privirea neliniștită.

— Ce palidă ești azi! Te doare capul?

— N-am dormit destul, de-aia sunt palidă.

— Să-ți aduc o infuzie de mentă?

— Mulțumesc, nu-i nevoie, mi-am făcut eu.

Isprăvind cu politețurile, Iasaman și-a pus mâinile-n șold și a înclinat capul într-o parte – așa făcea întotdeauna când avea ceva de reproșat.

— A trecut Vasili pe la noi. Ne-a spus că v-ați înțeles. Și tu taci, nu zici nimic.

— Chiar așa!

— Nici un chiar așa, poftim de povestește!

Anatolia și-a scos basmaua și și-a despletit părul, să se usuce mai repede. A luat de jos ligheanul în care adusese rufele, dar nu l-a mai dus în cămară – l-a sprijinit de grămada de lemne. Avea să pună mai târziu rufele uscate în el.

— N-am ce să povestesc, Iasaman. M-a cerut de nevastă și am acceptat. Oricum n-o să-mi dați pace până nu mă mărit cu el, așa-i?

— Așa-i, a recunoscut Iasaman.

— Ei bine, m-am învoit.

— Și bine ai făcut. Vasili e bărbat bun, destoinic. De ce să vă duceți zilele fiecare singur?

— Hai să intrăm în casă, că ne bate soarele, i-a propus Anatolia, vrând să schimbe vorba, dar pe dată și-a amintit că în camera de zi, chiar la vedere, se află teancul cu haine de înmormântare. Iasaman, spre deosebire de Vasili, avea să priceapă numaidecât ce caută acea îmbrăcăminte pe masă.

— Nu, hai mai bine să stăm pe verandă, în casă nu e aer, s-a răzgândit ea repede. Vrei limonadă? N-am cu ce altceva să te tratez – n-am apucat să gătesc de prânz.

— Hai mai bine la noi. Am lăsat un aluat la dospit, fac plăcintă cu brânză. Am cules și niște frunze de sfeclă și răcovină. O să mă ajuți să le gătesc cu usturoi și mațun. Până vine Ovanes, terminăm. A promis și Vasili că vine pe la noi. Iasaman și-a privit prietena stăruitor, cu un zâmbet șiret, dar deodată a devenit serioasă: Nu-mi place culoarea feței tale, ești groaznic de palidă azi.

Spălatul îi luase și ultimele puteri, și acum Anatolia nu mai voia decât să stea întinsă în tihnă. Dar n-avea cum să scape – dacă ar fi refuzat, ar fi îngrijorat-o și mai tare pe Iasaman. Așa că, fără să spună nimic, s-a îndreptat spre poartă. Avea să reziste cumva.

Înainte de orice, Iasaman i-a turnat un ceai de sunătoare și a pus-o să mănânce un pic de miere în fagure, poruncindu-i sever să nu scuipe ceara, ci s-o înghită. Ceaiul a făcut-o pe Anatolia să se simtă mult mai bine, țiuitul din urechi n-a mai sâcâit-o, dar i-a sporit setea care o chinuia încă de dimineață. A cerut apă, dar a băut-o cu înghițituri mici, temându-se să nu i se întețească iar sângerarea.

În bucătăria vecinei mirosea plăcut a aluat dospit – Anatoliei îi plăcuse întotdeauna aroma lui acrișoară, umed-răcoroasă. Cât s-a ocupat Iasaman de plăcinta cu brânză, ea a curățat sfecla și răcovina, le-a spălat bine cu apă rece și s-a apucat de gătit – a călit în unt încins o ceapă tânără mare, a adăugat verdeața tocată și a acoperit-o cu un capac. Îndată ce verdeața a lăsat zeamă și a început să clocotească, a luat-o de pe foc, a sărat-o și a pus-o deoparte. A curățat câțiva căței de usturoi, i-a zdrobit într-un mojar de piatră, a presărat deasupra sare grunjoasă, i-a bătut până au devenit o pastă, a adăugat mațun rece, a amestecat totul bătând bine și le-a lăsat și pe acestea deoparte. Între timp, mațunul avea să absoarbă aroma usturoiului și atunci sosul putea fi turnat peste verdețurile călite.

Până la venirea bărbaților, cele două prietene și-au petrecut timpul pe verandă. Vița-de-vie care se agăța cu cârceii ei subțirei de stâlpii grei de lemn se întindea până sus, la acoperișul în pantă. În bucătărie se răcea plăcinta cu crustă rumenă de brânză, în livadă, încurcând ziua cu noaptea, își îngâna melodia tristă un greier, soarele se rostogolea încet spre apus, ascunzându-se pe după norii rari, parcă probându-i, și apoi refuzând ba un veșmânt noros, ba altul. Anatolia stătea cu spinarea sprijinită de peretele de piatră plin de răcoare, Iasaman fredona încet un orovel[14].

14. Cântec al plugarilor (*n. a.*).

— L-am visat pe tata, a mărturisit Anatolia.

Iasaman s-a oprit din cântat, dar n-a întors capul, doar și-a încrucișat mâinile la piept.

— Ți-a spus ceva? a întrebat ea după o clipă de tăcere.

— Nu. Nici nu s-a uitat în direcția mea.

Iasaman și-a desfăcut brațele, vădit ușurată.

— Ce zi e azi?

— Joi.

— Joia e o zi bună.

Maranenii dădeau o importanță deosebită viselor. Și le povesteau unii altora, încercând să ghicească sensul tainic pe care-l purtau acestea. Neapărat lămureau care era ziua săptămânii. Dacă era duminică, nu era motiv de îngrijorare – visul de duminică e neutru, nu prevestește și nu promite nimic. În noaptea de marți spre miercuri însă trebuie să ții minte tot ce vezi, fiindcă tocmai miercurea, între primul și al doilea cântat al cocoșilor, vin visele prevestitoare.

— Tare-aș vrea să știu cum îi e lui acolo, a oftat Anatolia.

— Dacă l-ai visat, înseamnă că-i bine.

— Crezi?

— Spun și eu ce cred.

— Așadar, vrei să mă liniștești.

— Parcă numai pe tine? Mă liniștesc și pe mine.

Cerul serii de mai e jos și dens, de culoarea afinelor. Dacă ți-ai trece un deget peste el, s-ar despărți speriat în valuri, dezvelindu-și măruntaiele vii, moi și catifelate.

— Până n-o să murim, n-o să știm cum le e lor acolo, fără noi, a șoptit undeva în sus Anatolia.

Iasaman a dat din cap, reținută. A luat de pe brațul canapelei un pled împăturit și și-a trecut degetele noduroase peste festonul rărit. Va trebui să-l repare, altfel n-o să reziste la încă un spălat.

Capitolul 4

„Memoria omului e selectivă. Ești supărat de moarte, dar uiți imediat cum te-a chelfănit maică-ta fără milă cu bățul de bătut lâna, fiindcă ai furat o roată din magazia vecinului. Căruța e de mult surcele, dar roata a rămas – mare, rotundă, zdravănă. I-ai dat drumul pe drumul hârtopit al satului și zbori în urma ei, sărind cu emoție și cu inima strânsă peste bălțoacele mătuite de lutul galben. Mamei i-ai uitat și i-ai iertat ocara, dar pe vecinul Unan – țăranul uriaș, cu sprâncene stufoase și fălci puternice, n-o să-l uiți și n-o să-l ierți niciodată. În loc să-ți dea bărbătește vreo două după ceafă și să-și ia roata înapoi, el te-a târât acasă și te-a pârât maică-tii. Ce vină avea ea? De doi ani îi e datoare cu trei grvankani de unt limpezit. Și nu-și poate plăti datoria, fiindcă Unan nu vrea să o primească în rate, și ea nu poate să ia dintr-odată o jumătate de ulcior de unt de la gura copiilor ei flămânzi. Și își descarcă sufletul pe spinarea ta așa de rău, că trei zile poți să dormi doar pe burtă.

Mama era din cealaltă parte a văii și nu prea înțelegea dialectul locului. Scăpată ca prin minune cu patru copii dintr-un măcel cumplit, a fugit la Maran și s-a oploșit pe moșia lui Arșak-bek. Arșak-bek, fie-i țărâna ușoară, om mărinimos și cu frică de Dumnezeu, a primit la el nefericita familie și a ajutat-o cu materiale pentru construcția casei. Le-a promis și bani să se pună pe picioare, dar n-a apucat să le dea – a fugit de bolșevici în sud, și de acolo, se spune, peste mare, în vest. După căderea țarului, moșia i-a fost luată, și mamei cu copii nu i-a rămas nimic altceva de făcut decât să se mute în casa neterminată de pe coasta de vest a lui Maniș-kar. Nici tu gospodărie, nici tu mâncare. A fost nevoită să meargă cu plecăciuni la vecinul Unan. Jumătate din untul limpezit luat de la el pe datorie l-au schimbat pe maidan pe un grvankan de grâu și o găleată de cartofi, iar cu restul de unt au trăit, de bine, de rău, până-n primăvară. În martie, când au apărut verdețurile, și-au făcut o grădină de zarzavat. Încetul cu încetul, s-au încropit cumva.

Ori de câte ori Unan îi amintea că e timpul să-i dea untul înapoi, mama îi răspundea umil în dialectul ei: *ku dam*. La început, Unan a îngânat-o, iar apoi a început s-o strige Kudam. Și chiar și după ce i-a dat untul înapoi, a

continuat s-o strige cu această poreclă. De aceea noi, fiule, ne numim Kudamanț. De la cuvintele *ku dam*. Adică «o să-ți dau».“

Kudamanț Vasili a scos fierul coasei din mâner, bătând ușor în tăiș cu ciocanul, apoi s-a apucat să-l ascută cu o piatră abrazivă. Lucra cu mișcări măsurate, precise, pe care le deprinsese de-a lungul anilor. În fierărie era întuneric și răcoare, uneltele de mult nefolosite se prăfuiseră destul de tare – din când în când, Vasili, fără să se uite, lua ceva de pe banc, apoi înjura zdravăn, scuturându-și de pe mâini ghemotoacele de praf lipicios.

Înainte, când avea atâția mușterii, că nici nu apuca să-și îndrepte spinarea, iar de la suflarea fierbinte a cuptorului aerul devenea mușcător și simțeai că te frige nu numai când îl inspirai, ci și când îl expirai, rămășițele de metal rezultate în urma lucrului erau singurele gunoaie pe care le puteai găsi în fierărie. Acum, uitată și inutilă, aceasta se retrăsese într-un cocon de praf, presărată cu cioburi de gresie și plină de crăpături – îmbătrânea și murea, nemaifiindu-i de trebuință nimănui.

„Nimic nu distruge mai tare ca lipsa de activitate“, îi plăcea tatălui său să repete. „Lipsa de activitate și lenea răpesc sensul vieții.“ Acum Vasili înțelegea cât adevăr era în vorbele lui. Așa-i, viața e lipsită de sens în clipa în care omul încetează să fie de folos celor din jur. Și cum le poate fi de folos? Numai prin munca lui.

Trecuse mai bine de jumătate de veac din ziua când tata îl adusese la fierărie pe Vasili, pe vremea aceea un băiețel de opt ani, ca să învețe puțină meserie. Ucenicul se dovedise isteț și harnic, prindea totul din zbor, și după o vreme luase o parte din muncă pe umerii lui. Tata a murit când el abia împlinise cincisprezece ani, lui Vasili i-a rămas în minte ziua aceea pentru toată viața; era dimineața, foarte devreme, dar satul se trezise deja – se deschideau și se închideau scârțâind portițe, lătrau câini, cântau cocoși; mugind prelung și ridicând praful roșiatic al drumului, treceau animalele – în față vacile gălbui, rotunjoare, după ele caprele și oile, iar procesiunea o încheia ciurdarul cu cei doi fii aproape de-o vârstă, unul ducea bocceaua cu mâncare, celălalt, ajutându-se de o nuia și strigând tare „țo, țo“, fără mare succes, când turma se împrăștia prea mult; Vasili și tatăl lui s-au dat la o parte, așteptând pe margine să treacă animalele mirosind a grajd jilav și a bălegar amărui, tata și-a trecut palma peste marginea udă a unui țarc, ștergând roua, a vrut să spună ceva, dar deodată s-a sprijinit cu umărul de gard și a alunecat în jos, încercând să tragă aer în piept cu gura deschisă.

Mama era însărcinată în două luni, a căzut la pat imediat după înmormântare, a bolit îndelung și s-a întremat abia după jumătate de an. Vasili nu lăsa pe nimeni s-o vadă, a îngrijit-o singur, devotat și umil, hrănind-o cu lingura, făcându-i fierturi, ajutând-o până și să se îmbăieze – punea apă caldă într-o copaie, făcea leşie din puțină cenușă şi câteva aşchii de săpun, o dezbrăca până la cămașa de noapte, îi spăla părul și picioarele, îi ștergea spinarea slăbuță – vertebrele și coastele i se profilau neputincios prin pânza udă –, iar apoi o lăsa singură, dar stătea la ușă, ascultând atent cum ea, gemând, își scoate cămașa, se spală și în rest, apoi îmbracă schimburi curate. O ducea pe divan, o înfășura în pătură, îi turna ceai și stătea lângă ea până ațipea. Dacă vremea îi permitea, o ducea în brațe în livadă, să respire aer curat; mama cântărea cât o ciocârlie, numai burta îi ieșea în afară – mare, rotundă. Vasili o așeza pe banca de sub peri, cu spatele sprijinit de un trunchi aspru de copac, și ea îl privea cum lucrează, afânând pământul, udându-l, smulgând buruienile.

La fierărie se ducea în a doua parte a zilei, lăsând-o pe mama în grija mătușii sau a lui Satenik, care la vremea aceea era deja măritată, cu doi copii.

Mama a dus sarcina la capăt ca prin minune, pruncul s-a născut slab și bolnăvicios, dar viu, al optulea copil după Vasili și primul căruia i-a fost dat să supraviețuiască. Ceilalți șapte copii muriseră înainte de a se naște, mama și tata îl plânseseră amar pe fiecare, dar nu-și pierduseră speranța de a mai avea măcar încă un copil, în Maran familiile erau, după modelul patriarhal, mari, cu mulți copii, și numai familiei lor nu-i era sortit să aibă parte de această fericire.

Nașterea copilului a readus-o pe mama la viață, casa, în sfârșit, s-a trezit, au început să se simtă din nou aromele cunoscute din copilărie, de care lui Vasili îi fusese atât de dor – de șuncă afumată și picantă, de dulceață de nuci și brânză maturată de oaie cu ierburi de munte uscate. Acum căminul lor îl întâmpina nu cu o tăcere de mormânt, ci cu bătăile mulțumite ale putineiului, cu foșnetul de piatră al moriștii și căldura cuptorului de lut în care mama, după ce cocea lavaș, fierbea înăbușit carnea de miel în condimente.

Băiatul, pe care l-au numit, în amintirea tatălui său, Akop, al doilea Kudamanț Akop din neamul lui Arusiak – bunica lui Vasili, poreclită Kudam de vecinul ei necuviincios –, a crescut isteț, dar uimitor de liniștit și de gânditor. Vasili îl iubea atât de mult, că simțea o durere sfredelitoare în

piept, dar nu-l răsfăța, și nici pe maică-sa n-o lăsa. A fost bucuros când s-a construit o școală în Maran – fratele lui trebuia neapărat să învețe carte. Fierăria aducea un venit nu prea mare, dar stabil, aproape toți banii câștigați Vasili îi dădea mamei lui, dar punea deoparte o mică sumă pentru mai târziu – avea de gând să-l trimită pe Akop în vale, unde putea să capete o educație bună. În primăvară a împlinit nouăsprezece ani, era timpul să se însoare, mama îi sugerase de câteva ori să-și îndrepte atenția spre Iakuliceanț Magtahine, o fată de aur, modestă și muncitoare, ce-ar fi să-i ceară mâna, dar Vasili tărăgăna, îndoindu-se că Iakuliceanț Petros se va învoi să-și dea fata de nevastă unui fierar necioplit. Mama, fără să-i ceară voie, și-a strâns într-o boccea toate podoabele de aur – cerceii, două inele și o brățară – și s-a dus acasă la Petros. A fost primită rezervat, dar cu ospitalitate, au pus masa, au făcut o tratație bogată – petale de trandafir confiate, sugiuc cu nuci, prăjituri pufoase cu alune. Mama s-a intimidat, dar s-a silit să-și ducă gândul la capăt; a dat farfuria deoparte, a desfăcut bocceluța și i-a împrăștiat conținutul pe fața de masă: „Asta e tot ce-i pot dărui lui Magtahine a voastră.“

— Nu și-a ferit nici măcar o dată privirea și n-a rostit nici un cuvânt în plus, avea să-i povestească Petros lui Vasili peste ani. Stătea dreaptă, cu mâinile pe genunchi, și vorbea cu mine ca de la egal la egal. De-asta m-am și învoit să ți-o dau pe fiică-mea de nevastă.

Au hotărât să facă nunta în toamnă, după culesul recoltei, cum era tradiția, dar au trebuit să aștepte cinci ani întregi – mai întâi din cauza doliului după fratele mai mic al lui Magtahine, omorât de o lovitură de trăsnet, apoi din cauza foametei care dădea târcoale și care a cuprins Maniș-kar în prima vară secetoasă – inevitabilă și aparent eternă. Abia mai târziu, după ani de zile, și-au amintit maranenii cu amărăciune că foametea, parcă jucându-se cu ei de-a șoarecele și pisica, trimisese înainte vestitori și dăduse semne să-i prevină, sau poate să-și bată joc de ei… Dar oamenii, adânciți în grijile de zi cu zi, n-au putut deslușI înțelesul ascuns al acestor semne. Totul a început în noaptea când sătenii, ridicați în picioare de un zgomot neobișnuit, s-au repezit la ferestre și au văzut cu groază cum, transformându-se din pârâiașe subțirele într-un șuvoi bubuitor, se revarsă pe o latură a maidanului un cârd imens de șobolani și șoareci. În față, tăcuți și înfricoșători, acoperiți de cicatrici căpătate în numeroase bătălii, mergeau masculii, după ei se împleticeau șovăitori puii – cei mai mici, agățându-se de cozi, încercau să se cațere pe spinarea adulților, dar, mușcați dureros,

cădeau la loc, chițăind de durere, și se împiedicau de cei care căzuseră înaintea lor. Procesiunea era încheiată de femele – ciudat de nepăsătoare la moartea puilor, ele mergeau cu pași mărunți în șiruri dezordonate, ocolind cu indiferență trupușoarele însângerate care se zvârcoleau în agonie. Luna atârna pe cer ca o piatră de moară uriașă, câinii din curți tăceau – dulăii uriași, cu labele crăcănate, care de obicei răspundeau cu o zarvă cumplită la cel mai mic zgomot –, iar oamenii chirciți de spaimă, ferindu-se să iasă pe verandă, priveau în tăcere de la ferestre acest exod inexplicabil, rău-prevestitor. Ajungând pe maidan, cârdul de șoareci a devenit o mulțime forfotitoare, s-a adunat într-un val larg spre capătul satului și a dispărut, dizolvându-se în lumina palidă a lunii și lăsând în urma sa un miros de putregai umed și drumul de țară bătătorit, presărat cu trupușoare înțepenite. Maranul a întâmpinat dimineața fără mișunarea obișnuită prin pivnițe și subsoluri, dar gospodinele, temându-se de întoarcerea șobolanilor, au continuat să presare semințe de limba-câinelui pe pământul din jurul lăzilor cu grăunțe, să astupe găurile de șoarece pustii cu sticlă pisată și arsenic și să mute rafturile cu provizii destul de departe de pereți ca rozătoarele să nu poată ajunge la ele. În vale se vorbea că șoarecii plecaseră în est, unde își revărsa apele întunecate nesfârșita mare-ocean, și că oamenii care trăiau pe malul oceanului văzuseră cum rozătoarele înnebunite se aruncau în valurile cu nuanțe de curcubeu în amurg și, dând din labele scăldate în sânge, începeau să înoate până la ultimul, până când, sfârșiți de puteri, chițăind jalnic și trăgând disperați aer în piept, piereau în cârduri întregi pe fundul mort al apei, acoperit cu un mâl înăbușitor.

Pesemne că s-ar fi comentat multă vreme această întâmplare neobișnuită, dacă n-ar fi fost năpasta care a urmat, în ajunul Bunei Vestiri, într-o zi liniștită și însorită de aprilie, la amiază. Cerul – dimineața pașnic și senin, făgăduind o vreme caldă și însorită, s-a acoperit deodată cu o perdea opacă de întuneric de la un capăt la celălalt al orizontului și a început să scoată un fel de scârțâit clămpănitor, de rău augur. Nici n-au apucat bine femeile, încurcându-se grăbite în cârlige, să adune de pe frânghii rufele puse la uscat și să bage păsările în cotețe, că nori de furtună transformați pe neașteptate în roiuri de muște mari, cu aripile ascuțite, s-au lăsat deasupra satului, încercând să se agațe, ca o masă scârboasă, forfotitoare, de tot ce întâlneau în drumul lor – livezi, grădini de zarzavat, garduri, case și acareturi. Erau atât de multe muște, încât părea că Dumnezeu, supărat pe oameni pentru vreo faptă anume, le trimisese drept pedeapsă o ploaie de insecte. Acestea

se învârtejeau prin aer în roiuri sâcâitoare, îți intrau în gură, îți acopereau ochii, mușcau din lăstarii plantelor, goleau jgheaburile cu hrană pentru păsările domestice și chiar încercau să fure din mâncarea vitelor. Intrau pe hornurile caselor, se târau prin colțuri și crăpături, lăsând pe mobile și pe pereți pete întunecate, care nu mai puteau fi spălate. Erau imense și înfricoșătoare – fiecare lungă cât degetul mic de la o mână, cu aripi transparente, galben-verzui, cu cinci dungi longitudinale pe pântecul greu, cenușiu. Se înmulțeau cu o rapiditate monstruoasă, parcă vrând înadins să cotropească tot și toate. Masculii, atrăgând femelele, scoteau un asemenea hârâit din aripi, de ți se înfundau urechile. Se împerecheau în aer, căzând ca o piatră și răsucindu-se bezmetic în jurul propriei axe, în timp ce femelele gemeau și ţiuiau, dar nu se puteau desprinde, căci masculii le țineau pironite, împroșcându-le cu secrețiile veninoase ale glandelor salivare. Larvele care ieșeau câteva ore mai târziu erau nesătule și omnivore, transformându-se cât ai clipi în niște viermi gelatinoși și dezgustători uriași, cât palma de mari, care devorau nu numai plante, ci și vietăți mărunte – furnici, gândaci, albine. Maranenii s-au apărat cum au putut – și-au astupat hornurile, și-au încuiat păsăretul și câinii în cotețe, n-au mai dat drumul vitelor la pășune, n-au mai deschis geamurile și au atârnat cearșafuri la ușile de la intrare. Pe stradă erau nevoiți să poarte haine strâmte, care să le acopere tot corpul, își protejau gâtul cu eșarfe și capul cu basmale, lăsând doar o fantă îngustă pentru ochi. Ca să distrugă insectele care pătrundeau în locuință, s-au înarmat cu bătătoare de covoare, dar curând au început să le prindă și să le arunce peste prag, pentru că, atunci când mureau, muștele lăsau în urmă o băltoacă de venin acidă, care le lua oamenilor pielea de pe mâini când încercau să și le șteargă. Ulcerațiile făceau apoi puroi și se vindecau foarte greu. Otrăvurile obișnuite pentru muște nu aveau nici un efect, ele s-au dovedit imune chiar și la esență de oțet nediluată sau arsenic. Șlapkanț Iasaman a fiert un cazan cu infuzie de ricin, stirigoaie și mătrăgună și l-a pus în curte, dar n-a avut nici un efect asupra muștelor. Mesagerii trimiși în vale după ajutor s-au întors cu mâinile goale – otrăvurile chimice folosite până atunci pentru insecte nu ajutau, iar din cauza manevrării lor excesive și neatente sufereau o mulțime de oameni. Părea că în vale era și mai rău decât în satul izolat în vârful lui Maniș-kar, deoarece masa principală a insectelor preferase locurile joase, roditoare, culmii bătute de vânturi. Maranenii care s-au întors de acolo povesteau că în vale panica începuse în a treia zi a invaziei muștelor. Cineva răspândise

zvonul că în curând nu va mai fi mâncare, fiindcă proviziile erau pe terminate, iar altele nu aveau de unde să ia – producția se oprise. Panica și-a făcut treaba murdară: mai întâi au fost pustiite băcăniile, apoi au fost jefuite toate depozitele. Până când guvernul a adus trupe și a anunțat stare de urgență, nu mai rămăsese nimic de salvat – după ce luaseră proviziile acasă, oamenii erau gata să le apere cu prețul vieții. Ce s-a mai întâmplat apoi în vale maranenii nu știau și nici nu încercau să-și închipuie. Ce rost avea să facă presupuneri, cunoscând natura umană?

Muștele au dispărut abia la sfârșitul lui mai. S-au înălțat în roiuri grele și bâzâitoare, au dat roată peste vale și peste Maniș-kar și au zburat spre miazănoapte, lăsând în urma lor pășuni rase până la ultimul fir de iarbă, păduri pustiite și apă otrăvită. Natura a încercat să-și ia tainul: a scos noi frunze, a înverzit câmpuri nesfârșite, din fericire, imediat după plecarea muștelor a venit o săptămână întreagă de ploaie, care a spălat toată mizeria rămasă după invazia lor: fecalele otrăvitoare, găoacele larvelor, cadavrele de păsări mâncate până la os și carcasele altor mici insecte moarte. Dar după ploaie s-a așternut seceta. Soarele uriaș, încins peste măsură, nemilos și orbitor, atârna ca un glob de flăcări deasupra văii, evaporând toată umezeala, pârjolind ierburile abia răsărite, acoperind lumea cu o palmă de foc – era cu neputință să-ți tragi sufletul. Pământul secătuit s-a umplut de crăpături, s-a acoperit cu o ceață prăfoasă, sfârâia ca un fier de călcat încins pe sobă – fâșșșșșș, șșșșș. Râurile abia de mai aveau apă, apoi au dispărut cu totul, izvoarele au tăcut, umbra era lipsită de răcoarea ei alinătoare, iar copacii s-au uscat și se iteau strâmbi, ca niște catarge rupte de furtună.

Seceta a fost ultimul mesager trimis de foamete înainte de sosire. Apoi, într-un car de vânt însorit, a descins chiar ea, oribilă, cu privirea umedă, fără cruțare ori compasiune, mai înfricoșătoare decât tot ce poate fi mai înfricoșător pe lume, chiar și decât moartea însăși. De fiecare dată când își amintea acele vremuri cumplite, pe Vasili începea să-l sufoce o tuse grea, care-i chinuia plămânii. Bea mai multe căni de apă una după alta, dar nu putea să-și ostoiască setea, doar se sufoca, torturat de tusea iritantă, și, îndoindu-se de suferință, izbucnea în lacrimi neputincioase. Își amintea cum tăiase ultimul berbec – seceta ardea jalnicele resturi de iarbă, mâncare nu mai era deloc, vitele cădeau ca grindina, animalele moarte erau îngropate, iar cele muribunde erau măcelărite degrabă, tranșate, iar carnea era marinată bine și pusă la vânt, să se usuce. Pe vremuri, tatăl lui dăduse o avere pe berbecul acesta: uriaș, de rasă, crescut pentru carne și lână, chiar și

iarna cântărea aproape cinci sute de grvankani, dar în a patra lună de secetă ajunsese piele și os, aproape orb și fără dinți. Vasili așezase animalul pe o parte, îl ținuse cu genunchiul – înainte, ca să-l țină la pământ, era nevoie să cheme în ajutor câțiva bărbați zdraveni, dar acum se lăsa singur, scoțând doar un vaier aproape ca un muget de vacă la presimțirea apropiatului sfârșit. Vasili își ferise privirea, îi tăiase gâtul lipsit de apărare cu un cuțit ascuțit, așteptase până încetaseră convulsiile, ridicase trupul moale cu o singură mână și îl atârnase de un tendon într-un cârlig de fier, să i se scurgă sângele. Akop, în vârstă de cinci ani, stătea în apropiere, ținându-și respirația și observând în tăcere cum fratele lui mai mare jupoaie berbecul cu mișcări precise de cuțit. În burta nefericitului animal găsiseră bucăți de plastic, un cârlig de rufe și o sanda de piele a lui Akop, care dispăruse cu o zi înainte. Mama o frecase întâi cu cenușă (apa trebuia economisită drastic), apoi o ștersese cu o cârpă înmuiată în vodcă, dar copilul refuzase cu strășnicie s-o mai încalțe.

Anii de foamete rămăseseră în memoria lui Vasili ca o gaură întunecată – nu-și îngăduia să privească în urmă, de teamă să nu-și amintească ceva din care apoi să nu-și mai poată reveni. Dar nu reușea să se desprindă complet de amintiri, ele țâșneau pe neașteptate din vârtejul trecutului și îl chinuiau îndelung cu amănunte care-i răneau sufletul. Vasili simțea și acum în gură gustul amărui al fierturii lungi pe care mama lui învățase s-o facă din rădăcini, conuri de pin și scoarță de copac. Legume și cereale nu aveai de unde lua nici cu toți banii din lume, din proviziile de carne uscată rămase după moartea animalelor s-au hrănit în primele câteva luni, dar apoi s-au terminat și acelea, și n-a mai fost nimic de mâncare. Seceta s-a potolit abia către sfârșitul toamnei, dând posibilitatea mult așteptatelor ploi de noiembrie să înverzească timid natura în scurtul timp care mai rămăsese până la venirea zăpezilor. Din această iarbă rară, rădăcini, conuri și scoarță de copac au fost nevoiți să trăiască până în martie; până la sfârșitul iernii, satul a pierdut jumătate din oameni. Februarie a devenit o lună a înmormântărilor, în fiecare dimineață, împreună cu alți țărani, Vasili trecea prin case și aduna morții, pe care-i duceau în gropi comune – nu aveau putere să sape morminte pentru fiecare. Primii s-au dus bătrânii și copiii, apoi femeile, bărbații au rezistat cel mai mult, era un fel de blestem covârșitor, inuman, să-i petreci pe ultimul drum, unul după altul, pe toți cei care-ți sunt mai dragi decât viața. Singurul bărbat tânăr care a pierit în primul an de foamete a fost tatăl Anatoliei, Sevoianț Kapiton. După ce și-a

îngropat fiicele mai mari, el a trimis-o pe Anatolia în vale, încredințând-o unei rude îndepărtate, iar după moartea lui babo Mane, într-un moment de cruntă disperare, a refuzat complet să mai bea și să mai mănânce din bruma de hrană existentă. În primele două zile, cât l-au mai ținut puterile, a mai ajutat la strângerea cadavrelor din sat, dar în a treia zi, foarte slăbit, a căzut la pat pentru a nu se mai ridica niciodată. Despre hotărârea lui Kapiton de a-și lua singur viața a știut numai Ovanes. El a încercat fără încetare să-și convingă prietenul să nu-și ia pe suflet păcatul sinuciderii, i-a amintit de Anatolia, dar, la toate argumentele lui, Kapiton răspundea printr-o tăcere înghețată. A vorbit o singură dată, chiar înainte de sfârșit, cerând să fie pus alături de soția și fiicele lui, și nu într-o groapă comună. Ovanes l-a chemat în ajutor pe Vasili și, învingându-și slăbiciunea cumplită, ei au deschis mormântul lui Voske și au lăsat trupul lui Kapiton, înfășurat într-o pătură, peste scheletul ei pe jumătate putrezit – erau atât de mulți morți, încât nimeni nu se mai gândea la sicrie, important era să fie încredințați pământului cât mai curând. Apoi au fumat îndelung, în tăcere, fără a lua în seamă frigul și fulgii de zăpadă înțepători care le intrau pe sub gulere. Vasili ghicise vag pricina morții lui Kapiton, dar n-a întrebat nimic. Venea însă, după datină, o dată pe an împreună cu Ovanes la mormântul prietenului lor. Stăteau tăcuți, cu umerii sprijiniți de gardul rece. O singură dată, după multă vreme, Ovanes și-a îngăduit un strop de sinceritate:

— Cine suntem noi ca să judecăm faptele cuiva? a oftat el, desfăcând un pachețel cu tămâie.

— Sunt hotărâri și fapte care nu pot fi supuse judecății, a zis scurt Vasili.

Ovanes n-a răspuns, dar, când și-a luat rămas-bun, i-a strâns mâna puternic. Din ziua aceea, nu s-au mai dus la mormântul lui Kapiton. Pesemne cuvintele lui Vasili l-au convins pe Ovanes dacă nu de dreptatea, cel puțin de fatalitatea pasului făcut de Kapiton, așa că și-a lăsat prietenul să se odihnească în pace.

Din primul februarie al foametei, Vasili își amintea nu numai de înmormântările nesfârșite, ci și de comportamentul inexplicabil al fratelui său mai mic. Akop era numai piele și os, dar uimitor de vioi și sănătos datorită ulciorului de miere pe care îl primiseră de la familia lui Magtahine – mama dizolva o lingură de miere într-o cană cu apă caldă, adăuga conuri de pin și îi dădea fiului său această infuzie în fiecare dimineață, la prânz și seara, așa că, în ciuda faptului că devenise transparent de slab ce era, acesta rămânea un copil vesel și fericit, dar, deși îi bucura prin starea lui fizică, îi

supăra prin cea sufletească. Gălăgios și neastâmpărat cât era ziua de lungă, spre seară se pleoștea, refuza să se culce și își petrecea jumătate de noapte la fereastra înghețată, acoperită cu flori de promoroacă. Stătea înfășurat într-o pătură de lână și privea încordat în întuneric, iar când era întrebat la ce se uită, răspundea că la stâlpii albaștri. Mama lui privea și ea în întuneric, nu vedea nimic, se speria și plângea, deși Akop avea aerul că nu-i observă lacrimile și îi ignora rugămințile de a se duce în pat. Iar când, odată, Vasili a încercat să-l ducă în brațe la culcare, băiatul a izbucnit în lacrimi atât de amare, încât a trebuit să-l pună înapoi la fereastră. Acum adulții erau nevoiți să-și petreacă noaptea veghind; mama, fiind convinsă că un dev[15] pusese stăpânire pe sufletul copilului, îngâna rugăciuni, ștergându-și lacrimile pe furiș, iar Vasili îl distrăgea pe fratele său cu tot felul de discuții. Akop răspundea fără rețineri, dar nu-și lua ochii de la fereastră, uneori tăcea brusc în mijlocul conversației, mișca neauzit din buze, își curba degetele, se apuca de gât și, lipindu-și fruntea de geam, își mișca ochii în sus și-n jos. După un ceas-două, parcă încredințându-se că nu mai e nimic de văzut în întuneric, se ridica oftând, anunța că în ziua aceea fuseseră cinci și patru stâlpi (știa să numere numai până la cinci), și se ducea la culcare. Odată, Vasili a remarcat întâmplător coincidența dintre numărul consătenilor morți peste noapte şi numărul „stâlpilor albaștri“ despre care vorbea Akop, descoperind cu groază că cifrele erau aceleaşi. Nu i-a spus nimic mamei lor, ca să n-o sperie și mai tare, dar în noaptea următoare și-a urmărit atent fratele. Akop nu se arăta câtuși de puțin speriat, dar din când în când tresărea, parcă luat prin surprindere, apoi înțepenea, respirând mărunt-mărunțel, și rămânea neclintit, privind undeva în sus.

15. Spirit rău (arm. – *n. a.*).

— Spune-mi ce vezi, l-a rugat Vasili.

— Păăăăăi, a șovăit Akop, mai întâi se aprinde pe cer o lumină ca o stea. Apoi coboară de acolo un stâlp. Ca apa, dar albastru-închis. Și puțin violet.

— Cum ca apa? Curge în jos, ca un râu?

— Nu, e transparent ca apa. De-asta se vede ce are înăuntru.

— Și ce are înăuntru?

— Sunt doi oameni. Nu, mai întâi un om. Coboară de sus. Are aripi. Dar nu zboară cu ele, doar îi atârnă pe spinare. Omul ăsta cu aripi coboară, apoi se ridică și ia cu el o fetiță, sau un băiețel, sau o bunicuță, sau un bunicuț.

— Unde-i duce?

— Sus.

— Și ce-i acolo, sus?

— O lumină albastră.

Vasili s-a întors spre mama lui. Ea stătea cu mâinile pe genunchi și din ochi îi șiroiau lacrimi amare pe fața palidă și istovită. Pe Vasili l-a speriat și l-a îndurerat s-o vadă atât de pierdută și de neputincioasă.

— Vede îngerii morții, i-a zâmbit el și și-a acoperit imediat gura cu mâna – buzele îi tremurau, trădându-i descumpănirea și frica.

În noaptea aceea, Akop a numărat „cinci, cinci și trei stâlpi albaștri". Iar a doua zi au fost înmormântați treisprezece oameni. În noaptea următoare, înfășurându-și fratele în pătura de lână, Vasili l-a dus în brațe la marginea satului – din fericire, nu era mult de mers, cinci gospodării mai încolo își dezvelea falca zimțată coasta distrusă de cutremur a lui Maniș-kar. S-a dus până pe marginea prăpastiei și s-a întors în așa fel ca Akop să vadă întunericul abisal care înghițea valea.

— Ce vezi acolo?

— Acolo e lumină, ca ziua, a răspuns copilul fără a întoarce capul.

— Pentru că e soare?

— Nu, Vaso-djan. Acolo sunt foarte mulți stâlpi albaștri, de la ei e lumină.

Era cu neputință să se împace cu faptul că băiatul vede vestitori care vin în zbor după cei morți, dar mama lor a încercat măcar să se obișnuiască cu acest gând. E drept, îi era insuportabil de greu – continua să plângă și să spună încet rugăciuni, iar lui Vasili nu-i mai rămânea nimic altceva de făcut decât să zacă pe divan în așteptarea momentului când Akop, numărând și ultimele suflete omenești care zburau spre cer, cerea să fie dus la culcare. Acum se culca numai lângă fratele său, mama se temea că îngerii morții, dându-și seama că-i vede, aveau să vină după copil. Dar îngerii morții nu aveau răgaz – ei cădeau din picioare de oboseală întâmpinând și ducând la ceruri noi și noi suflete răpuse de suferință.

— Enbaști – cumplită vreme, i-a șoptit mama fiului mai mare. Bunica voastră, răposata Arusiak, povestea că oamenii mor mai cu seamă atunci când cocoșii dorm adânc. Și ei dorm tun în enbaști, de la miezul nopții până la prima geană de lumină.

— Ce-au a face cu asta cocoșii adormiți? a întrebat Vasili, aruncând o privire spre fratele lui mai mic, încremenit la fereastră.

— Ei sperie moartea cu cântatul lor. Dacă un om moare ziua, asta se întâmplă pentru că nu a apucat cocoșul să cânte la timp.

Vasili a clătinat din cap, oftând din greu.

— Curând vine primăvara, se termină cu foametea, și oamenii n-o să mai moară. O să vezi, Akop o să se liniștească.

Totul s-a petrecut întocmai cum a prezis. După o săptămână-două, când, odată cu apariția primelor ierburi ale primăverii – urzici, traista-ciobanului și nalbă mare –, satul înjumătățit și-a revenit încetul cu încetul, oamenii au început să lucreze în grădini și livezi, scoțând semințele de legume pe care le păstraseră ca pe ochii din cap, Akop a adormit pentru prima dată nu mult după miezul nopții, ci la ora de culcare a copiilor. Din ziua aceea a dormit un somn liniștit, adânc, până la prânz, recuperând, pesemne, nopțile nedormite pe care le petrecuse la fereastră.

Spre aprilie, cei din vale și-au amintit în sfârșit de Maran; odată, a venit de acolo un camion cu grâu și cartofi, păzit de soldați, care au împărțit fiecărei familii câte trei grvankani de grăunțe și patru grvankani de cartofi pentru sădit. Grăunțele erau obișnuite, ale locului, se pare că nu toate depozitele de stat fuseseră jefuite de oamenii înnebuniți de foame, dar cartofii erau de un soi nou – alungiți, pătați, netezi, fără nici cel mai mic defect sau încrețitură, fiecare strălucind ca o acadea de zahăr ars. Soldații au explicat că e un ajutor venit de undeva de peste mare, speranțele că acești cartofi aveau să supraviețuiască în ținuturile noastre nu erau mari, dar trebuia neapărat să fie sădiți, fiindcă nu mai erau deloc alimente, și până la recoltă trebuiau să se descurce cumva. După o săptămână au venit noi ajutoare, câteva zeci de vagoane cu animale domestice – de data aceasta de pe partea cealaltă a trecătorii de nord, care despărțea valea de lumea din afară printr-un semicerc de munți. După o chibzuită împărțeală, maranenilor le-au rămas o vacă, o oaie, două capre și un porc, care i-a uimit în mod deosebit pe oameni – era îngrijit și curățel, ca un nap rotunjor bine spălat sub apă curgătoare. Satul a oftat, a plescăit din buze, i-a dat ocol din toate părțile, s-a minunat de urechile lui mici și pielea netedă, porcii locali erau vestiți în toată regiunea pentru urechile lor uriașe, aproape ca de elefant, și părul bogat, iar acesta era o creatură delicată, lăptos-rozalie, cu râtul în formă de inimă și copite mititele. Într-un târziu, după ce au admirat în voie acest porcușor bizar, maranenii s-au trezit și au început să se întrebe ce să facă cu ajutoarele. S-a luat hotărârea ca animalele să fie ținute în grajdul cel mai mare și mai curat, care-i aparținea lui Melikanț Vano, iar laptele primit

să fie împărțit strict între familiile în care mai rămăseseră copii. Iar când aveau să se înmulțească, puii puteau fi dați tuturor familiilor, astfel încât puțin câte puțin fiecare să aibă propriul animal, iar satul, o nouă turmă… Deși, despre ce pui putea fi vorba, se întrebau oamenii, de vreme ce le fuseseră aduse numai femele? Cine avea să le fecundeze? N-au primit răspuns la telegrama trimisă de Satenik în vale, dar după încă o săptămână a venit un al doilea camion, cu mult așteptații masculi și un cârd întreg de păsări domestice – curcani, rațe, bibilici și gâște. Ca să nu fie călcate în picioare de animale, păsările au fost aduse în optsprezece lăzi de lemn; când au deschis-o pe ultima, din ea, spre adânca uimire a tuturor, a ieșit un păun alb ca spuma laptelui. Eliberat, el a ţipat supărat și a pornit șchiopătând ușor și târându-și penele rupte prin noroiul de pe drum, umflat de ploile primăverii. Mașina, după ce descărcase animalele și păsările, plecase de mult, nu mai aveau pe cine să întrebe ce era cu păunul. La cererea lui Vano, care acum răspundea de turma lui Noe adusă din nord, Satenik a trimis o nouă telegramă, la care de astă dată răspunsul nu s-a lăsat așteptat; cei din vale au reacționat cu o replică scurtă, dar mânioasă: „Nu ne arde de glumele voastre necuvenite“.

Păunul a fost pus laolaltă cu restul păsărilor, dar plângea și refuza să mănânce din jgheabul comun. Nevasta lui Vano, Eiboganț Valinka, l-a luat în casă, l-a spălat în copaie, turnând cu grijă apă dintr-un căuș, l-a ținut mai bine de un ceas pe genunchii ei, să se usuce, înfășurat într-un cearșaf vechi – e așa de frumos, dar miroase ca orice pasăre udă, s-a mirat Valinka. După ce s-a uscat, păunul a sărit cu greutate pe podea, a tropăit până la ușa de la intrare și a scos un strigăt trist, cerând să fie eliberat. Valinka i-a dat drumul, el s-a învârtit fără țintă prin curte, a trecut, fără să întoarcă capul, pe lângă un grup gălăgios de găini, bibilici și gâște, s-a întors pe verandă, s-a băgat sub lavița de lemn și s-a liniștit. Nu părea posibil să-l scoți de acolo – păunul plângea și țipa de fiecare dată când cineva încerca să se apropie la mai mult de doi pași de el, așa că Valinka i-a lăsat un castronaș cu apă, a tocat niște urzici și niște ștevie și le-a interzis alor ei să stea pe verandă, ca să nu sperie pasărea. Păunul, liniștindu-se, a ieșit de sub laviță, a ciugulit din urzici, și-a petrecut toată ziua pe verandă, plimbându-se dintr-un colț în altul, iar spre seară a zburat pe balustradă și a adormit, cu coada bogată atârnându-i până la podea. Cu timpul s-a obișnuit cu noul loc, ba chiar cerea afară, se plimba de-a lungul drumului, uitându-se în dreapta și-n stânga, iar când ajungea la marginea prăpastiei, încremenea pentru mult timp, frumos

și impunător, cu coroana-i albă ca zăpada și penele ruginii de la praf, se uita undeva în sus, uneori țipa – un țipăt sfâșietor. A trăit un an întreg pe verandă, Vano i-a pus o cutie mare căptușită cu fân, dar păunul a ignorat-o cu încăpățânare, doar când era ger mare intra acolo și, băgându-se sub pledul vechi de lână cu care îl acoperea grijulie Valinka, tăcea posomorât, urmărind cu o privire indiferentă fulgii rari care zburau pe sub streașină. Uneori se ducea în curtea de iarnă, devenind pentru o clipă invizibil în zăpadă, părând, cu înfățișarea sa luxoasă, nelalocul lui în peisajul rural care-l înconjura, și privea o vreme viscolul. Pe urmă, dând greoi din aripile ude, zbura pe verandă, încremenea o clipă pe balustradă și se băga la loc în cutia cu fân.

Celelalte animale aduse din vale s-au obișnuit repede cu noul loc; vaca, oaia și caprele dădeau atâta lapte, că uneori rămânea o parte pentru unt și brânză, și totuși, alimentele erau atât de puține, încât ajungeau numai pentru familiile cu copii. Către vară, satul și-a mai revenit, au înverzit grădinile de zarzavat și livezile, tufele de coacăz și zmeur s-au umplut de fructe colorate, dar bucuria vieții care se năștea era umbrită de frica de seceta care se putea întoarce. Și ea s-a întors, nu atât de lungă ca în anul precedent, dar rea, plină de flăcări și dogoare, pe oameni i-a salvat numai faptul că a venit târziu, spre sfârșitul lui iulie, astfel că apucaseră să pună bine o parte din recoltă. Cartofii primiți n-au dat rod, dar în grădina lui Vasili au crescut pe neașteptate câțiva tuberculi de cartofi vechi, uitați printr-un noroc în pământ de la recolta trecută – după aceea mama lui scosese acești cartofi și îi ascunsese până în primăvară, ca să-i sădească din nou. În cel de-al doilea an s-au ținut cu castraveți și roșii murate, fructe de pădure, ciuperci, nuci, alune și jir, dar și cu miere, slavă Domnului, stupii supraviețuiseră foametei și până la venirea arșiței apucaseră să producă destul, iar în octombrie, când căldura s-a potolit în sfârșit, au luat-o de la capăt.

Mama a murit în a doua iarnă de foamete, după ce rezistase aproape până la sfârșit; s-a întins la amiază să tragă un pui de somn și nu s-a mai trezit. Cei doi fii erau la fierărie, Vasili îl luase cu el pe Akop, ca să-l distragă de la veghea de noapte, care începuse din nou odată cu venirea iernii; în timp ce urmărea cum fratele lui toarnă metalul topit în forme, copilul s-a îndreptat brusc, l-a lovit cu cotul, Vasili, ca prin minune, nu s-a fript, a vrut să țipe la el, dar a amuțit – Akop, palid ca un mort, încerca să tragă aer în piept, străduindu-se să spună ceva, dar nereușind. Vasili s-a speriat că fratele lui nu are aer în încăperea încinsă, l-a scos în brațe din fierărie, iar acesta,

recăpătându-și cu greutate răsuflarea, a început să plângă și să țipe: Vasodjan, a venit un înger după mama.

Vasili a dat fuga bezmetic, împiedicându-se în șorțul lung de fierar, strângându-l pe Akop lângă el și încercând să-l acopere cu brațele – pe stradă era frig, și ei nu aveau cojoacele pe ei. O liniște rău-prevestitoare umplea casa, mama stătea întinsă cu palmele împreunate sub obraz, ca un copil, Vasili l-a așezat pe fratele său pe marginea divanului, s-a târât spre ea în genunchi, și-a lipit buzele de tâmpla ei, i-a simțit răceala de moarte a pielii și a izbucnit în plâns.

A fost prima noapte de iarnă pe care Akop n-a petrecut-o la fereastră. După ce a plâns toată ziua lângă trupul mamei lui, spre seară și-a pierdut cu totul puterile, apoi a făcut brusc temperatură. Iasaman, chemată în ajutor, a vrut să-l ia să-l îngrijească la ea acasă, dar el nu s-a lăsat – stau aici, vreau aici. Iasaman l-a dezbrăcat până la piele, i-a făcut o frecție cu rachiu, l-a înfășurat în pătura de lână, i-a dat să bea o infuzie de plante cu sâmburi de coarne, l-a lăsat să transpire, i-a mai făcut o frecție cu rachiu și a plecat, după ce s-a convins că temperatura îi scăzuse un pic, promițând că se întoarce în zori. Noaptea, sprijinindu-și fruntea fierbinte de umărul lui Vasili, Akop a recunoscut că știuse că mama lor avea să moară în iarna aceea.

— De-asta și stăteam la fereastră, mă uitam când o să vină. Dacă aș fi fost acasă… Dacă n-aș fi mers cu tine la fierărie…

— Ce-ai fi făcut?

— I-aș fi rugat să n-o ia.

— Îngerul nu te-ar fi ascultat.

— Ba m-ar fi ascultat.

Din ziua aceea, Akop n-a mai stat de veghe la fereastră, iar când Vasili l-a întrebat, cu băgare de seamă, a răspuns că acum nu mai avea de ce să-și facă griji, nimeni nu avea să mai moară la ei în casă. A doua iarnă n-a fost atât de disperată ca prima, dar tot s-au prăpădit mulți oameni. Mureau nu atât de foame, cât din pricina sănătății zdruncinate de subnutriție. În iarna aceea, Vasili și Akop și-au pierdut mama, Iasaman și Ovanes un fiu și doi nepoți, iar părinții lui Magtahine, trei fete. În familia lui Iakuliceanț Petros au supraviețuit numai două fete – Magtahine, de optsprezece ani, și Șușanik, de zece, care s-a înzdrăvenit ca prin minune în primăvară, după ce suferise de congestie pulmonară. Petros, răpus de durere, i-a propus cu generozitate lui Vasili să-l lase pe Akop să stea la ei, explicându-i că un

copil de șase ani are nevoie de grija și mângâierea unei femei, dar Vasili i-a mulțumit cuviincios și a refuzat, spunându-i că o să se descurce ei cumva și singuri. Despre nuntă n-a pomenit – ce nuntă putea fi, când tot satul era în doliu? Dar viitorul socru a adus singur vorba despre ea:

— Să mai așteptăm un an. Vă căsătoriți în primăvara viitoare, dacă trecem de iarnă.

Între timp, Magtahine se făcuse o frumuseţe de fată – transparent-fragilă, cu ochi negri și păr aidoma, foarte înaltă – aproape cât Vasili de statură, dar bine proporționată: frunte înaltă, nas drept, gât lung și subțire, mâini și picioare înguste. Nu se rușina de logodnic, nu-și ferea privirea, o dată pe săptămână venea cu maică-sa în vizită, să-l ajute la curățenie și la gătit, iar odată, rămânând pentru scurt timp singură cu el, i-a dat voie s-o ia de mână și s-o sărute pe obraz. A fost singura libertate pe care i-a permis-o înainte de căsătorie – în Maran erau rânduieli stricte, fetele se măritau caste și nesărutate; dacă rămâneau văduve, foarte rar legau o nouă căsnicie și purtau doliu după soț toată viața.

Duminica, Vasili și Akop îi întorceau vizita lui Magtahine. Niciodată cu mâna goală – aduceau fie căpșuni, fie câteva ciuperci, fie vreo cinci mere tinere. Mama lui Magtahine lua modestul dar codindu-se, protestând cu ochi scăpărători – în sat, fiecare firimitură de mâncare era bine socotită. Foamea șterse diferențele dintre bogați și săraci, îi așezase pe toți, ca în ziua Judecății de Apoi, într-un șir umilitor pe marginea mormântului, râzându-și cu poftă de ei, fără a-și ascunde plăcerea: ba pârjolea cu dogoare germenii ce se iteau, ba-i îneca în ploi nesfârșite, transformând câmpurile în mlaștini de netrecut, ba mâna norii, biciuind florile pomilor fructiferi cu grindină cât oul de găină. Toți se hrăneau la fel de modest, carne nu mai văzuseră de mult, în pădure mai erau foarte puține vietăți – cele care supraviețuiseră secetei fuseseră vânate în iarna trecută, iar cele câteva care scăpaseră se ascundeau în desișuri, încercând să treacă neobservate. Viața însă învingea fără putință de tăgadă, recucerind satul milimetru cu milimetru din ghearele foametei. Iarna a făcut pui turma lui Noe, mărindu-se aproape de două ori, primăvara, prin curtea lui Eiboganț Valinka alergau deja găini și rațe de jumătate de an, care până-n toamnă aveau să se transforme în păsări bătrâne, iar scroafa a făcut neașteptat de mulți purcei – doisprezece grăsuni urecheați și acoperiți cu păr des; oamenii veniți la grajd să-i admire ţâţâiau şi se minunau, cum se poate așa ceva, ca porcii netezi și

albicioși aduși din nord să dea naștere unor pui atât de puțin asemănători cu ei?

Foametea a încetat după trei ani, lăsând în urma ei un cimitir la fel de mare cât satul împietrit de durere.

Uneori, când Vasili voia să încerce demult uitatul sentiment al fericirii, dădea deoparte cu grijă, ținându-și respirația, tot ce îl rănise, provocându-i o durere nesfârșită în inimă: moartea tatălui său, moartea mamei, moartea fratelui, moartea lui Magtahine, moartea celor trei fii născuți la un an distanță unul de altul – și privea mult în urmă, acolo unde vara era infinită și copacii creșteau atât de înalți, că sprijineau cerul cu coroanele lor. Își amintea de când era mic, avea cinci ani și stătea pe genunchii bunicii Arusiak – ea îl mângâia pe păr cu palma uscățivă și îi spunea povești; își amintea de mama – tânără, frumoasă, venind de la izvor cu o vadră de aramă pe umăr, mergea atent, uitându-se pe unde calcă, de teamă să nu se împiedice, dar când își vedea fiul, se topea într-un zâmbet înduioșător; își amintea de tata – încărunțit timpuriu, dar tânăr și vânjos, cu genele și sprâncenele arse de răsuflarea cuptorului, uneori, spre noapte, când afară se lăsa răcoarea, ieșea puțin din fierărie, se odihnea sprijinindu-și spinarea de zidul de piatră și îi povestea despre neamul lor, despre cum mama lui, scăpând ca prin minune din marele masacru, fugise încoace cu cei patru copii, despre noblețea lui Arșak-bek, pierit în uitare, după ce le adăpostise familia nefericită, despre vecinul Unan, un om de nimic, care a refuzat să primească untul limpezit în rate și care i-a dat lui Arusiak o poreclă jignitoare – Kudam.

— De aceea noi, fiule, ne numim Kudamanț, își încheia tata invariabil povestea. De la cuvintele *ku dam*. „O să-ți dau.“

Capitolul 5

Anatolia n-a murit nici a doua zi, nici a treia. În ziua a patra, sângerarea a încetat complet, dar zgomotul din urechi nu s-a potolit, și slăbiciunea chinuitoare venea în valuri, uneori atât de puternică, încât era nevoită să se lase în jos, pe podea, ținându-se de perete, și să stea cu ochii închiși, ca să suporte mai ușor amețeala. La durerea generală din tot trupul și cea ascuțită, din josul abdomenului, se adăuga o amorțeală a mâinilor: luând ceașca de ceai de pe masă, Anatolia s-a mirat cât de repede se răcise și abia luând o înghițitură și-a dat seama că ceaiul era fierbinte, dar pur și simplu degetele ei își pierduseră sensibilitatea. Nu s-a speriat, și nici n-a făcut din starea ei o tragedie, ci a continuat să se ocupe liniștită de treburile casei, iar la întrebările îngrijorate ale lui Iasaman, care o găsise în mijlocul curții, șezând pe pământul gol, a răspuns, mințind, că se intoxicase cu niște varză murată de anul trecut, fermentată în exces, dar pe care n-o lăsase inima s-o arunce. Iasaman s-a apucat să-i dea infuzii pentru deranjament stomacal, iar apoi, după ce i-a luat pulsul și i-a numărat bătăile inimii, compot proaspăt de corcodușe și coarne uscate. În ziua următoare, Anatolia s-a simțit ceva mai bine, dar slăbiciunea și durerea n-au lăsat-o, și nici amețeala n-a dispărut.

Singurul lucru care-o neliniștea nu era că se simțea rău, ci apropiata mutare a lui Vasili. N-o țineau puterile să treacă pe la el ca să-și ceară iertare să-i spună să nu mai vină, așa că l-a rugat pe Ovanes să facă asta. Acesta s-a învoit cu inima strânsă, dar, spre bucuria lui vădită, n-a mai apucat, fiindcă în seara aceleiași zile, însoțit de verișoara lui, a apărut logodnicul însuși – cu un schimb de haine, cu coasa reparată, un teanc de turte de porumb proaspăt coapte și o strachină cu căpșuni de grădină, pe care o purta ceremonios în mâini Satenik. În urma lor, mânate de un gampr[16] uriaș, alb ca zăpada, veneau în pas precipitat, behăind dizarmonic, o capră cu doi iezi deja măricei și două oi flegmatice. Procesiunea era încheiată de un berbec bătrân, practic pe jumătate mort, cu un corn rupt și cataractă pe ochi. Anatolia tocmai se întorcea din pivniță, unde se dusese după unt. La vederea oaspeților neașteptați, a făcut un pas înapoi, a pipăit

cu mâna după balustrada scării, fără să se întoarcă, s-a sprijinit cu grijă și a pus castronul cu unt pe o treaptă mai de jos.

16. O rasă de câini locală, ciobănesc armenesc (*n. a.*).

— Seara bună, nevestico, a salutat-o Satenik.

— Parcă ne-am înțeles pentru mâine, a bolborosit Anatolia.

— Ține poarta, ca să putem aduce animalele în curte, a rugat-o Vasili, care n-o auzise.

Anatolia s-a îndreptat spre gard, întrebându-se febril cum să scape din această situație stânjenitoare. Nevenindu-i nimic în minte, a deschis supărată poarta și a așteptat până când animalele, îmbulzindu-se, au intrat în curte. Vasili a lăsat bocceaua cu haine lângă gard, i-a întins tava cu turtele calde încă și a mânat sigur pe el dobitoacele în grajd, care era pustiu de jumătate de an – caprele Anatoliei se îmbolnăviseră și muriseră încă din iarnă, iar alte animale avea de gând să-și ia mai spre toamnă, deja se înțelesese cu Iasaman să-i dea o căpriță când avea să fie destul de mare ca să trăiască separat de mama ei. Câinele mai întâi a condus animalele la grajd, după care a alergat înapoi, și-a vârât botul umed în poalele Anatoliei, a adulmecat-o, și-a ridicat capul mare, urecheat și a lătrat scurt.

— Te-a acceptat, a râs Satenik. Asta, Patro-djan, e noua ta stăpână.

Anatolia a mângâiat mecanic câinele pe cap, scărpinându-l după urechi.

— Parcă ne-am înțeles pentru mâine, a repetat ea, urmărind cum Vasili, după ce a închis animalele în grajd, se îndreaptă spre pivniță, ca să lase acolo coasa reparată.

— Da? s-a mirat Satenik. Văru-meu mi-a spus că i-ai poruncit să vină azi.

— I-am spus că peste două zile.

— Pesemne că n-a înțeles bine. Ei, nevestico, atunci eu ce fac, stau lângă gard sau mă inviți în casă?

— Intrați, sigur că da, și-a venit în fire Anatolia.

— Lucrurile lasă-le, o să le aducă Vasili, a zis Satenik îndreptându-se spre scară. Nu uita să iei untul, altfel Patro îl înfulecă într-o clipită. Așa-i, Patro-djan?

Patro a lătrat bucuros, dând din coadă.

— Unde-o să doarmă? În grajd? a întrebat Anatolia.

— În cușca lui. O s-o aducă văru-meu mai târziu.

Vasili a ieșit din pivniță, închizând bine ușa după el. L-a amenințat cu degetul pe câine.

— Aici n-ai voie, clar?

Patro a scâncit și a pornit supus spre stăpânul lui, pășind caraghios cu labele-i mari.

— Ieri am lăsat o rotiță de caș nesupravegheată, și după o secundă, când m-am întors, deja o furase și o mâncase, a explicat Vasili văzând privirea mirată a Anatoliei. Mâine o să pun un lacăt pe dinafară la ușa pivniței, ca să nu intre acolo. Și la ușa de la intrare o să trebuiască să punem un lacăt.

Anatolia a urcat scara în tăcere, sprijinindu-și de piept tava cu turte. Capul i se învârtea, picioarele i se înmuiau, trădând-o. Nu avea nici un gând, îi stătea pe limbă doar întrebarea „de ce?“, adresată mai degrabă ei înseși decât lui Satenik sau lui Vasili. Ce vină aveau ei, când singură se băgase în încurcătura asta? „Le dau un ceai, îmi cer iertare și îi trimit înapoi“, a hotărât ea.

Satenik a luat de pe scară untul uitat de Anatolia, ducându-l în bucătărie, a șters cu poalele șorțului fundul castronului, l-a pus pe masă și s-a așezat, sprijinindu-și obrazul zbârcit în palmă, iar Vasili, după ce i-a trântit ușa în nas lui Patro – du-te și aleargă prin curte, potaie neobrăzată ce ești –, și-a adus lucrurile pe coridor, a șovăit o clipă, pesemne vrând să întrebe unde să le pună, dar a dat din mână și le-a aruncat pe brațul divanului – vedem mai târziu. În timp ce musafirii se instalau, Anatolia a deschis ușița sobei și a pipăit pe polița din bucătărie după chibrituri. A salvat-o să nu cadă peretele lat al sobei – lovită de un val de amețeală, s-a lipit cu fața de ea, lovindu-se zdravăn la frunte, și și-a pierdut cunoștința. S-a trezit în patul ei, de la mirosul puternic al unsorii cu care-i freca Iasaman tâmplele; Satenik ședea pe marginea patului și-i masa tălpile, insistând acolo unde bolta trece în pernuța de sub degete, iar în camera alăturată stăteau de vorbă Ovanes și Vasili – trăgând cu urechea, ea distingea fragmente de fraze: „Bolește de patru zile, nevastă-mea nu se dumirește nicicum ce-i cu ea“, „nu trebuia să încep povestea asta cu mutatul tocmai acum“, „dimpotrivă, o să aibă cine să vadă de ea noaptea“.

— Dacă până dimineață n-o să-i fie mai bine, dau o telegramă în vale, să trimită o ambulanță, a zis Satenik cu voce tare.

— Lăsați-mă în pace, a vrut să-i roage Anatolia, dar în loc de cuvinte, din gât i-a ieșit un geamăt prelung.

— Cum? s-a aplecat spre ea Iasaman.

Anatolia a încercat să-i prindă privirea, dar pleoapele parcă i se umpluseră de plumb, a închis ochii, a bâjbâit cu mâna prin aer, a apucat-o pe prietena ei de degete și i le-a strâns slab.

— Nu, a șoptit ea, nu.

Patro a început să latre tare, neliniștit; Satenik a pus cu grijă picioarele Anatoliei pe cearșaf, s-a ridicat și s-a dus repede la fereastră, agitându-și amenințător un deget spre curte – potolește-te, câine bezmetic, că te pun în lanț –, Patro a pornit în fugă spre ea, fără să vadă pe unde umblă, a intrat cu toată puterea în butoi, răsturnându-l, și a încremenit, muiat din cap până-n picioare în apa de ploaie vag sălcie. Butoiul s-a rostogolit pe jos, scoțând un zgomot asurzitor ca de tobe, s-a lovit de gardul de lemn, o pasăre a zburat fâlfâind din aripi speriată, oile și caprele din grajd au început să se agite, în camera de alături s-au auzit pași repezi – Vasili, ridicat în picioare de gălăgie, a dat fuga în curte, să vadă ce se petrece.

„Cu oamenii ăștia nu poți nici să mori în pace“, s-a gândit Anatolia și, neașteptat de ușurată, s-a cufundat într-un somn greu și salvator. A deschis ochii abia a doua zi la amiază, trezită de lătratul și tropăitul aceluiași Patro, care, strivind iarba cu labele lui grele, alerga de-a lungul zidului, sărind la o parte când se scutura puful păpădiilor, rar în mai, dar amenințând să devină o adevărată ninsoare în iunie, când înflorea și crângul de plopi.

Rochia Anatoliei stătea frumos împăturită pe spătarul scaunului. Ea a îmbrăcat-o, s-a încheiat la toți nasturii, și-a căutat papucii, nu i-a găsit, s-a ridicat cu grijă – corpul i se părea surprinzător de ușor, aproape imponderabil, durerea îi trecuse, și respira mult mai ușor –, a tras adânc aer în piept, a expirat cu prudență, i s-a învârtit capul, dar foarte puțin. Din bucătărie se auzea zgomot de vase, pesemne Iasaman gătea ceva. Anatolia a ieșit în camera de zi – divanul era desfăcut, cineva își petrecuse noaptea în încăperea învecinată, veghindu-i somnul; coridorul – lung, cu podeaua scârțâind, cu lumina soarelui bătând în ferestre – ducea drept înainte, apoi la stânga, spre ușa bucătăriei. Mergea încet, absorbind cu tălpile căldura podelei de scânduri și încruntându-se când simțea firimituri sub ele – era a cincea zi de când nu mai făcuse curățenie, trebuia să-și adune puterile și să mătură casa, iar mâine, dacă o să poată, să spele pe jos; ușa de la bucătărie era deschisă larg, curentul umfla perdelele de pânză, iar la masă ședea Vasili, mijindu-și strâmb ochii și mușcând capătul pipei stinse, și răcâia coaja subțire a unor cartofiori noi, mânuind neîndemânatic cuțitul.

S-a ridicat imediat, ca s-o ajute să ajungă la scaun, dar Anatolia l-a oprit cu un gest al mâinii – nu-i nevoie, pot și singură.

— Îți aduc acum papucii, Iasaman a vărsat ieri o sticlă cu infuzie pe ei, a trebuit să-i clătim și să-i lăsăm să se zvânte. Cred că între timp s-au uscat.

A ieșit pe verandă, s-a întors cu papucii, s-a aplecat icnind și i-a pus pe podea.

— Hai să te ajut să-i încalți.

— Asta-mi mai lipsea, s-a supărat Anatolia.

— Cum vrei, a spus Vasili împăciuitor și a luat din nou cuțitul. Iasaman a trecut azi-dimineață pe-aici, ți-a ascultat inima, a zis că ești mai bine. M-a pus să curăț cartofi și să fac focul în sobă. Uite, îi curăț cum pot.

— Dar cine a dormit în camera de alături?

— Eu. Am trecut de câteva ori pe la tine, să-ți ascult respirația. A fost nevoie aproape să-mi lipesc urechea de buzele tale, așa de neauzit respiri.

Anatolia și-a trecut palma peste tălpi, ca să scuture mizeria lipită de ele, și s-a încălțat. În alte împrejurări s-ar fi rușinat că un bărbat străin a înnoptat despărțit de ea numai de un perete și că a intrat în camera ei, dar acum, istovită de atâta bolit, nu simțea nimic în afară de o vagă apatie. Dar dacă de apatie se putea ocupa mai târziu, cu povestea asta prostească a mutării trebuia să termine chiar acum. Luându-și inima-n dinți, i-a spus lui Vasili:

— Trebuie să te duci înapoi la tine acasă.

Vasili a aruncat cartoful curățat în castron.

— De ce?

— E o prostie ce-am făcut.

— Da, poate e o prostie. Dar atunci de ce să facem una și mai mare?

Anatolia i-a prins privirea șugubeață. S-a enervat.

— Cum adică una și mai mare?

— La vârsta noastră nu e bine să te grăbești. Odată ce ne-am mutat împreună, de ce să ne despărțim iar? Ce-o să zică lumea despre noi?

— La vârsta noastră, părerea altora ar trebui să fie ultima noastră grijă, i-a întors-o Anatolia.

Vasili a mormăit, și-a trecut pipa dintr-un colț al gurii în celălalt, s-a ridicat și a trântit cuțitul în fața Anatoliei:

— Dacă ești așa de isteață, pune mâna la treabă. Între timp, eu fac focul în sobă.

Anatolia a ridicat din umeri, dar a luat cuțitul.

Când au trecut pe la ei, Iasaman și Ovanes au găsit un tablou de familie care-ți mângâia privirea – Anatolia, strângând din buze cu încăpățânare, curăța cartofi, iar Vasili, în genunchi, ațâța focul în sobă. La vederea vecinilor, a trântit ușița sobei, s-a ridicat din genunchi și i-a întins mâna lui Ovanes:

— Ziua bună!

— Ziua bună și ție, vecine.

Iasaman a pus pe masă o strachină cu spas[17] rece și s-a apropiat de Anatolia.

17. Supă din crupe de grâu cu lapte acru, care vara se mănâncă rece și iarna fierbinte (*n. a.*).

— Ia să vedem cum îți e. Îndreaptă spinarea. Uită-te la vârful degetului meu.

Anatolia s-a supus fără să cârtească. Iasaman și-a trecut degetul de la tâmpla dreaptă la stânga și înapoi, urmărindu-i atent privirea. A oftat ușurată:

— Nu-ți sar pupilele, pesemne că te-a mai lăsat amețeala.

— Da, mi-e mai bine, a fost de acord Anatolia.

— Ți-am făcut o fiertură de trandafiri și mentă, am lăsat-o să se răcească. Ți-o aduc mai târziu. S-o bei în cursul zilei. Melikanț Vano taie azi un berbec, a promis să ne dea ficatul și inima. Ți le fac înăbușite cu ceapă, le mănânci și pe alea. Nu te încrunta, dacă ești beteagă, trebuie să te tratezi.

Anatolia a oftat.

— Păi n-am nimic. Mi-o fi scăzut tensiunea, cui nu i se întâmplă? Alte griji am eu – vreau să-l trimit acasă pe Vasili, dar el se împotrivește. Zice că de ce să ne facem de rușine la bătrânețe tot mutându-ne cu boarfele de colo-colo.

Vasili, ca și când nu despre el ar fi vorbit, a deschis netulburat ușița sobei și a mișcat lemnele cu vătraiul, ca să le prindă focul din toate părțile.

— Cum să-l trimiți acasă? Păi noi am hotărât să vă facem o, hm, serbare, a mormăit Ovanes, să punem masa la noi în curte, să petrecem un pic. Satenik a dat deja de veste în tot satul, s-a apucat și de baclavaua de nuntă.

— Ce baclava?! s-a speriat Anatolia. Vă bateți joc de noi?

— O baclava de nuntă obișnuită, cu nuci și miere, cu un bănuț pentru noroc. La cine nimerește, ăla-i următorul care face nuntă, a râs Ovanes.

Anatolia era uluită.

— Ce mai e și asta? Ați înnebunit?

— Ei, ei, ai grijă cum vorbești.

— Păi se poate vorbi altfel cu voi?

— Se poate, nu se poate, trebuie!

În timp ce Anatolia și Ovanes se ciorovăiau, Iasaman a spălat cartofii curățați, a așezat o tigaie mare pe cuptor, a pus în ea o lingură de unt, a așteptat să se încingă, apoi a aruncat cartofiorii înăuntru și i-a acoperit imediat cu un capac.

— Ovanes, duceți-vă în grădină după ierburi. Aduceți și niște brânză. Acuși se prăjesc cartofii, ne așezăm la masă, i-a spus soțului ei.

— Grădina nu a mai fost udată de ieri, și-a amintit Anatolia.

— Am udat-o eu azi-dimineață, i-a aruncat țâfnos Vasili, îndreptându-se spre ușă.

Ovanes l-a urmat, bombănind cu indignare.

După ce a așteptat ca bărbații să iasă din casă, Iasaman și-a tras un scaun și s-a așezat față-n față cu prietena ei.

— De ce te porți așa?

— Nu vreau să trăiesc cu el, de-aia.

— Vrei să-mbătrânești singură?

— Singură sau nu, ce contează? De îmbătrânit, tot îmbătrânești.

— Păi dacă e tot aia, de ce te încăpățânezi?

Anatolia a bătut cu palma în tăblia mesei.

— Nu mă încăpățânez. Pur și simplu nu-mi place toată treaba asta, a zis ea începând să numere pe degete, nici mutarea asta grabnică a lui, nici câinele gălăgios din curte, nici animalele din grajd, pe care le-a adus fără să mă întrebe dacă-mi trebuiesc ori ba. Se poartă de-ai zice că-i stăpân în casa mea.

— Și cum ar trebui să se poarte?

— Nu știu. Măcar să-ntrebe dacă se poate sau nu.

— Dar de când cer voie bărbații din satul nostru?

Anatolia s-a sprijinit de spătarul scaunului, ștergându-și ochii obosită.

— Ar fi trebuit să-l refuz de la bun început.

— Odată ce nu l-ai refuzat, ce rost are acum să te superi?

— Păi ce, nu pot să-mi iau vorba înapoi?

— Păi ce vorbă e aia pe care mai întâi o dai, și-apoi o iei înapoi?

Anatolia n-a știut ce să răspundă. Iasaman s-a ridicat, a turnat supă în castroane și a tăiat pâine. A amestecat cartofii cu o paletă de lemn și i-a sărat. Anatolia o urmărea, mușcându-și buzele supărată. Nu înțelegea de ce,

în loc s-o susțină, prietena ei încearcă s-o convingă să se împace cu starea asta de lucruri încurcată.

Iasaman i-a văzut năduful din privire.

— Dacă ai ști, fata mea, ce greu e să îmbătrânești de unul singur, a zis ea cu amărăciune.

— Păi știu, a zis Anatolia, ceva mai moale.

— Ei, dacă știi… Vezi doar cum trăim. În așteptarea morții, de la o înmormântare la alta. Ce ne așteaptă? Nici o rază de lumină, nici o nădejde. Atunci de ce să refuzăm posibilitatea de a face pe cineva măcar cu un strop mai fericit? Dacă nu te gândești la tine, barem gândește-te la el.

Podeaua de scânduri a verandei a început să scârțâie – Ovanes și Vasili se întorceau din grădină. În urma lor, scâncind jalnic, tropăia Patro. Iasaman a scos capul pe fereastră.

— De ce plânge?

— Cere brânză. I-am dat o bucățică, dar nu-i ajunge. Mi-a trebuit să-mi iau câine la bătrânețe. M-a convins Satenik – ia-ți, ia-ți, a imitat Vasili caraghios glasul ascuțit al verișoară-sii, dacă ai un câine, zice, n-o să te mai simți așa de singur.

— Nu se lasă vară-ta. Ba-ți face rost de câine, ba de nevastă.

Vasili a râs stânjenit, a mai rupt o bucățică de brânză și i-a aruncat-o lui Patro.

— Gata, alta nu mai capeți!

Câinele a înghițit într-o clipită tratația, a vrut să pornească un nou cântec de jale, ca să mai ceară, dar, întâlnind privirea severă a stăpânului, și-a dat seama că nu mai era nimic de prins. Coborând scara din două salturi, a țâșnit în curte, să fugărească găinile.

Au prânzit în liniște și pace. Au vorbit puțin, și numai pe teme neutre, și era ceva atât de obișnuit și tihnit în zăngănitul lingurilor, în rugămintea de a da sarea sau a tăia o bucățică de brânză, în înghițirea apei sau a cojii uscate de pâine de casă, încât Anatolia a simțit pentru prima dată viața nu ca pe un dat, ci ca pe un dar. Se uita pe furiș de la Iasaman la Ovanes, apoi la Vasili, îi pândea gesturile măsurate, fără grabă, fiind de acord cu el în gând, și se mira cum de nu observase înainte această legătură necondiționată dintre ea și tot ce o înconjoară – fie oameni, păsări sau pietrele din vechiul cimitir. „Nu există rai, dar nici iad nu există“, a înțeles deodată Anatolia. „Fericirea e raiul, amărăciunea e iadul. Și Dumnezeul nostru e pretutindeni nu numai

fiindcă-i atotputernic, ci și fiindcă El este în toate acele fire nevăzute care ne leagă pe unii de alții.“

După masă a lăsat-o fără să cârtească pe Iasaman să-i dea infuzia de trandafir și s-o bage în pat. A dormit până seara și s-a trezit când în sat se întorcea turma mirosind a soare apunând și a câmp de mai. Aceasta mergea pe ulicioara strâmbă, subțiindu-se la fiecare poartă. Când Anatolia a ieșit din casă, Vasili tocmai își lua caprele și oile. După ce a schimbat vorbele cuvenite cu ciurdarul, a mânat animalele în grajd. Zărind-o pe verandă, a încetinit pasul, cu un zâmbet în colțul gurii – Anatolia abia acum îi vedea culoarea neobișnuită a ochilor, cenușie ca oțelul. S-a sprijinit balustradă, dând din cap reținut.

— O să mulg eu animalele. Tu mai bine adu apă și cenușă, să le spălăm înainte.

— Da’ mă descurc și singur. M-a învățat Satenik.

— Te-a învățat să mulgi?

— Păi da.

— Și cum e? Îți iese?

— Oile încă nu s-au plâns.

Anatolia și-a îngropat fața în mâini, râzând.

— Adu apă. Astăzi, fie, le mulgi singur. Eu doar o să stau lângă tine.

PARTEA A II-A
Pentru cel care a povestit

Capitolul 1

Casa lui Melikanț Vano era chiar la marginea coastei lui Maniș-kar, acolo unde începea prăpastia. Stânca se crăpase în două și se prăbușise în beznă, lăsând în urmă doar un ciot singuratic, pe care, înconjurată din toate părțile de un gard solid, se înălța casa cu etaj și cu o livadă uriașă, grădină de zarzavat și câteva acareturi zdravene. Maranenii se tot minunau cum de se putuse întâmpla așa ceva – gospodăriile vecine căzuseră în prăpastie, iar familia lui Vano nu numai că supraviețuise, dar își păstrase toată proprietatea întreagă, până la buștenii îngrămădiți lângă gard, așteptând să fie transformați în lemne de foc.

Valinka era convinsă că Providența îi apărase nu pentru că voise să-i cruțe, ci din nebăgare de seamă. Pesemne, atunci când trăsese cu mâna ei ucigătoare linia care trebuia să despartă partea vie a satului de cea moartă, fusese distrasă cine știe de ce și ocolise curtea lor. Vano, spre deosebire de nevastă-sa, nu vedea nimic supranatural în această întâmplare. Dimpotrivă, se supăra aprig când ea începea să ofteze și să se văicărească, făcând presupuneri despre ce s-ar fi putut întâmpla dacă și casa lor ar fi fost măturată în prăpastie odată cu valul de pământ.

— Am fi crăpat și gata! i-o reteza el mânios.

Ofensată, Valinka ofta și se apuca de inimă, iar Vano trântea ușa și se ducea în fundul livezii. Acolo, sub bătrânul vișin care creștea strâmb, era o băncuță scurtă – nu încăpeau doi adulți pe ea, ba nici chiar unul nu stătea prea comod, un picior îi putrezise și se rupsese, așa că trebuia să te așezi chiar la capăt, să nu te răstorni.

Vano putea să stea sub bătrânul vișin până la primele stele, aducându-și aminte de rudele trecute în neființă. Mama lui era soră cu Arșak-bek, cel care fusese nevoit să fugă la începutul secolului trecut de noile autorități care-l răsturnaseră pe țar. Bunicul ei, Levon-bek, urmașul ramurii estice a familiei aristocrate Luzinian (mereu preciza cu mândrie că strămoșul îndepărtat al acestei familii era Levon Luzinian al VI-lea – ultimul rege al Ciliciei, cavaler al Ordinului Sabiei și seneșal al Ierusalimului), nu fusese de acord ca nepoata lui să se mărite cu un om de rând. Dar mama lui Vano, fată încăpățânată, care în anii petrecuți la un pension pentru domnișoare de

neam nobil căpătase atât idei despre egalitate și fraternitate, cât și unele înclinații spre activitatea sufragetelor, a trecut peste voia bătrânului și și-a legat viața de fiul unui țăran – e drept, înstărit, dar tot țăran. Ea știa foarte bine că familia ei nu va accepta de bunăvoie cununia, așa că a fugit cu iubitul ei în vale și s-a întors abia când a fost sigură că e însărcinată.

Levon-bek, înfuriat de sfidarea nepoatei sale, a jurat s-o îndepărteze din viața lui o dată pentru totdeauna. Și-a ținut jurământul, dar într-un mod foarte special. Mama îi povestea lui Vano cum a ajuns în casa părintească și s-a dus direct în biroul bunicului, unde acesta își petrecea cea mai mare parte a timpului, citind și făcând însemnări. S-a așezat pe jos și și-a pus capul pe genunchii lui. Bunicul a mângâiat-o în tăcere pe păr, și fiecare atingere a mâinii lui bătrâne, ușoare, părea o binecuvântare. La vremea aceea, mamei i se apropia deja sorocul și suferea foarte tare de accese de greață, care îi reveniseră în ultima lună de sarcină, dar, singură cu bunicul ei, se liniștise ca prin minune și chiar putuse să mănânce câte ceva – în restul timpului vomita și numai de la mirosul de mâncare. Bunicul a ieșit fără să schimbe nici un cuvânt cu nepoata lui, dar ea a fost cea căreia i-a lăsat moștenire portretul nu prea izbutit al lui Levon al VI-lea în armură de cruciat, în spatele lui fluturând steagul cu blazonul alb cu albastru al neamului Luzinian. Poate ca învățătură, poate ca reproș. Mama, demnă nepoată a bunicului ei, fără să ridice măcar o sprânceană, a atârnat portretul în camera de zi, în locul cel mai vizibil, și a avut grijă ca florile din vaza care stătea sub el să fie mereu proaspete.

Despărțirea de fratele ei, nevoit să fugă de noua putere, a afectat-o foarte mult, pesemne simțea că n-o să-l mai vadă niciodată în viața asta. De ea nu s-au atins, dar a început să aibă grijă, n-a mai apărut niciodată la moșia familiei, între timp confiscată și naționalizată, iar portretul strămoșului încoronat l-a dat jos de pe perete și l-a dus în pod, respingând cu furie propunerea soțului ei de a-l arunca în foc, pentru mai multă siguranță.

— N-am de gând să distrug singura amintire de la bunicul, i-a retezat-o ea și a ascuns portretul după un cufăr mare de lemn cu tot felul de lucruri nefolositoare, unde a stat de atunci înainte – pătat de roiuri de muște și înfășurat în pânze de păianjen prăfuite, jilav și decolorat fără speranță pentru acel *veac de singurătate* la care l-au condamnat indiferenții săi urmași îndepărtați.

Ca să încurce definitiv urmele și să nu irite noile autorități cu proveniența ei nobiliară, mama a luat numele de familie al soțului ei. Era ceva

nemaivăzut în Maran, căci fetele locului, când se măritau, nu-și schimbau numele de familie, astfel nedesprinzându-se de neamul lor și rămânând mereu parte din acesta. Sătenii au păstrat cu sfințenie secretul adevăratului nume de familie al mamei lui Vano, dar între ei îl numeau pe soțul ei ginerele lui Melik[18]. Așa a căpătat Vano numele Melikanț. Princiarul.

18. Prinț (arm. – *n. a.*).

Melikanț Tigran, singurul nepot al lui Vano, a venit pe lume în anul sosirii în sat a turmei lui Noe și a fost singurul prunc născut în vremea foametei care i-a și supraviețuit. Vano își amintea în cele mai mici amănunte dimineața aceea, când nora lui, după ce s-a zvârcolit în chinurile facerii zece ore nesfârșite, a dat naștere spre zori unui băiețel atât de mititel și de slăbănog, încât întregul lui trupușor încăpea în palma bunicului. Nora a murit în noaptea următoare – istovită și secătuită de sânge nu atât din pricina nașterii, cât a foametei – și grija nou-născutului a trecut pe umerii Valinkăi, care între timp își înmormântase cele două fiice mai mici.

În aceeași dimineață în care s-a născut Tigran, păunul alb a ieșit pentru prima dată la marginea prăpastiei și a rămas acolo nemișcat și netulburat, de-ai fi zis că stă de veghe, întorcându-se abia seara – vlăguit, cu pete golașe pe spinare și pe aripi. A năpârlit apoi o lună întreagă, Valinka aduna în fiecare zi de prin colțurile verandei câte un mănunchi întreg de pene și le punea într-un săculeț, ca apoi să le aleagă și să facă o pernuță pentru prunc. În toată această lună lungă, nou-născutul s-a legănat între viață și moarte, dar până la urmă viața a învins, și el a început să se întremeze puțin câte puțin, iar păunului eliberat de vechiul penaj a început încet să-i crească un puf argintiu – ușor ca răsuflarea copilului. Nimeni n-a acordat atenție acestor stranii coincidențe, până când Valinka, găsindu-și în sfârșit timp, a desfăcut săculețul și a descoperit acolo, în loc de pene, un praf care semăna foarte tare cu cenușa de lemn. L-a luat în pumn și l-a apropiat de ochi, ca să-l vadă mai bine. Cenușa era mai ușoară ca praful, scânteia ca zăpada în soare și mirosea a scorțișoară și migdale. Vano i-a poruncit nevesti-sii să nu vorbească nimănui despre asta – nu atât de teamă că lumea o să-i creadă nebuni, cât pentru că nu găsea o explicație pentru cele întâmplate. A îngropat săculețul cu cenușă sub gard, a înfipt în pământ, fără să știe nici el de ce, o cruce făcută în grabă din două surcele uscate, iar crenguțele moarte au prins viață și s-au transformat într-un dafin sălbatic, strâmb, dar roditor. La orice încercare de a-i îndrepta tulpina, dafinul își întindea încăpățânat

crengile într-o parte, spre locul unde se prăbușise la cutremur coasta stângă a lui Maniș-kar; vara presăra prăpastia cernită cu fructe sângerii, și iarna, cu frunze de culoarea purpurei.

Tigran era un copil bolnăvicios și cu nervii slabi, nu dormea noaptea, plângea fără încetare. S-a întremat abia pe la cinci ani, tot atunci a început să vorbească și multă vreme s-a exprimat numai în cuvinte simple – de băut, vreau pâine. Bunica și bunicul, care-și pierduseră toți copiii în anii foametei, îl iubeau ca pe lumina ochilor. Valinka nu-l lăsa niciodată singur, până și când se ducea în vizită la vecini îl lua cu ea: în timp ce femeile, fără a-și abate ochii de la lucrul de mână – unele brodau la gherghef, altele împleteau ciorapi de lână la patru cârlige, iar altele cârpeau hainele rărite –, vorbeau în șoaptă despre ale lor, Tigran se juca cu soldăței de lemn sau cu pietricele. Seara, Valinka i-l preda soțului ei și, cât se ocupa ea de treburile casei, bunicul și nepotul udau grădina și băgau păsările în coteț, apoi stăteau pe banca de sub tânărul dafin, la fel de subțiri și lungani; Vano spunea povești – născocite sau adevărate –, iar Tigran asculta, cu obrazul rezemat în pumn, atât de slăbuț, că, dacă-ți treceai degetele pe spinarea lui, îi puteai număra vertebrele care se iteau ascuțite pe sub piele. Când băiatul alerga nesigur prin curte, împiedicându-se cu vârful pantofilor până și de cele mai mici pietricele, căzând întruna și julindu-și nasul, bunicul și bunica se transformau în două statui care-l urmăreau cu priviri îngrijorate, dar în timp ce Valinka dădea să se repeadă la nepotul ei de fiecare dată când se împiedica, Vano, dimpotrivă, nu se clintea și o apuca supărat de cot pe nevastă-sa – să nu îndrăznești, lasă-l să cadă, că de-aia-i copil, să cadă și să se ridice. În astfel de momente, păunul – altfel singuratic și indiferent la tot ce-l înconjura – sărea deodată pe balustradă, țipa neliniștit și își învârtea capul frumos, cu coroană albă ca zăpada, fără să-și ia ochii de la băiat. Tigran era singura ființă față de care arăta interes, restul lumii pur și simplu nu exista pentru el.

Vano bănuia că păunul nu apăruse din întâmplare, ci cu un scop măreț, dacă nu chiar cu o misiune. Odată, a dat timpul înapoi, a socotit datele și și-a amintit că acel camion cu păsări venise în sat exact în ziua în care noră-sa anunțase că e însărcinată. Om cu mințile întregi, sceptic față de tot ce e inexplicabil, Vano a încercat să găsească și aici o explicație rațională. Dar, declarându-se învins, a dat din mână a abandon și s-a împăcat cu gândul că sunt lucruri pe care cuvintele obișnuite nu le pot explica și mintea omenească nu le poate pricepe. Socotea că apariția păunului avea o oarecare

legătură cu Tigran, dar nu s-a apucat să-i spună nimic nevesti-sii despre asta – altfel, iar ar fi început să se văicărească, să ducă mâna la inimă și să facă tot felul de presupuneri, și-apoi i-ar fi speriat și pe vecini, că maranenii sunt oameni raționali, dar cred în vise și semne, și iar ar fi venit să se uite la pasăre și s-o tulbure cu atenția lor, cum se întâmplase în primele zile, când satul, surprins de frumusețea maiestuoasă a păunului, se îngrămădea în curte, plescăind din limbă și încercând să-i mângâie penele superbe ori de câte ori el își slăbea vigilența și lăsa pe cineva să se apropie la mai mult de doi pași.

Plin de respect față de păun, Vano a hotărât să-i arate acestuia recunoștința lui prin toate mijloacele – a așternut pe verandă un covor, a montat pe gard trei stinghii, ca să-i fie mai ușor să se urce pe balustradă, i-a spus nevesti-sii să-i pună în jgheab numai grâu din cel mai bun cu stafide și de câteva ori pe zi îi schimba cu mâna lui apa din castron. Dar păunul nu observa aceste semne de atenție – mânca fără poftă, ciugulind alene, cu dispreț, din jgheabul cu grăunțe, zbura pe balustradă ignorând stinghiile, bătea greu din aripi și încremenea pe marginea acesteia, privind spre păsările domestice care forfoteau dedesubt, fără să le vadă. Vano s-a dus în vale și s-a întors cu o femelă cumpărată pe bani mulți – e drept, nu albă, ci pestriță, în vale nu se găseau păuni albi, de altfel și pestriți mai erau cu totul trei bucăți. A dat drumul cu grijă păuniței pe verandă, dar păunul nici măcar n-a întors capul spre ea. Ea a străbătut covorul cu model, a ciugulit din jgheab, a băut apă, apoi a coborât în curte și s-a amestecat cu găinile și curcanii. Vreme de jumătate de an, Vano i-a observat cu atenție și, convingându-se că păunul nu e deloc interesat de păuniță, a pornit din nou spre vale, s-o înapoieze fostului proprietar. Acesta s-a învoit cu mare greutate s-o primească, și i-a dat numai jumătate din bani. Vano însă nu grija banilor o avea – singurul lucru care îl interesa era dacă făcuse tot ce se putea ca să-l răsplătească pe salvatorul nepotului său, căci nu se îndoia că Tigran supraviețuise numai datorită păsării. Păunul răspundea la atențiile lui cu o absolută indiferență, nu băga în seamă pe nimeni în fară de Tigran, de obicei era liniștit și impasibil, dar uneori se ducea pe marginea prăpastiei și scotea un țipăt jalnic, sfâșietor, parcă cerând să fie dus înapoi de unde fusese pe nedrept izgonit. Nereușind să-și facă strigătul auzit în ceruri, se întorcea acasă, târându-și penele albe ca zăpada prin praful drumului, se ghemuia într-un colț și nu mai ieșea multă vreme de acolo.

Spre deosebire de Vano, Tigran, obișnuit de micuț cu păunul alb, lua prezența acestuia pe veranda casei lui ca de la sine înțeleasă și avea față de el aceeași atitudine ca față de oricare altă pasăre din curte. O singură dată a întrebat de ce găinile, bibilicile și curcanii dorm în coteț, iar păunul pe verandă.

— Ca să nu le deranjeze penele lungi ale păunului, a găsit Vano o explicație.

— Bine, a acceptat ușor Tigran.

Credea necondiționat tot ce-i spuneau bunicul și bunica lui, devenise un copil simțitor, harnic și foarte dornic de învățătură, se ducea cu mare plăcere la școală, unde era singurul elev – ceilalți copii născuți după foamete abia învățau să vorbească atunci când el a intrat în clasa întâi. Se ducea la ore de două ori pe săptămână, era sârguincios, și chiar dacă nu strălucea, citea mult, așa că Anatolia, care la vremea aceea ajunsese bibliotecară, îl îndrăgise nespus și îi dădea voie să țină cărțile acasă peste termenul obișnuit. În gospodărie era mereu disponibil – ba își ajuta bunicul să sape grădina, ba aducea apă, ba dădea fuga la o vecină, cu o însărcinare, ba măcina cât ai clipi din ochi grâul la moara de mână, ceea ce bunică-sii i-ar fi luat jumătate de zi.

Pe la paisprezece ani se făcuse un adolescent gânditor, harnic și perfect mulțumit cu viața lui. Și dacă îl apăsa ceva, aceasta era singurătatea. Nu avea cu cine să se împrietenească, singurul bărbat tânăr din Maran era fratele mai mic al fierarului Vasili, care la vremea aceea împlinise douăzeci și doi de ani, dar, având probleme de sănătate, acesta nu comunica aproape cu nimeni, iar copiii de șapte ani erau plictisitori și neinteresanți pentru Tigran, un tânăr cu mustața mijindu-i și voce de bas. De aceea, când a terminat clasa a opta, bunicul și bunica, cedând cu inima strânsă la insistențele directoarei și ale Anatoliei, l-au trimis în vale să-și continue studiile. Să se desprindă de nepot a fost pentru ei ca și cum l-ar fi tăiat cu un cuțit din trupul lor; multă vreme după aceea Vano n-a putut să doarmă, iar Valinka a fost chiar doborâtă la pat de un atac nervos; bine că a trecut fără urmări grave, a plâns o săptămână și s-a ridicat, brusc slăbită și îmbătrânită, dar vie. Tigran locuia în casa unei rude îndepărtate a directoarei, plăteau chiria în alimente – o dată pe săptămână Valinka umplea doi saci și-i trimitea cu mașina de poștă în vale. Unul conținea alimente – brânză, unt limpezit, pastramă, miere, fructe uscate, murături și un teanc mare de lavaș. În celălalt erau hainele lui Tigran spălate și călcate cu grijă (mașina

următoare le aducea pe cele care trebuiau să fie spălate). Tigran venea la bătrâni de două ori pe an: în vacanța de Crăciun și în cea de vară. Spre sfârșitul școlii s-a înălțat brusc și s-a maturizat, vocea lui groasă, blândă, răsuna parcă din tavan când vorbea cu bunicul și bunica, nu-i lăsa să muncească în gospodărie – plivea, strângea recolta, repara acoperișul, spărgea lemne pentru toamnă, ba chiar a aranjat adăpostul pentru acestea în așa fel încât lemnele uscate din anul precedent să fie deasupra, iar cele umede, dedesubt.

După școală s-a înscris la academia militară, până la douăzeci și cinci de ani ajunsese la un grad înalt, se pregătea să se însoare, dar n-a apucat – a început războiul. Regimentul pe care-l comanda a fost înconjurat, și vreme de opt ani lungi nu au mai avut nici o veste de la el; Valinka a plâns până n-a mai avut lacrimi și s-a rugat în fiecare zi, în fiecare ceas, tocind pragul vechii capele, Vano avea probleme grave cu venele, i se umflau picioarele și erau fierbinți ca focul, dar bătrânul nu lăsa să se vadă, îndura. Păunul, deja matusalemic la vremea aceea, era uimitor de vioi și sănătos, și asta-i dădea putere lui Vano – fără îndoială, nepotul lui era în viață, altfel nici nu se putea. Când au fost nevoiți să desfacă podeaua de scânduri a verandei, ca să aibă cu ce se încălzi, Valinka a luat păunul în casă. Acesta s-a lăsat fără să crâcnească și acum locuia în bucătărie, năpârlind şi urmărind seara cum soba cu lemne desenează chipuri de foc pe pereți. Vano strângea penele și le aduna cu grijă într-o față de pernă. Valinka tricota șosete și pulovere pentru front, punând în fiecare pachet anonim câte o figurină minusculă a Maicii Domnului, sculptată de Vano, și câte o pană de păun; pachetele erau fără adresă, așa că se duceau și nu se mai întorceau, dar în alte case din Maran scrisorile se întorceau în loc de anunțuri mortuare.

Vano își amintea primăvara în care s-a terminat războiul la fel de bine ca ziua în care se născuse Tigran – limpede, până în cele mai mici amănunte. În ajun făcuse socoteala și descoperise că trecuseră exact treizeci și trei de ani de când în casa lor se ivise păunul. Iar a doua zi dimineața, el și Valinka au fost treziți de țipătul ascuțit al păsării; ajungând ca prin minune la ușa de la intrare – în ultima iarnă nu mai mergea deloc și până și capul și-l ținea cu greutate –, păunul zgâria ușa cu ciocul, încercând s-o deschidă, și cerea ajutor. Vano l-a luat în brațe și a ieșit pe verandă exact în clipa în care poarta s-a deschis, lăsându-l să intre în curte pe nepotul slăbit, plin de cicatrici, dar viu. Păunul a murit în seara aceea, în brațele lui Tigran, în timp ce el povestea cum căzuse prizonier, cum fugise ca prin minune și în tot

acest timp luptase ca partizan în păduri, cum fusese rănit la picior – trebuise să i se cauterizeze o parte a coapsei pe viu, ca să nu se răspândească infecția, îi rămăsese o cicatrice adâncă, urâtă, care-i prinsese un mușchi și nu-i permitea să îndoaie complet piciorul. În toiul poveștii nepotului său, Vano a simțit răsuflarea ușoară a cerurilor, ele s-au lăsat mai jos decât munții, au deschis larg ferestrele, au pătruns în casă, și-au împletit mâinile într-un leagăn, au așezat acolo sufletul scânteietor al păsării-rege și s-au ridicat în înălțimi, lăsând în urmă un parfum vag de scorțișoară și migdale și de încă ceva – cu neputință de precizat ori de înțeles, dar infinit de frumos.

Păunul a fost înmormântat pe marginea prăpastiei. Tigran i-a comandat lui Vasili un gărduleț jos și a sădit pe movila mormântului crini albi de munte. Hotărât să-și petreacă restul zilelor în sat, s-a dus în vale, a renunțat la toate gradele și medaliile militare, dar, la rugămințile bunicului și ale bunicii, după un an și-a făcut bagajele și a plecat dincolo de trecătoarea de nord, să-și facă o altă viață undeva unde să nu-l mai prindă alt război. A fost singurul bărbat din Maran care s-a întors viu din război și ultimul dintre tineri care a părăsit satul părintesc. În nord a avut o viață grea, dar nu s-a plâns și nu s-a descurajat. Și-a găsit de lucru, după un timp s-a însurat cu o femeie de prin locurile acelea, care avea un copil de un an, o fetiță; femeia avea un nume frumos, Nastasia, Vano și Valinka îl rosteau pe silabe – Nas-ta-si-a. O cunoșteau numai din fotografii – era frumoasă, cu pometi înalți și buze pline, păr blond și ondulat, ochi mari, probabil albaștri, sau poate verzi. De la plecarea nepotului trecuseră deja șase ani, și în tot acest timp el nu a venit nici măcar o dată în Maran. În schimb, le-a trimis bunicului și bunicii o veste îmbucurătoare – în decembrie, soția îi născuse un fiu, îl botezaseră Kirakos, în cinstea bunicului lui Vano.

De acolo, de după trecătoarea de munte care înconjura valea ca o potcoavă, soseau scrisori cu promisiunea de a veni curând, Valinka presăra plicurile cu lavandă uscată și le păstra în scrin și, deși știa pe dinafară conținutul fiecărei scrisori, deseori se ducea la Anatolia s-o roage să i le citească din nou. Iar Vano ședea sub bătrânul dafin și își amintea de rudele plecate pe lumea cealaltă, fără a-și lua ochii de la marginea prăpastiei. În zilele senine, prăpastia era scăldată în razele soarelui, iarna se înfășura în zăpadă, iar în zilele mohorâte era tristă și neliniștită și mirosea a piatră umedă. Peste mormântul păunului apărea câteodată o lumină tremurătoare și Vano, privind această lumină, se ridica cu greu de pe bancă, se apropia de gărduleț, dar nu intra pe portiță – se sfia. Ducea palma la ochi și, mijindu-i,

privea silueta argintie singuratică, evantaiul înfoiat al penelor, capul ridicat mândru, cu coroana lui aeriană și privirea pierdută, îndreptată în sus, spre cerurile tăcute, zgârcite în răspunsuri.

Capitolul 2

Vano a murit în ajunul Duminicii Verzi[19]. A prânzit, s-a întins să se odihnească și nu s-a mai trezit. Valinka parcă a știut că o să se întâmple ceva cu soțul ei. Încă de dimineață nu s-a îndepărtat nici cu un pas de el – împreună s-au dus în grădină, împreună au mers la marginea satului, să culeagă măcriș pentru plăcintă, apoi au trecut pe la maidan să-și salute consătenii și să vadă cine ce a adus pentru schimb, iar pe drumul de întoarcere au trecut pe la prăvălia lui Nemețanț Mukuci, să ia pantofii pe care-i comandaseră pentru Vano.

19. Duminica Rusaliilor și ajunul sărbătorii Sfintei Treimi (*n. a.*).

Pantofii s-au dovedit a fi exact cum trebuie: solizi, de piele, cu talpă tare, care să reziste la loviturile nemiloase ale drumurilor sătești, și fără șireturi, ceea ce ușura semnificativ încălțarea lor – nu mai trebuia să se aplece gemând și, bâjbâind orbește, să se încurce în șireturi cu degetele care nu-l mai ascultau. Îi erau un pic mari, dar asta de fapt îl bucura pe Vano, cu boala lui de vene, fiindcă orice disconfort provoca picioarelor sale suferințe insuportabile, Valinka îi croșetase până și șosete fără elastic, ca să nu-i preseze pielea sensibilă de la glezne.

Vano a încercat pantofii, a mers dintr-un colț al atelierului în altul, s-a privit într-un ciob de oglindă pătat de rugină. A oftat de ușurare. Ar fi vrut să plece încălțat cu ei, dar Valinka nu l-a lăsat.

— Îi pui de Sfânta Treime, a zis ea, întinzându-i pantofii vechi și uzați. De-aia-i sărbătoare, să te înnoiești.

Vano nu s-a certat cu ea, a plătit în tăcere și a ieșit, dar a lăsat demonstrativ bocceaua cu măcriș și pantofii cei noi pe tejghea. Valinka a clătinat din cap, a luat lucrurile, i-a spus la revedere lui Mukuci și l-a urmat pe soțul ei. Acesta mergea fără să se întoarcă, cu mâinile lui mari și bătătorite împreunate la spate.

— Ia măcar măcrișul! i-a strigat nevastă-sa din mers.

— Nu-l iau, s-a răstit Vano fără să se întoarcă.

— Da’ ce-am spus, de te-ai supărat așa? Sfânta Treime e peste două zile, ce, nu mai poți să ai răbdare?

Vano tăcea. Valinka a mărit pasul, ajungându-l din urmă, și i-a întins cutia cu pantofii. El a luat-o, dar tot n-a întors capul spre ea.

— Cu vârsta ți s-a stricat caracterul de tot. Te superi pentru orice fleac, a oftat Valinka.

— Nu mai face prostii din astea și n-o să mă mai supăr.

— Dar ce am spus?

— Nimic.

— Păi tocmai, nimic. Doar îți vreau binele. Ți-am dat eu vreun sfat prost în toată viața mea?

A deschis poarta și s-a dat la o parte, să-l lase să treacă, dar el a trecut demonstrativ pe lângă ea și s-a îndreptat spre capătul gardului, unde o parte dintre uluci stăteau culcate, strivind sub ele tufele de coacăz care de mult nu mai dădeau rod. Valinka, încrucișându-și brațele la piept și strângând din buze, s-a uitat cum soțul ei, întors într-o parte și ridicând cutia cu pantofi și bocceaua cu măcriș deasupra capului, trece prin spărtura îngustă din gard. A dat din mână a lehamite și a intrat în casă, să încălzească mâncarea. „O să mănânce, și cu burta plină o să fie mai binevoitor“, și-a zis ea.

Vano și-a agățat un crac al pantalonilor de o nuia uscată ieșită din gard, și-a tras piciorul, ca să se elibereze, și a înjurat, auzind cum se rupe materialul. Eliberându-și piciorul, s-a uitat la pantaloni – țesătura plesnise și atârna fără speranță, dezgolindu-i o parte a gambei. A apucat de un colț al materialului, l-a rupt și l-a lăsat pe iarbă.

— Aici e locul tău! a zis el supărat fie pe petic, fie pe el însuși, și a pornit prin livada de pomi fructiferi cu flori rozalii și albe ca zăpada.

Ajungând pe verandă, s-a așezat pe treapta cea mai de sus, și-a răsucit o țigară și a început să fumeze, scuipând furios fire de tutun. Valinka are dreptate, firește. Caracterul lui s-a stricat cu anii. Dar nici al ei nu s-a îmbunătățit! E îmbufnată, greu de mulțumit. Nu face decât să-l cicălească de dimineața până seara. Ba că n-a atârnat cum trebuie prosopul, ba că a stropit cu apă, ba că n-a deschis fereastra destul de larg, ba că s-a uitat nu știu cum, ba că nu știu ce a gândit. Azi, la micul dejun, numai că nu i-a luat gâtul pentru că a vărsat ceaiul. Cică nu trebuie să torni întâi ceaiul, ci să pui zahăr. Atunci n-o să torni prea multă apă și nici n-o să-l verși când amesteci.

— De ce te-ai așezat pe scară? O să te tragă curentul, pe urmă n-o să mai poți să-ți îndrepți spinarea! s-a răstit Valinka din ușă, parcă citindu-i gândurile.

— Poate că asta și vreau! i-a întors-o Vano.

— Care „asta“?

— Să mă tragă curentul.

— Vano!

— Ce-i?

Valinka a vrut să zică ceva ironic, ca de obicei, dar s-a abținut.

— Nimic. Hai să mâncăm, s-a încălzit mâncarea.

Vano, obișnuit cu replicile țâfnoase de care se săturase până peste cap, a fost descumpănit, dar n-a lăsat să se vadă.

— Termin de fumat și vin.

Valinka a lăsat ușa întredeschisă și a intrat în casă. Prin geamul deschis al bucătăriei se auzea cum râcâie pe fundul unei oale, turnând în farfurii ce rămăsese din supa din ziua precedentă. La felul doi aveau cartofi fierți cu o bucățică de carne de curcan, și apoi compot de piersici – în pivniță rămăseseră ultimele două borcane, ar fi vrut să le păstreze pentru Sfânta Treime, dar apoi a dat din mână și a deschis un borcan, ca să-i facă o bucurie soțului ei. Feliile de piersică erau tratația lui preferată, le mânca precum un copil care ajunge la dulciurile interzise, aproape înecându-se din grabă, lingându-și degetele și dându-și ochii peste cap de plăcere.

După prânz, Vano s-a întins ca de obicei să se odihnească, iar Valinka s-a apucat să coasă plăpumile de lână. Trebuia să facă asta pe podea, altfel lâna întinsă egal se aduna în cocoloașe. Stând pe o parte, ea se mișca pe perimetrul plăpumii, cosând-o cu un tighel larg, iar când ajungea în mijloc, trasa un cerc ca un soare – așa făcea mama ei, Katinka, faimoasă în toată regiunea pentru mâinile ei de aur și dragostea pentru ordine. Ea își învățase și copiii cu lucrul de mână și curățenia, de aceea fiicele ei fuseseră cele mai dorite mirese din Maran. Cea mare, Sarui, locuia chiar la marginea așezării, dincolo de ea mai era doar biserica Grigori Lusavorici; în fiecare sâmbătă, întorcându-se de la utrenie, Valinka trecea pe la ea. Sarui mergea destul de rar la slujbe – avea grijă de soacra ei grav bolnavă, care suferea de insuficiență respiratorie; Valinka lua asupra ei treburile gospodăriei pentru întreaga zi – gătea, făcea curat, stătea cu copiii, ședea lângă patul soacrei, care avea crize puternice de tuse –, dându-i surorii ei posibilitatea să ațipească un pic și să se odihnească. Deseori își lua nepoții la ea, și atunci împărțea grijile cu mama sa, care după căsătoria Valinkăi se mutase cu ea. Cutremurul a luat cu el întreaga familie a lui Sarui, cu soț, soacră și trei copii – o fată și doi băieți; de fiecare dată, Valinkăi îi stătea sufletul în loc când își amintea cum alerga mama ei pe marginea prăpastiei, înnebunită de

durere, strigându-și fiica și nepoții morți. Din acea zi blestemată, se trezea cu fața șiroindu-i de lacrimi și plângea toată ziua, fără hohote ori suspine; gătea, spăla, făcea curățenie, se ducea după cumpărături și lacrimile îi curgeau, îi curgeau întruna. Valinka îi înfășura în fiecare dimineață încheieturile mâinilor în batiste, ca să-și poată șterge fața cu ele, și i le schimba din oră-n oră pe cele ude leoarcă cu unele uscate. Așa s-a și prăpădit Katinka, într-o eternă *pietà* pentru nefericita ei fiică, pe o vreme ploioasă, un potop chiar, care a ținut exact șapte zile după moartea ei și s-a oprit numai foarte puțin, cât să permită procesiunii de înmormântare să ajungă la cimitir și să încredințeze sicriul pământului.

O dată la doi-trei ani, Valinka spăla plăpumile de lână și cosea invariabilul cerc al soarelui în mijloc – în amintirea mamei sale, a surorii, a fraților și a copiilor care se scurseseră ca nisipul printre degete în neființă, la acel capăt al universului, care e închis pentru muritori cu șapte peceți, fiecare mare cât urechea acului și grea cât un munte întreg, cu neputință de văzut ca să le poți desface și cu neputință de mutat din loc ca să poți trece.

Crăpătura abia observată de pe peretele dormitorului, care apăruse în ziua cutremurului, a început cu timpul să crească și să urce spre tavan. Ajungând sus de tot, ea s-a lărgit, ocupând încetul cu încetul un spațiu îngust în piatră, prin care ziua se strecura o rază de soare singuratică, iar noaptea, strălucirea mată a lunii. Vano a întărit această parte a casei cu bârne de lemn și a astupat crăpătura cu mortar, dar locuința părea să respire și să meargă, scârțâia din obloane și încheieturi, și mortarul nu ținea prea bine, așa încât cu timpul a început să se sfărâme, dezgolind iar rana deschisă a peretelui. Vano s-a înfuriat, a astupat-o din nou bine cu ciment, dar în zadar – după un an-doi, cimentul s-a sfărâmat iar, și crăpătura a fost acoperită treptat cu iarbă, care creștea, în ciuda a tot și a toate, direct din piatră. Când Vano, scos din fire, s-a apucat s-o repare iar, în iarbă își țesuseră plasele nevăzute păianjeni, și pe podeaua de lemn vopsită în albastru strălucea o dungă îngustă și zimțată, făcută de căldura stăruitoare a soarelui.

— Peste tot e viață, s-a minunat Valinka, privind pânzele de păianjen pline de trupușoare uscate de insecte și firele lungi de iarbă care pătrundeau în cameră – peste tot e și moarte, și viață.

Ultima dată peretele fusese reparat cu două veri în urmă, dar în doi ani reușise să se spargă și să crească, Vano se pregătea să se apuce iar de treabă, dar mai spre toamnă, când avea să mai cedeze căldura. Valinka aștepta lucrările de reparații cu un fior – nu era mare lucru, dar totul era dat peste

cap o zi întreagă, și apoi curățenia dura o săptămână. Era gata să încuie ușa dormitorului, lăsând întreaga cameră la dispoziția crăpăturii și mutându-se în camera de zi, dar soțul se împotrivise. „N-a izbutit cutremurul să mă gonească și o să izbutească ăsta?“ – arăta el supărat din cap spre peretele crăpat. Câteodată Valinka se certa cu el, apoi se resemna. Dacă în atâția ani el nu se săturase să lupte cu crăpătura, n-avea decât. Fiecare are scopul lui în viață și războiul lui.

Terminând de cusut plăpumile, le-a dus în curte și le-a atârnat pe frânghia de rufe, să stea la aerisit în restul zilei, la soare și vânt. Seara va trebui să le presare cu lavandă și să le bage în cufărul pentru albituri până o să vină frigul. Valinka a adus din pivniță mațun și pâine cu brânză, pentru gustarea de după-amiază, și s-a dus să-și trezească soțul. De-a lungul drumului spre dormitor – prin micul coridor, două camere și sufrageria cu mobilă veche, unde intrau doar de două ori pe an, de Crăciun și de Paști, singurele sărbători care presupuneau musafiri pentru care era nevoie să se pună masa mare –, nici un firicel al sufletului ei n-a tremurat și n-a icnit, s-o prevină. Dar, deschizând ușa, Valinka a înțeles pe loc ce se întâmplase, a mai făcut câțiva pași din inerție și abia apoi s-a oprit, neputând să-și ia ochii de la soțul ei – Vano zăcea fără viață cu capul dat pe spate, mâna stângă îi era prinsă între barele din căpătâiul patului, pătura îi căzuse spre picioare, camera, în ciuda soarelui care se ducea în direcție opusă, era scăldată într-o lumină uluitoare, care se scurgea prin crăpătura din perete într-un șuvoi puternic, nesfârșit, orbitor și nestăvilit, și se reflecta în ochii soțului ei cu o strălucire sticloasă.

— Vano-djan? a chemat în șoaptă Valinka.

Când ambulanța a venit gonind pe drumul de țară bătătorit și desfundat, speriind animalele cu urletul prelung al sirenei, ea acoperise oglinzile din casă cu cearșafuri și dăduse cu tămâie în dormitor. La venirea doctorului, curtea era bine măturată și stropită, iar găinile și curcanii, ca să nu deranjeze cu aspectul lor sărbătoresc, nelalocul lui, fuseseră goniți în coteț. Valinka – în negru din cap până-n picioare, tăcută și severă – stătea la căpătâiul lui Vano și, cu mâinile împreunate pe genunchi, privea crăpătura din perete.

— Cine-o s-o mai repare acum? a întrebat ea în gol.

Medicul, un bărbat necrezut de slab, cu nasul coroiat și ochii umflați de nesomn, s-a întors fără voie spre crăpătura lată de vreo trei centimetri care șerpuia de la podeaua de scânduri până-n tavan. A ridicat ușor din umeri, fără o vorbă. Apoi a întrebat totuși:

— O bombă?

— Cutremurul.

Nu s-a mai interesat cum se poate trăi jumătate de veac cu peretele crăpat de sus până jos. A scris certificatul de deces și a plecat în vale, petrecut de gălăgia făcută de păsările de curte, care comentau aprins sunetul pătrunzător al sirenei.

Valinka și-a înmormântat soțul îmbrăcat într-un costum vechi de tweed și în picioare cu pantofi uzați. Pe cei noi, nepurtați, a hotărât să-i înapoieze lui Nemețanț Mukuci.

Iar mai departe, povestea, fluturând din coadă, a intrat pe un făgaș cu totul neașteptat. În noaptea de după înmormântare, Valinka l-a visat pe Vano – posomorât, în costumul lui și doar șosete, privind-o cu reproș:

— Mi-ai șterpelit pantofii cei noi!

Valinka s-a trezit scăldată într-o transpirație rece și s-a tot foit în pat de pe o parte pe alta. Dimineața a dat fuga la capelă și a pus o lumânare pentru răposat. Apoi a trecut pe la prăvălia lui Mukuci și l-a întrebat dacă poate să-i dea pantofii înapoi. I s-a spus că se poate.

Noaptea l-a visat iar pe Vano. Acum stătea în picioare, gol, cu picioarele în mlaștină până la genunchi și tăcea acuzator.

— De ce te porți așa? s-a supărat Valinka. Că doar pantofii se pot da înapoi. Banii nu cresc în pământ!

Vano i-a întors spatele și a mers prin mlaștină împotmolindu-se, trăgându-și cu greu picioarele subțiate, cu varice.

Valinkăi i s-a rupt inima.

— Mai rabdă puțin, o să moară cineva și ți-i trimit! i-a strigat ea.

Vano a dat din cap, dar nu s-a întors, doar a grăbit pasul. Valinka s-a uitat mai bine și a văzut că nu mai șchiopăta.

Timp de o lună, în Maran n-a murit nimeni. Apoi, în sfârșit, s-a ivit o ocazie – s-a prăpădit soacra lui Behlvanț Mariam. Valinka a înfășurat pantofii noi ai bărbatului ei într-un prosop curat și s-a dus la ea. A rugat-o să-i pună alături de răposată.

— Unde să-i pun? a zis neputincioasă Mariam. Nu știi ce grasă e – aici a șovăit, s-a uitat în jur, apoi a continuat în șoaptă: A trebuit să comand cel mai lat sicriu, ca să încapă cumva soacră-mea în el!

Valinka a izbucnit în plâns. I-a povestit cum nu-l lăsase pe Vano să se încalțe cu pantofii cei noi. Cum zăcea cu mâna prinsă în căpătâiul patului,

cum rătăcea gol prin mlaștină cu picioarele lui albastre din cauza venelor. Mariam și-a mușcat buzele și a oftat. A luat pantofii.

— O s-o încalț pe soacră-mea cu ei. Pentru ea, oricum, e totuna cu ce pantofi trece pragul în lumea cealaltă.

Așa au rămas înțelese.

Capitolul 3

Plicul era mare și foarte boțit, acoperit de numeroase timbre multicolore. Poștașul – un bărbat slăbănog și musculos, cu chipiu ponosit și pantaloni strâmți, care-l strângeau la genunchi, l-a scos din geanta de umăr, l-a răsucit în mâini și a recitit adresa, deși o știa pe dinafară: satul Maran, ultima casă de pe coasta de vest a lui Maniș-kar.

— Nădăjduiesc că sunt vești bune, a mormăit el. N-aș vrea să fi bătut atâta cale pentru unele proaste.

— Cum o vrea Dumnezeu, a răspuns flegmatic ter Azaria.

Poștașul a băgat plicul în geantă și a închis bine fermoarul. Și-a mușcat buzele.

— Ter Azaria, pot să te mai întreb ceva?

— Nu începe iar, Mamikon! i-a retezat-o supărat preotul, acoperindu-și cu palma crucea grea de pe piept, ca să nu se legene în mers, și grăbind pasul.

Mamikon l-a urmărit pe ter Azaria cum străbate drumul de munte accidentat, fluturându-și mânecile și poalele sutanei în vântul uscat și plin de praf. Ziua era fierbinte, mirosea a pietre încinse, iarbă proaspăt cosită și frunze uscate de pojarniță. Din defileu a țâșnit un stol de rândunele, scoțând țipete disperate, s-a învârtit o vreme deasupra capetelor lor, apoi a zburat spre răsărit, în întâmpinarea soarelui.

Mamikon a început să tropăie pe loc, a tras adânc aer în piept, apoi a expirat încet. Și-a îndreptat cureaua genții pe umăr, și-a scos chipiul și l-a scuturat bine de praf. Și-a tras pantalonii în sus. Toate aceste gesturi le-a făcut fără să-și ia ochii de la spinarea preotului care se îndepărta.

Ter Azaria parcă a simțit privirea lui Mamikon. Mergea cu pas larg, dar fără să se grăbească și fără să se întoarcă. Abia când a ajuns la capătul drumului – mai departe acesta o lua la dreapta și se pierdea după o stâncă abruptă –, s-a oprit și s-a uitat înapoi fără tragere de inimă.

— Vii, sau ce faci?

— Păi ce să fac, ter air[20]. Sigur că vin!

20. Sfinte părinte (arm. – *n. a.*).

Mulțumit că îl păcălise pe preot, Mamikon a pornit imediat la drum.

— Încăpățânat ca un catâr, nu s-a putut abține ter Azaria.

— Altfel nu se poate, a răspuns cu demnitate poștașul.

Discuția cu ter Azaria o luase razna chiar la poalele lui Maniș-kar, în clipa în care Mamikon cutezase să se îndoiască de dreptatea afirmației că trebuie să întorci și obrazul drept atunci când ai fost lovit peste stângul. Indignat până-n adâncul sufletului de necuviința lui, preotul i-a ținut o întreagă predică, încercând să-i explice cârtitorului întreaga lipsă de temei a îndoielilor sale. După ce a ascultat cu atenție lecția lui ter Azaria, Mamikon a plescăit din limbă, și-a dat chipiul pe ceafă, s-a scărpinat pe frunte și a mormăit:

— Ter air, dar închipuie-ți că nu Isus rostește cuvintele „cui te lovește peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt“, ci un moșier. Servitorului său nedreptățit și fără drept la cuvânt. Vor stârni oare cuvintele acestea altceva decât ură în sufletul servitorului?

— Ce vrei să spui cu asta?

— Că sensul nu trebuie să se schimbe în funcție de cine rostește aceste cuvinte. Altfel, ce rost ar avea?

Ter Azaria a fost cât pe ce să se înfurie, dar apoi a dat din mână a lehamite. Îl cunoștea prea bine pe Mamikon. Când îi intră ceva în cap, nu-l mai clintești. Așa că mai bine nici să nu încerci. Au străbătut restul drumului schimbând între ei vorbe fără importanță. Ter Azaria reteza de la rădăcină orice încercare de a reveni la dezbaterea teologică de dinainte.

Ajungând la doar câțiva pași de preot, Mamikon s-a oprit și și-a înclinat glumeț capul uscățiv și năsos.

— Așadar, cum e cu lipsa de sens a judecăților individuale? a întrebat el apăsat.

— Nătâng ai trăit, nătâng ai să mori, i-a retezat-o ter Azaria.

— Ter air, în loc să mă jignești, mai bine mi-ai explica.

— Să-ți explic? O s-o ții tot pe a ta.

— Asta așa e.

Ter Azaria a scos niște mătănii din buzunar și a mers mai departe, numărând mărgelele tocite. Mamikon a pornit în urma lui, fredonând încetișor.

Nu mai aveau mult de mers, doar vreo trei kilometri, dar era de urcat pe coastă. Acolo, în vârful lui Maniș-kar, îi aștepta satul vechi, înecat în livezi.

Pe ter Azaria, ca să țină o slujbă de înmormântare, iar pe Mamikon, ca să predea o scrisoare.

Era miercuri, soarele răsărise înainte de cântatul cocoșilor, iar în zori fusese atâta rouă, că o puteai aduna în pumni. În sfârșit venise vara.

Sicriul nu prea lung, dar neașteptat de lat, stătea pe masă, cum se cuvenea, cu picioarele spre ieșire. În jurul lui ședeau câteva femei mai în vârstă. Aveau rochii întunecate, închise bine la toți nasturii, și părul cărunt prins într-un coc sever.

Nici una dintre ele nu plângea și nici măcar nu se prefăcea tristă. Numai o femeie cu nasul ascuțit, care stătea în fundul încăperii, a suspinat și și-a suflat nasul în batistă la vederea preotului. Celelalte s-au ridicat în tăcere, s-au înclinat și s-au răspândit prin colțuri.

Ter Azaria a ocolit masa și s-a dus la căpătâiul sicriului. A aruncat un ochi răposatei. Coșciugul era vădit prea mic pentru ea. Stătea presată bine în părți, cu umerii mari ridicați spre urechi, nemulțumită și îmbufnată. Pe burta mare și rotundă i se odihneau mâinile – palma stângă o acoperea pe cea dreaptă, pe inelar îi strălucea stins verigheta roasă de vreme. De sub bucata de mătase liliachie, care acoperea trupul de la piept până la tălpi, se țeau boturile unor pantofi mari bărbătești. Mărimea patruzeci și cinci, aproximativ.

Dând cu ochii de pantofi, Ter Azaria a fost descumpănit, dar s-a străduit să nu se observe. A deschis trebnicul, a oftat adânc și a început să citească rugăciunea, fără să-și ia ochii din carte, și totuși, spre marea lui groază, își tot pierdea șirul și, bâlbâindu-se prostește, repeta cuvintele. Ca să se concentreze cumva, și-a dres glasul, s-a încruntat, s-a lăsat de pe un picior pe altul, s-a tras de barbă, să-l doară, dar, nemăsurându-și puterea, a tras atât de tare, încât s-a înecat cu salivă și a început să tușească.

I-au adus apă. A băut, închizând strâns ochii, ca să nu dea cu ei de pantofii care se țeau absurd de sub învelitoare. În zadar însă – înapoind paharul, privirea i s-a oprit iar asupra lor. Pantofii uriași îl atrăgeau ca un magnet, nelăsându-l să se concentreze și să găsească tonul potrivit unei înmormântări. Bătrânele, cu mâinile încrucișate la piept, stăteau de-a lungul pereților și tăceau, așteptând. Numai cea cu nasul ascuțit umbla de colo-colo printre ele – ba să-i aducă uneia de băut, ba să-i ia alteia basmaua, s-o împăturească și s-o așeze cu grijă pe spătarul fotoliului singuratic și dărăpănat care stătea într-un colț al încăperii.

„Trebuie să mă abțin cumva“, și-a zis ter Azaria, a oftat neauzit și a deschis din nou trebnicul.

Afară, șezând înșirați pe o bârnă de lemn, fumau și stăteau de vorbă în surdină câțiva bătrâni fragili. Sub un nuc mare, fluturau colțurile feței de masă întinse pentru parastas. E drept, pe ea nu era nimic în afară de veselă și murături. Mâncarea avea să fie adusă imediat după înmormântare. Una dintre bătrâne avea să se ducă la poartă, cu un prosop pe umăr, să așeze alături o găleată cu apă și să aștepte cu răbdare. Fiecare om care se întorcea de la cimitir avea să se apropie de ea cu palmele făcute căuș. Ea avea să scoată apă cu o cană și s-o toarne în mâinile întinse, spălând tristețea cimitirului. După ce se clăteau, oamenii trebuiau să-și șteargă palmele de prosopul de pe umărul ei și abia apoi să intre în curte, unde îi aștepta masa de parastas, pusă după toate regulile.

Ter Azaria s-a chinuit cu rugăciunea de înmormântare până la amiază. Apoi în casă au intrat bărbații, să ia sicriul. L-au scos cu mare dificultate – cinci bătrâni și Mamikon, care sosise la timp, abia au reușit să ridice lădoiul greu. Pe ușă n-a încăput, din cauza lățimii nefirești, așa că au fost nevoiți să-l încline puțin într-o parte și să țină moarta, ca să nu se răstoarne, Doamne ferește. La poartă îi aștepta o căruță scârțâitoare trasă de un măgar, cu care Mukuci se ducea în vale după marfă de două ori pe săptămână. Au încărcat ușurați sicriul în ea și alaiul a pornit în sus pe drumul îngust de piatră, spre vechiul cimitir năpădit de buruieni.

— Dii! Dii! își îndemna Mukuci măgarul, într-o șoaptă cuviincioasă, după cum cerea împrejurarea.

În casă au rămas femeia cu nasul ascuțit și încă una, Eiboganț Valinka, înaltă, foarte slabă, căruntă, cu niște ochi albaștri orbitori, nepoata lui Onik, care luptase în armata țaristă și care, după ce fusese demobilizat, la fiecare două cuvinte zicea *ei-Bogu*[21], ceva de neînțeles pentru maraneni, așa că ei îl porecliseră Eibog, iar toți urmașii lui deveniseră Eiboganț. Ele se aferau prin bucătărie – tăiau în bucăți groase pâinea țărănească acrișoară, puneau pe farfuriile întinse mari felii de șuncă de casă și carne de vită fiartă, mănunchiuri de verdețuri spălate și ridichi. Aveau să ducă mâncarea afară chiar înainte de întoarcerea oamenilor, ca să nu se așeze muștele pe ea.

21. Chiar așa, așa să-mi ajute Dumnezeu (rus. – *n. tr.*).

— Ter Azaria numai că n-a uitat toate cuvintele când a văzut-o, a mormăit femeia cu nasul ascuțit, clătind sub apă niște bulgări de brânză

grasă.

— Poate ar fi trebuit să-i spunem că purta pantofii lui bărbatu-meu? a întrebat gânditoare Valinka.

— Poate. Numai că la început nu ne-a dat prin cap, iar apoi parcă nu prea-ți venea.

Neștiind nimic despre istoria misterioasă a pantofilor, acum, renunțând la orice încercare de a-și mai lua o față sobră, ter Azaria privea înfiorat cum trei bătrâni, apăsând cu tot corpul, se chinuiau să fixeze capacul coșciugului, care era căptușit cu o țesătură ridicolă, de culoarea zmeurii. Capacul se împotrivea, aluneca peste sicriu, dar nu nimerea pe locul lui – îl împiedicau fie pantofii, fie pântecul uriaș al răposatei. Bătrânele oftau încetișor și își dădeau ochii peste cap îngrozite, dar nu îndrăzneau să dea sfaturi – de altfel, ce sfat să dai, când nici tu nu știi ce-i de făcut?

Toate acestea au părut a dura o veșnicie. Într-un târziu, fixând, de bine, de rău, capacul, bărbații au coborât sicriul în groapă, l-au acoperit în grabă cu pământ și s-au dat înapoi.

Ter Azaria s-a dezmeticit, a murmurat rugăciunea de îngropăciune, bătrânii l-au ascultat cu ochii plecați. Unul dintre ei, începând să tușească, s-a retras într-o parte, să nu-l deranjeze pe preot, apoi a ieșit de tot pe poartă, fiindcă tusea nu-i trecea nicicum. Sfârșind rugăciunea, ter Azaria a binecuvântat procesiunea cu semnul crucii și s-a îndreptat spre ieșire.

A fost dus înapoi cu aceeași căruță în care fusese transportat sicriul la cimitir.

Ter Azaria stătea ținându-se cu mâna de marginea plină de așchii a căruței. În ciuda vitezei reduse, aceasta se zgâlțâia destul de tare. Firește, putea să-l roage pe Mukuci să oprească și să meargă pe jos, dar asta l-ar fi ofensat cumplit, așa că ter Azaria a îndurat, strângând din dinți, privind sever înainte, numărând doar cotiturile până la casa răposatei. O singură dată s-a întors să se uite la Mamikon. Zărind chipiul cunoscut, s-a mai liniștit. Era două după-amiază, nu mai avea mult timp. Urma parastasul, apoi trebuiau să se întoarcă în vale. Sigur, zece kilometri de coborât coasta lui Maniș-kar nu sunt același lucru ca la urcuș. Dar aveau în fața lor drum lung și nu puteau să ajungă înainte de apusul soarelui.

Capitolul 4

Soarele s-a ridicat cu încetinitorul, fără chef, de-ai fi zis că se joacă de-a șoarecele și pisica: s-a rostogolit întâi pe o parte, apoi pe alta, s-a acoperit cu un nor, a ieșit iar. În sfârșit, după ce s-a săturat de joacă, și-a luat avânt brusc de la capătul îndepărtat al orizontului, s-a înălțat în toată măreția lui și a inundat cerul cu raze de foc.

Spre dimineață, Valinka a reușit să-și termine aproape toate treburile: a scos păsările din coteț – acestea s-au răspândit iute prin curte, cotcodăcind și gâgâind și scormonind pe sub fiecare fir de iarbă în căutare de viermișori sau gândăcei rătăciți –, a muls animalele și le-a trimis la păscut cu turma, a plivit rapid grădina de zarzavat. A scos apă din butoiul cu apă de ploaie și a udat straturile de verdețuri, mai cu seamă năsturelul și coriandrul, care suportau arșița mai greu decât celelalte.

După ce a terminat treaba în curte, s-a dus înăuntru, să gătească. Înainte de a deschide ușa, s-a oprit în prag și a cuprins cu o privire mulțumită curtea curată și ordonată. Lemnele stăteau aranjate frumos, egal tăiate, rufele spălate cu grijă și albite cât trebuie se uscau la vântul dimineții, rânduite pe frânghie, iar cazanele de aramă curățate cu nisip, istovite de pe urma frecării necruțătoare, se uscau sub gardul de lemn strălucind atât de tare, că aproape făceau soarele să pălească.

Bucătăria sclipea de curățenie – pe podeaua temeinic spălată nu puteai găsi fir de praf, oricât ai fi căutat, vasele din dulap erau așezate în teancuri mici, egale, ceștile cu toarta spre dreapta, ca să poți lua una fără să strici ordinea perfectă a celorlalte.

Valinka a făcut focul în sobă, a pus la fiert găina jumulită și eviscerată în ajun și s-a dus în pivniță după făină – era timpul să se apuce de aluatul pentru sali[22]. Scrisoarea pe care i-o lăsase Mamikon îi adusese o veste bună: în sfârșit avea să vină Tigran, și nu singur, ci cu familia lui – soția, fiica adoptivă și Kirakos, băiețelul de șase luni, pe care îl strigau, după obiceiul nordic, cu bizarul nume Kirill.

22. Lipii pufoase cu zahăr (*n. a.*).

— Ki-rill, pronunța Valinka în fel și chip, ascultând sunetele neobișnuite ale numelui strănepotului. Ki-rill.

Plicul era pe verandă – Mamikon, negăsind-o acasă, îl lăsase pe podea, punând pe el o piatră, să nu-l ia vântul.

— Am vrut să ți-l aduc la înmormântare, dar apoi m-am gândit: dacă nu ne vedem? Așa că l-am lăsat pe prag, a desfăcut el brațele cu un aer vinovat când s-a întâlnit cu Valinka acasă la Behlvanț Mariam.

— Nu știi ce scrie acolo? l-a întrerupt ea nerăbdătoare.

— De unde să știu? a zis Mamikon jignit. Nu citesc scrisorile altora.

Prinzând momentul, Valinka s-a grăbit spre casă, atât cât îi permitea vârsta respectabilă, ca să ia scrisoarea. În plic, pe lângă foaia de caiet cu un scris mărunt, mai erau trei fotografii. Și-a privit îndelung, cu inima strânsă, strănepotul rumen și dolofan. Uite-l cum stă în pătuț, cu capul într-o parte și pumnișorii scoși din plăpumioară – Valinka a țocăit din limbă supărată – de ce nu-l înfășaseră, până la opt luni copiii trebuie înfășați strâns, ca să doarmă mai liniștiți. Uite-l cum zâmbește strâmb, cu gurița fără dinți – nu degeaba i-au zis Kirakos, tot așa, strâmb și fără dinți, zâmbea și stră-stră-străbunicul lui, Kirakos. În a treia fotografie era toată familia – Tigran, vizibil încărunțit și împlinit, o ținea pe după umeri pe fetița adoptivă de șapte ani, iar alături stătea surâzătoare soția lui, strângând la piept pruncul cam îmbufnat. „Ca să vezi, și-a zis cu mândrie Valinka, admirând fețișoara nemulţumită a strănepotului ei, e abia un gândăcel, dar deja își arată caracterul!“

Anatolia nu-și făcuse apariția la parastas – încă nu se întremase după boală, așa că rămăsese acasă. Valinka ar fi apelat la telegrafista Satenik, dar aceasta nu putea distinge nici rândurile fără ochelari de vedere. Era nevoită să aibă răbdare și să aștepte sfârșitul ceremoniei funerare. Dacă ar fi fost după ea, ar fi lăsat tot și ar fi dat fuga la Anatolia, dar nu-i venea s-o lase singură pe Mariam după ce aceasta o ajutase în problema delicată a trimiterii pantofilor pe lumea cealaltă. A așteptat cu răbdare până când oamenii au început să se împrăștie pe la casele lor, apoi a ajutat la strânsul mesei și la spălatul vaselor. Așa că la Anatolia a ajuns aproape la apus, când mai era puțin și noaptea negricioasă a sudului se lăsa peste Maniș-kar.

A găsit-o în curte, privea cu mâinile încrucișate la piept cum Patro, rostogolindu-și ochii în cap și schelălăind de fericire nereținută, rodea un os mare de la un craniu.

— Unora le e de ajuns un os din supă ca să fie fericiți, i-a spus ea musafirei în loc de salut.

— Iar altora le e de ajuns o scrisoare de la nepot, a fluturat Valinka plicul, veselă.

Anatolia a scos fotografiile, dar le-a pus deoparte – avea să se uite la ele pe urmă, mai întâi trebuia să afle ce spune scrisoarea. Și-a trecut repede ochii peste rânduri – întotdeauna făcea așa, pentru cazul că ar fi fost vești neprevăzute, ca să-și poată alege cuvintele potrivite și a-l pregăti pe destinatar. Valinka a așteptat, mutându-se nerăbdătoare de pe un picior pe celălalt.

— Vine Tigran! a zis Anatolia, desfăcându-și brațele. Împreună cu familia!

Valinkăi i s-a tăiat respirația.

— C-când vine? abia a putut ea să îngâne.

— Pe 3 iunie.

— Și azi în câte suntem?

Anatolia și-a îndreptat ochii spre cer, încercând să-și aducă aminte dacă nu data, măcar ziua săptămânii, dar apoi a dat din mână a lehamite și a intrat grăbită în casă. Valinka a urmat-o, frământând în mâini plicul gol.

— Vaso, hei, Vaso, a strigat Anatolia, deschizând larg ușa de la intrare.

— Hm, Nato-djan! a răspuns Vasili de undeva din adâncul casei.

Rușinată de adresarea drăgăstoasă a soțului ei, Anatolia s-a uitat cu coada ochiului la Valinka. Dar aceasta, copleșită de bucurie că-i venea nepotul, nu observase nimic, sau se prefăcea că nu observase.

— Vaso, a întrebat Anatolia, în câte suntem astăzi?

— Întâi!

— Întâi! Valinka a încremenit ca lovită de trăsnet, apoi s-a dezmeticit, s-a lovit peste genunchi și a coborât în goană treptele. Ce înseamnă asta? Asta înseamnă că vin poimâine?!

— Scrisoarea! a strigat în urma ei Anatolia.

— Scrisoarea! s-a întors Valinka din drum.

Până a apărut în prag Vasili, i se pierduse și urma.

— Ce s-a întâmplat? a întrebat-o el pe Anatolia.

— Poimâine vine Melikanț Tigran. Cu familia.

— A!...

Vasili mai întâi s-a bucurat, dar apoi, amintindu-și de fiii lui, s-a întunecat la față. Ochii lui mari, cenușii-argintii, au scânteiat o clipă, colțurile gurii i-

au tremurat și i s-au lăsat în jos.

Anatolia l-a îmbrățișat, strângându-l la piept. „Șșșșșș, șșșș.“ El a suspinat adânc, mângâind-o pe cap. „Totu-i bine, Nato-djan. Totu-i bine.“

Lângă ograda de zarzavat, împiedicându-se în labe de grăbit ce era și mârâind amenințător la niște dușmani nevăzuți, Patro își îngropa fericit osul ros numai pe jumătate.

După făină trebuia să se ducă în pivniță. Pe pereții ei de piatră, care păstrau răcoarea chiar și în zilele cele mai călduroase ale verii, erau atârnate mănunchiuri de ierburi uscate și coceni de porumb roșu. Pe etajerele din lemn stăteau borcane cu gura în jos – proviziile din anul trecut se topiseră peste iarnă, și încă nu venise vremea pentru a pregăti unele noi. Pe raftul cel mai de sus era o cutiuță de carton, plină până sus cu niște pachețele albe foșnitoare. Valinka s-a ridicat pe vârfuri, s-a întins până la ea, a scos un pachețel, s-a apropiat de ferestruică, și a verificat data expirării. Bucuroasă, a luat cutia și s-a dus repede în curte.

Cu trei ani în urmă, Tigran deschisese o brutărie în orașul său din nord. Iar după o vreme, chiar în ajunul Crăciunului, venise un pachet destul de greu de la el – Mamikon îl târâse o jumătate de zi pe coasta lui Maniș-kar, înjurând. Ajunsese înghețat până-n măduva oaselor, cu fața vânătă de frig și mustățile acoperite de promoroacă. Valinka i-a dat o ciorbă de fasole fierbinte și, ca să nu mai bombăne atâta, a scos și o sticlă de rachiu. El a mâncat ciorba cu coada-cocoșului marinată și jumătate de pâine de casă, a băut două păhăruțe de rachiu, i-a cerut o basma din lână de capră, s-a înfofolit cu ea de nu i se mai vedeau decât ochii și a pornit înapoi. Dar înainte de plecare l-a ajutat pe Vano să deschidă pachetul. În cutia cu ștampile albastre de la serviciul poștal din nord erau câteva borcane de carne în untură, conserve de pește, un cârnat ambalat în vid, trei pachete cu frunze mari de ceai negru și un pachet mare (cincizeci de bucăți) de drojdie uscată.

— Ce-i asta? a întrebat Valinka, răsucind în mâini un pachețel.

— Căcat, ce să fie! s-a răstit Mamikon.

— Cum căcat?

— Drojdie! Cumnată-mea o pune în aluat în loc de maia. Îl face să crească repede, dar pâinea iese fără nici un gust. Parc-ai mânca vată.

Și, plescăind supărat din limbă, și-a vârât nasul în basmaua de lână, a făcut cu mâna în semn de rămas-bun și a pășit neînfricat în viscol.

Valinka a strâns masa și a spălat vasele. A stat un pic și s-a gândit. Fără să piardă timpul, a făcut puțin aluat cu drojdie, de probă, și a copt câteva lipii pe sobă. A tăiat un colț, l-a mestecat gânditoare cu puțină brânză, apoi cu miere, apoi cu unt. Vano a ciupit o bucățică, a gustat-o și s-a strâmbat.

— Eu așa ceva nu mănânc!

Valinka și-a aruncat pe umeri o jachetă tricotată groasă, a înfășurat jumătate de lipie într-un șervet și s-a dus la vecina ei.

— O prostie, a rostit aceasta verdictul necruțător, scuipând pâinea.

— Da, cam așa, a fost de acord Valinka, oftând.

Nu s-a îndurat să arunce drojdia trimisă de Tigran. Așa că a dus restul pachețelelor în pivniță și și-a făgăduit să scape de ele după ce expiră.

Iar în această zi, care coincidea în mod uimitor cu ajunul venirii lui Tigran, le-a găsit. Valinka a dus solemn drojdia în curte. Pachețelele albe-argintii străluceau elegant în soare. Le-a răsucit în mâini, s-a gândit puțin, a intrat în casă după o foarfecă, a tăiat cu grijă fiecare pachețel și a turnat conținutul într-un castron. Drojdia a aruncat-o în hazna, iar pachețelele le-a făcut teanc, le-a legat cu o sfoară aspră și le-a pus în cel mai de sus dulăpior din bucătărie. Poate-or trebui la ceva.

Și, în sfârșit, cu sentimentul datoriei împlinite, s-a apucat să facă sali. A făcut un aluat din apă, sare și făină, l-a așezat în câteva straturi unse cu unt topit în tigaie până căpătase un gust vag de nuci și l-a dus în pivnița rece să stea până a doua zi. Sali se mănâncă fierbinți, așa că avea să le coacă după sosirea oaspeților dragi. Între timp, găina fiersese. Valinka a strecurat supa grasă, a sărat-o, a spălat niște grâu bun, bob cu bob, l-a adăugat în supă, a amestecat și l-a lăsat să fiarbă la foc mic. S-a așezat să scoată carnea de găină de pe oase.

Pe raftul de sus al dulapului de vase era fotografia lui Vano. Valinka îi meșterise cu mâna ei o ramă din capacul cutiei de pantofi. În fotografia asta, el avea patruzeci și unu de ani, exact atâția câți avea acum nepotul lui, Tigran.

— Vano-djan, și-a ridicat Valinka ochii spre soțul zâmbitor. N-o să arunc cu noroi în nimeni și n-o să-ți fac numele de rușine. O să-i primesc cum se cuvine, o să le dau mâncare gustoasă și așternuturi curate, o să fiu blândă și răbdătoare. Așa că tu să nu-ți faci griji. Nas-ta-si-a o să fie mulțumită.

Capitolul 5

Stelele încă nu apucaseră să se dizolve în cer, dar albinele timpurii, bâzâind ocupate, zburau deja în întâmpinarea plantelor care se trezeau, și păsările îndrăgostite își ciripeau cântecul pentru noua zi. Lumea era minunată și fără cusur, lumea se bucura și cânta, ca un prunc spălat și hrănit după un somn lung. Aerul răsuna limpede și puternic, aerul curgea, picurând. Aerul plutea, flutura, mustea, respira și… mirosea. Mirosea atât de tare, că s-a adunat tot satul în păr – în afară de Nemețanț Mukuci, plecat în vale, și bătrânul Anes, care tocmai în ziua aceea fusese țintuit la pat de un atac de podagră – și s-a îndreptat spre casa lui Eiboganț Valinka. A venit chiar și Anatolia – de braț cu Vasili, era prima ieșire în lume însoțită de bărbatul ei, așa că se străduia să nu iasă în evidență, ca să nu atragă prea tare atenția, dar fără rost, căci atenția generală nu era îndreptată către ea, ci către Valinka; speriată, cu fața îngropată în basma, aceasta tropăia ridicol pe marginea haznalei care dăduse pe dinafară în timpul nopții și inundase o parte din curte cu conținutul ei.

Curtea mereu curată, bine măturată, înfățișa o priveliște atât de jalnică, încât fiecare nou-venit, după ce se uita prin poartă, se retrăgea împleticindu-se și, înjurând sau ridicându-și ochii spre cer, ca pentru a cere milă, se dădea la o parte.

— Cum s-a putut întâmpla așa ceva? întrebau oamenii întruna.

— Dac-am ști! răspundeau cei care ajunseseră mai devreme.

— Drojdia, a oftat Valinka.

A ieșit pe poartă mergând în lateral, și-a scos basmaua, și-a trecut mâna prin păr, netezindu-și șuvițele care ieșiseră de sub coc, apoi și-a îngropat fața în palme și a izbucnit în plâns.

— Ce drojdie? s-au neliniștit oamenii.

— Pe care mi-a trimis-o Tigran acum trei ani. Era expirată, așa că am aruncat-o. Dar se vede treaba că nu și-a pierdut puterea. E cald afară, s-a umflat peste noapte și… a început să explice Valinka, printre suspine și lacrimi.

În jur s-a așternut o liniște asurzitoare. Maranenii se uitau neîncrezători unii la alții, apoi din nou la ea, parcă așteptând o continuare sau măcar o

explicație mai completă a celor întâmplate. Dar Valinka nu făcea decât să plângă și să fluture din mâini, dând de înțeles că asta era tot, alte explicații nu mai avea.

— Ce-a zis? a întrebat cu glas dogit Petinanț Suren, un bătrân de nouăzeci de ani surd și ramolit. Cine a vărsat peste noapte atâta căcat în curtea ei?

Ovanes a chicotit. Au început să râdă și ceilalți bărbați. Suren și-a trecut privirea nedumerită de la un sătean la altul, apoi a dat din mână a lehamite și a izbucnit și el în râs.

— Ajutați-mă să fac curat. Azi vine nepotu-meu. Și dac-ar veni singur, n-ar fi nimic, dar vine cu familia! a implorat Valinka.

— Aha, carevasăzică, dacă venea singur, puteai și să nu faci curat, da? a tachinat-o Ovanes.

— De ce râzi de ea? l-a luat la rost Iasaman. Femeile nu împărtășeau veselia bărbaților, ci, cu mâinile încrucișate la piept și buzele strânse a nemulțumire, așteptau ca aceștia să termine de râs. Dacă Tigran ar veni singur, ar strânge el totul. El n-ar fi surprins de… probleme sătești. Dar cu nevasta lui nordică, altfel stau lucrurile!

— Ce să zic. Că ăia din nord s-or căca cu flori, nu la fel ca noi!

Iasaman a mormăit supărată și s-a dat deoparte. Bătrânii s-au mai veselit o vreme, râzând de Valinka, care aruncase drojdia în hazna fără să se gândească, iar apoi, potolindu-se, au început să se sfătuiască între ei cum să scape de mizeria care cotropise curtea.

După scurte deliberări, au hotărât să sape o groapă, să ducă acolo gunoiul și să-l acopere cu pământ, iar gaura latrinei s-o bată în scânduri și să toarne deasupra ciment.

— Altfel o să fermenteze și o să duhnească până la iarnă, a încheiat Ovanes.

— Și noi unde-o să ne facem nevoile? a prins grai Valinka.

Ovanes a dat să facă o glumă, dar, întâlnind privirea severă a nevesti-sii, s-a răzgândit.

— Deocamdată o să mergeți la vecină. Când vine Tigran, facem o latrină nouă. Până una, alta, așa. Cine are ciment?

Ciment s-a găsit la telegrafista Satenik. Cu cocoloașe, dar folosibil.

Munca de curățare a durat mai bine de jumătate de zi. Abia spre seară, obosiți și storși de puteri, bătrânii s-au împrăștiat pe la casele lor. Valinka a vrut să le pună masa, dar ei au refuzat politicos. Trebuiau să se spele, să se

schimbe, după ce ne-am bălăcit în… nu prea ne arde de mâncat, vecină, iartă-ne!

— Am vrut să-mi întâmpin omenește nepotul, și poftim, a suspinat Valinka, ștergându-și lacrimile și cuprinzând cu privirea curtea devastată.

— Păi dimpotrivă, e bine, i-a spus Vasili, care pleca ultimul. Orice încercare alungă un necaz. Socotește că ai scăpat de ceva mai rău.

Valinka i-a aprobat din cap spusele, dar nu s-a liniștit. După ce i-a condus pe toți, a făcut focul în sobă și, cât s-a încălzit apa, a încercat să pună în ordine curtea pe cât posibil – a măturat, a scuturat și a împăturit sacul de ciment – avea să i-l dea înapoi lui Satenik, poate i-o trebui la ceva –, a dus în magazie găleata cu apă în care puseseră lopețile pline de ciment. Mirosul urât, care în zori ridicase tot satul în picioare, se risipise încetul cu încetul, rămăsese doar un iz vag de ciment umed, dar asta n-o neliniștea pe Valinka. După ce a terminat curățenia, s-a spălat repede, frecându-se fără milă cu un burete aspru. Hainele în care fusese îmbrăcată le-a strâns într-o boccea și le-a ascuns în camera ei – avea să le spele mai târziu.

S-a pieptănat, și-a împletit părul umed în două cosițe și le-a prins cu agrafe la ceafă. Și-a pus o rochie curată și un șorț de mătase. Soba trosnea liniștit, împrăștiind căldură încetul cu încetul. Valinka a coborât în pivniță după arisa[23], a pus-o la încălzit, iar ea a ieșit pe verandă, s-a așezat pe lavița care stătea în așa fel încât să apere de privirile oamenilor locul în care se adăpostea înainte păunul, și-a pus mâinile pe genunchi și s-a pornit răbdătoare pe așteptat. Când s-a oprit căruța lui Nemețanț Mukuci la poarta ei, dormea liniștit, istovită de ziua plină de evenimente și de lunga așteptare.

23. Cașă de grâu cu carne (*n. a.*).

Capitolul 6

Satul s-a dovedit a fi exact așa cum și-l imaginase Nastasia din povestirile soțului ei – pietros, cu acoperișuri de pe care cădeau țiglele, cu garduri dărăpănate, într-o rână, și coșurile sobelor agățate de poalele cerului. A doua zi după sosire, l-a străbătut pe tot în aproape o oră. Kiriușa dormea înfășurat într-un scutec pe care i-l făcuse Valinka în doi timpi și trei mișcări dintr-un batic mare, cadrilat. Alisa se învârtea prin jur, ba zbura la ea cu încă o floricică pufoasă de nalbă galbenă – mama, uite ce ciudat miroase –, ba o lua la fugă înainte și aștepta, sărind nerăbdătoare într-un picior – uite, casa asta s-a stricat de tot, vezi, are acoperișul găurit și ușa e deschisă, mergem mai aproape, mergem?

— Mergem, se învoia Nastasia, dar nu se apropia prea tare de case – dacă se prăbușeau deodată pereții sau tavanul?

Stătea afară, studiind cu atenție proptelele de lemn mâncate de gândaci ale verandelor – din loc în loc, dacă te uitai bine, se mai distingea decorația simplă – cupe, cruci și discul solar. Fațadele caselor erau năpădite de viță-de-vie crescută sălbatic, balamalele complet ruginite ale porților scârțâiau prelung, trimițând oaspeții nepoftiți înapoi pe drumul incomod pentru mers – accidentat, cu pietre neregulate –, iar pomii fructiferi, care de mult nu mai rodeau, suspinau în urma drumețului, pierind de vreo boală. Pe veranda unei case părăsite erau atârnate câteva șiruri de frunze de tutun, pesemne unul dintre săteni o folosea pentru nevoile lui, mama ce-i asta? și-a întors Alisa spre ea fețișoara pistruiată; e tutun, i-a explicat Nastasia.

— Cine-ar fi crezut că țigările se fac din iarbă, a clătinat din cap Alisa, nedumerită.

Nastasia a râs reținut, ca să nu-și trezească fiul adormit. Curiozitatea fiicei sale o amuza, dar o împiedica să se concentreze.

— Nu te superi dacă data viitoare mă duc să mă plimb fără tine? a întrebat ea.

— Te deranjez? s-a bosumflat Alisa.

— Nu. Dar vreau să mă concentrez, înțelegi?

— Iar trebuie să te gândești?

— Da.

— Bine. Mâine poți să te duci fără mine. O să rămân cu tata.

— Îți mulțumesc, fetițo, a zis Nastasia, înduioșată.

— Cu plă-ce-re!

Și Alisa a alergat înainte, sărind cu agilitate dintr-o groapă săpată de ploaie în alta.

Valinka le-a întâmpinat la poartă – stătea cu mâna pavăză la ochi, apărându-se de soare. Nastasia s-a mirat pentru a nu știu câta oară de frumusețea ei simplă – ochii orbitor de albaștri pe fața bronzată, nasul lung și drept, buzele subțiri, strânse dârz. Se bucura că Tigran le învățase pe ea și pe Alisa să vorbească puțin limba maranenilor, altfel cum ar fi comunicat cu stră-soacra ei?

— Ați obosit? a întrebat Valinka, luând pruncul somnoros din brațele nurorii.

— Nu! a strigat Alisa și, strecurându-se pe lângă ea, a dat fuga la Tigran, care lucra la magazia de lemne pe care Valinka hotărâse s-o transforme în latrină.

— Ce rost are să ne apucăm de una solidă? dăduse ea din mână când nepotul îi propusese să facă o construcție din piatră. Trăiesc singură aici, și magazia n-o mai folosesc de mult – vezi doar, toate lemnele sunt sub streașină, ca să-mi fie la îndemână. Sapă pur și simplu o groapă într-un colț, acoper-o cu scânduri și pune-i un paravan. O să ne descurcăm.

— După ce termin cu latrina, mă apuc de peretele din dormitor, i-a promis Tigran.

— De perete să nu te atingi. Prin crăpătura aia a zburat sufletul bunicului tău. Și curând o să-mi vină și mie rândul să zbor pe acolo.

— Poate că de-aia s-a luptat cu ea toată viața. Pesemne știa că așa o să sfârșească, a răspuns Tigran.

Îi era insuportabil de greu să vorbească despre moartea bunicului – îl chinuia conștiința. Își amânase atâta venirea, ba îl împiedica una, ba alta, iar când, în sfârșit, se hotărâse, nu-l mai găsise în viață. Nici la înmormântare nu ajunsese, dar asta nu mai era vina lui, căci aflase că bunicul nu mai era abia după o săptămână, când primise în sfârșit telegrama care se rătăcise nu se știe cum la poștă. Reușise să vină în Maran abia o lună mai târziu; ar fi vrut să vină singur, fiindcă nu avea de gând să stea, ci s-o ia pe bunica la el, dar soția lui insistase să meargă cu toții.

— Când o să mai pot eu să văd locurile în care te-ai născut?

Tigran o rugase să nu dezvăluie încă adevăratul scop al venirii lor.

— O să refuze. N-o să vrea să-și lase mormintele familiei neîngrijite. Mai întâi să se obișnuiască cu voi. Apoi o să-i fie mai grea despărțirea. Atunci îi propunem să vină cu noi.

— Și dacă nu e de acord?

— O convingem.

Primul lucru pe care l-au făcut, după ce i-au lăsat pe copii cu Valinka, a fost să meargă la mormântul lui Vano. Cimitirul nu se schimbase prea mult de când plecase Tigran, se adăugaseră doar vreo zece cruci de lemn – în ultimii câțiva ani, din ziua când murise pietrarul, acestea înlocuiseră pietrele de mormânt tradiționale. Nastasia l-a lăsat singur pe soțul ei, ca să-și poată plânge durerea în pace, iar ea s-a dus să se plimbe prin cimitirul năpădit de păiuș și rădăcina-șarpelui. Era greu să ajungă la pietrele de mormânt vechi prin buruienile dese, dar nu s-a lăsat – era important să se apropie de ele, ca să privească decorațiile acoperite cu pete de licheni; își trecea mâna peste crucile săpate în inima lespezii, minunându-se de frumusețea lor smerită, și încerca să-și întipărească în memorie alinarea discretă a atingerii mâinii de laturile lor calde. Lespezile emanau secole întregi și o senzație de fatalitate.

Nastasia nu și-a dat seama de la început că ele stau nu la căpătâiul, ci la picioarele morților, cu fața spre apus. Ca să-și verifice impresia, s-a întors spre mormintele noi și s-a convins că așa e: la acestea, crucile, spre deosebire de cele de piatră, stăteau la căpătâi. N-a vrut să-și deranjeze soțul cu întrebări – Tigran era mohorât și tăcut, când s-a întors de la cimitir s-a dus în fundul livezii și a stat multă vreme acolo, fumând întruna cu ochii ațintiți spre marginea prăpastiei.

— Acelea sunt uși, i-a explicat în șoaptă Valinka. Pe divan, înconjurați din toate părțile de mutaki, dormeau copiii, doborâți de aerul de munte, iar ea stătea lângă ei și le veghea somnul. Când o să vină Judecata de Apoi, răposatul o să se ridice, o să dea ușa la o parte și o să intre în rai. De aceea pietrele de mormânt cu cruci se pun la picioare.

— Și cei care au cruci obișnuite, de lemn?

— Ceilalți morți o să-i ia cu ei.

— Așa… a fost tot ce-a putut spune Nastasia.

Kiriușa a început să se foiască, a plescăit din buze și a oftat adânc. S-a apropiat de el, dar Valinka i-a luat-o înainte – l-a ajutat pe copil să se întoarcă pe o parte, l-a mângâiat pe spate și i-a îndreptat gulerul cămășuței, ca să nu-i zgârie pielea fină.

S-a ridicat, lăsându-i locul nurorii sale:

— Întinde-te cât mai dorm copiii, eu mă duc să pregătesc masa.

— Vă ajut.

— O să mă ajuți mâine. Azi ești încă musafir. Abia în a treia zi n-o să mai fii musafir. Atunci o să mă ajuți.

— Dar ce-o să fiu mâine? a zâmbit Nastasia.

Valinka și-a strâns colțurile basmalei la ceafă și și-a netezit șorțul.

— Stăpâna casei o să fii, Nas-ta-si-a-djan.

— Spuneți-mi Stasia.

— Cum?

— Stasia.

— Bine, o să fii Stasia. Odihnește-te, fetițo, că pe urmă o să ai multă treabă. Mâine în zori mergem să culegem aveluk[24]. O să faci cunoștință și cu bătrânele satului. Iar Tigran o să se întâlnească cu bătrânii, o să aibă despre ce vorbi. Duminică punem masa, îi chemăm pe toți la noi. Ca să te cunoască în sfârșit lumea din sat.

24. Măcrișul-calului (arm. – *n. a.*).

Nastasia a vrut să întrebe de ce atâta ceremonie, dar s-a abținut.

— Bine.

După ce a așteptat să iasă Valinka din cameră, s-a descălțat și s-a întins cu grijă la picioarele copiilor, punându-și sub cap o pernă umflată. Pieptul o mânca și o ținea, ca înainte de alăptare, și asta o neliniștea foarte mult pe Nastasia – rămăsese fără lapte cu o lună în urmă, peste noapte, când se îmbolnăvise de gripă. Cum se putea ca, după o întrerupere atât de lungă, pieptul să-i fie atât de inflamat, încât părea că se umpluse cu lapte, Nastasia nu știa. Și-a promis să se ducă la un specialist imediat ce se întoarce acasă. Liniștindu-se, a închis ochii. Și-a amintit ultima săptămână – pregătirile îndelungate, cum înainte de plecare Alisa răcise pe neașteptate și făcuse guturai, cum se agitase tot drumul Kirill, chinuit de ieșirea dinților, cum soțului ei îi crescuse tensiunea și nu avuseseră tabletele la îndemână, ajunsese să blesteme ziua și ceasul când ceruse să plece în această călătorie și ea cu copiii, dar acum nu se mai putea schimba nimic. După ce suferise atâta în timpul drumului lung, Nastasia nu aștepta nici o bucurie de la întâlnirea cu Maranul, și de aceea, atunci când s-au întâlnit în vale cu Nemețanț Mukuci, care trebuia să-i ducă cu căruța lui pe culmea lui Maniș-kar, ea abia își putea ține lacrimile. Nemețanț Mukuci, un bătrân de statură uriașă, cărunt și cu ochii căprui, s-a îmbrățișat cu Tigran, apoi i-a întins ei

mâna – să trăiești, fetițo, de ce vă cheamă Nemețanț, a întrebat Nastasia, strângându-i palma uscată; fiindcă bunicul meu s-a întors din războiul mondial cu o nevastă nemțoaică, așa că în amintirea bunicii oamenii au început să ne spună Nemețanț, a răspuns Mukuci și a imitat caraghios o capră cu coarne pentru Kiriușa, acesta a zâmbit și s-a întins spre străinul cu barba căruntă, e leit Kirakos, a hohotit bătrânul și s-a uitat întrebător la Nastasia, cerându-i voie să-i ia copilul în brațe. Nastasia i l-a dat imediat și i-a surâs – știți, și străbunicul meu a luptat în războiul acela și s-a întors și el cu o nevastă nemțoaică; ei, vezi, ce bine, a răspuns bătrânul, jucându-se înduioșător cu Kiriușa, lumea e mică, iar noi suntem mari, deși, din naivitate și prostie, toată viața credem că-i pe dos.

— Stasia-djan, important e să nu rupi rădăcina, altfel planta se supără și în anul următor nu mai crește, îi explica Iasaman, arătându-i cum să taie corect cu cuțitul tulpina de măcrișul-calului ca să rămână doar un ciot micuț ieșit din pământ.

Nastasia a dat din cap în semn că a priceput, făcând eforturi să înțeleagă vorbirea greoaie, hârșâită, cu accente ascuțite pe alocuri.

— Numai săăăă… vorbiți încet, ca să înțeleg, a rugat-o ea.

— Păi ce, țip? a întrebat Iasaman, ridicându-și mâinile în aer.

Valinka a râs.

— Vrea să spună să nu mai vorbești așa repede. Turui ca o mitralieră, de-aia nu te înțelege.

— O să vorbesc mai încet, a promis Iasaman.

Nastasia s-a întors spre stejarul uriaș, cu crengile întinse, la umbra căruia stătea Kiriușa, pe un pled țesut de casă împăturit. Anatolia, care stătea lângă el, i-a făcut un semn liniștitor cu mâna – nu-ți face griji, totul e în ordine. Din cauza sănătății șubrede, nu putuse culege prea mult măcriș – după jumătate de oră ameți se și simți se că i se face greață. De aceea, o însărcinaseră cu supravegherea copilului, iar celelalte femei, îndoite de spinare, urcau încet panta molcomă, tăiau cu cuțitul și puneau în saci frunzele de aveluk cu marginile ondulate, străduindu-se să păstreze toată lungimea codiței.

— Și codițele se mănâncă? a întrebat curioasă Nastasia.

— Nu, pe urmă le aruncăm, a răspuns Valinka.

Nastasia a presupus că bătrâna își râde de ea, dar aceasta nici nu zâmbise.

— Acum adunăm avelukul, și o să vezi la ce ne trebuiesc codițele.

Alisa a rupt o căpșună care încă nici nu apucase să se coacă și a mâncat-o, strâmbându-se de la acreală.

— De ce le strici? Lasă-le să se coacă, i-a făcut observație Nastasia.

— Mie așa-mi plac!

— Când o să se coacă, o să fie și mai gustoase.

— Bine, mai mănânc două și gata!

Soarele se ridicase de mult, dar ziua se îndura să fie noroasă, ceața ușoară a norilor mânați de vânt se întindea de la un capăt la altul al cerului, aerul era auriu și umed, și mirosea iute a niște ierburi aromate, a căror denumire Nastasia n-o cunoștea. Respira adânc și liber, bucurându-se de această senzație de existență măsurată, nouă pentru ea, de care era pătruns totul în jur, începând cu pădurea bătrână care înconjura vârful lui Maniș-kar, unde părea că fiecare copac vorbea pe limba lui, și terminând cu oamenii.

Bătrânele lucrau fără să se grăbească, cu poalele șorțurilor prinse în brâu astfel încât să poată pune avelukul în ele. Când le umpleau, se duceau la saci și vărsau în ei mănunchiurile umede de verdeață. Îi dăduseră și Nastasiei un șorț, dar ea nu știa să-l aranjeze astfel încât să nu i se desfacă marginea, așa că era nevoită să-l țină cu mâna.

— N-ai vrea să te odihnești, fetițo? i-a propus Valinka.

— Cum așa? s-a răzvrătit ea. Adică dumneavoastră să munciți, și eu să mă odihnesc?

— Păi noi facem asta de-o viață. Ne-am obișnuit.

— Mie îmi place.

— Ei, dacă-ți place…

Nastasia a tăiat cu grijă o codiță de aveluk, a pus-o în șorț, s-a întins spre următoarea frunză și brusc a încremenit. Sânii, care o dureau tare, deodată îi amorțiseră și se umeziseră. S-a îndreptat imediat, și-a băgat mâna în deschizătura rochiei și și-a pipăit un sfârc umflat, apoi pe celălalt. A tras de cupa sutienului – acesta se udase aproape de tot.

— Vin acuși, i-a șoptit ea soacrei sale și s-a îndreptat repede spre bătrânul stejar. Kiriușa, gângurind și cu mici bale la guriță, se târa pe marginea pledului și rupea cu plăcere fire de iarbă, pe care Anatolia i le lua imediat din pumnișorii dolofani.

— Vin acuși, a repetat Nastasia, a scos din geantă o batistă, s-a așezat lângă tulpina copacului, și-a descheiat rochia, și-a eliberat sânul și a oftat. Sfârcurile îi șiroiau de lapte. A dat să hrănească pruncul, dar s-a oprit, de teamă că laptele revenit pe neașteptate i-ar putea face rău acestuia. Fără să

se gândească prea mult, s-a aplecat și a început să se mulgă în grabă, apăsându-și sânii cu palmele de la bază spre sfârcuri. Laptele curgea șiroaie pe florile de nu-mă-uita care creșteau în abundență sub stejar, se scurgea de-a lungul petalelor și firelor de iarbă și dispărea în pământ.

— E totul bine? a întrebat-o Anatolia.

— Da, da, i-a răspuns grăbită Nastasia.

Terminând cu mulsul, și-a pus hainele în ordine, a rupt batista în două și a căptușit cupele sutienului astfel încât sânii să-i fie apărați de țesătura udă. La vederea mamei sale, Kiriușa a început să facă nazuri, să se ceară în brațe, Nastasia l-a luat, l-a strâns la piept, l-a sărutat pe obrăjorii grăsuți, și-a băgat nasul în găurica de la ceafă și a inspirat mirosul insuportabil de drag al pielii gingașe de copil.

— Băieeeeelul meu.

Anatolia s-a uitat la ea și a zâmbit. Apoi a oftat din greu, plecând ochii.

— Eu n-am avut parte de copii.

Nastasia l-a pus pe Kiriușa pe pled, acesta a scâncit nemulțumit, gata, gata, ai puțină răbdare, l-a rugat ea, a scos din geantă sticluța cu lapte și i-a întins-o Anatoliei – vreți să-l hrăniți?

— Sigur, sigur. Anatolia a întors copilul pe o parte, ca să-i fie mai ușor să bea, și i-a băgat un colț al scutecului sub obrăjor. Să nu crezi, Stasia-djan, că nu știu să mă port cu copiii. Uite, întreab-o pe Iasaman. Am stat mult cu nepoții ei când erau mici!

— Și unde sunt acum nepoții lui Iasaman?

— Au murit în război.

— Și copiii?

— Unii au murit în vremea foametei, alții în război.

— Poate… Firește, nu insist câtuși de puțin, a început nehotărâtă Nastasia, dar m-am gândit… Dacă nu aveți copii pentru că Dumnezeu a vrut să vă ferească de o suferință de neîndurat?

Anatolia și-a ridicat spre ea ochii neobișnuit de întunecați – de nici pupilele nu i se vedeau.

— Se poate, fetițo.

Seara, Nastasia s-a dus să se plimbe prin Maran. În fața ei alerga ciripind veselă Alisa, scăpărându-și călcâiele înnegrite de praful drumului, Kiriușa dormea înfofolit în scutec – după ce se sfătuise cu Valinka, Nastasia se hotărâse totuși să-l hrănească; îi luase sânul fără chef, pesemne se obișnuise cu laptele artificial dulce, dar apoi prinsese gust și așa și adormise, iar când

încercase să-l pună pe divan, scâncise și se agățase cu gingiile-i dureroase de sfârc. Strângându-l la piept, Nastasia hoinărea prin sat, de la o casă părăsită la alta, oprindu-se lângă fiecare poartă, uitându-se prin ferestrele aproape mate, privind pereții dărăpănați, în crăpăturile cărora își făcuseră de mult cuib păsările, țevile de apă ruginite înfundate cu gunoaie aduse de vânt, gardurile într-o rână – ulucile lor se ițeau din pământ precum colții stricați ai unui dragon preistoric. Uneori, privind o construcție, ea își trecea degetele prin aer, ca și cum ar fi vrut să prindă esența nedeslușită a acelei singurătăți copleșitoare pe care o emana fiecare casă – fie ea locuită sau nu. Cum se poate întâmpla așa ceva, se întreba Nastasia și nu găsea răspuns. Satul tăcea, oblăduind în îmbrățișarea lui de piatră o tristețe fără sfârșit.

Mâinile îi miroseau a suc amar – și-a amintit cum împletise fără îndemânare în ziua aceea codițele de aveluk, adăugând câte o frunză la fiecare nouă împletitură și lăsând tulpinile să iasă în afară – împletitura arăta ca un spic de grâu, dar mai lungă, de un metru și jumătate. Apoi „mustățile“ de tulpini erau tăiate cu niște forfecuțe – acum înțelegi la ce ne trebuiau, ca să împletim mai ușor frunzele, îi explicase soacră-sa.

— Și pe urmă ce se face cu ele?

— Rămășițele le dăm animalelor, iar împletiturile le agățăm pe frânghia de rufe și le lăsăm să se usuce bine. Apoi le punem în săculeți de pânză și le lăsăm pentru iarnă.

— Cum se gătesc?

— Simplu. Le dai în clocot, strecori apa, le înăbuși cu ceapă călită, torni deasupra shtormațun[25] și le mănânci cu pâine și brânză. Dacă e sărbătoare, presari semințe de rodie și nuci prăjite. Așa e mai sofisticat.

25. Sos de mațun (*n. tr.*).

— Sunt gustoase?

— Ție n-o să-ți placă, râsese Valinka.

— De ce?

— Dacă nu ești obișnuit, orice mâncare ți se pare rea la gust.

— O să mă obișnuiesc, îi răspunsese Nastasia, fără să știe de ce.

Valinka legase capătul împletiturii de aveluk cu o ață aspră, o răsucise într-un cerc și o pusese deoparte, apucându-se de următoarea.

— Mi-au rămas câteva de iarna trecută. O să-ți fac. Poate o să-ți placă de prima dată.

Când plecase Nastasia, pe frânghia de rufe stăteau la uscat optsprezece cosițe groase de aveluk, legănându-se în ritmul răsuflării vântului. Tigran o condusese până în capătul uliței, apoi, lăsându-se încredințat că nu mai era nevoie s-o conducă, se întorsese la treaba lui, în magazia de lemne.

Și Nastasia rămăsese față în față cu Maranul.

S-a întors după două ore, gânditoare și preocupată.

— Știi de ce-mi pare rău? a întrebat ea când, după ce au îmbăiat copiii și i-au dus la culcare, ea și soțul ei beau pe verandă ceaiul de cimbru pregătit de Valinka. Că n-am creion și hârtie la îndemână.

— Putem să-i cerem lui Nemețanț Mukuci, îți aduce el din vale.

— Cere-i, te rog. Nu sunt sigură că o să-mi iasă, n-am mai desenat de mulți ani. Dar acum, nu știu de ce, mi s-a făcut poftă.

Tigran a luat-o pe după umeri și a sărutat-o pe tâmplă.

— Bine.

Capitolul 7

Spre sfârșitul celei de-a doua săptămâni, pe pervaz se înălța un teanc ordonat de schițe în creion. Valinka răsfoia foile de hârtie foșnitoare înnegrite de mina de creion, le privea îndelung, gânditoare, ofta și plescăia din limbă. Nu apuca să vorbească pe îndelete cu nora ei – grija pentru copii cerea mult timp și puteri, iar pe deasupra Nastasia vorbea destul de prost limba maranenilor, deseori se supăra singură că nu-și poate formula corect gândurile în discuțiile cu soacra ei. Tigran dispărea zile întregi, mergând pe la casele bătrânilor ca să repare tot ce putea: îndrepta garduri, tăia copacii uscați, peticea în grabă acoperișuri, curăța hornurile sobelor, ducea la marginea satului vechiturile nefolositoare și le dădea foc, bătea covoarele ponosite, decolorate de soare. Ajuta cum putea. Alisa îl însoțea deseori, învârtindu-se în jurul lui, vorbea bucuroasă cu bătrânii, spunându-le povești de-ale ei, iar aceștia înfloreau ascultându-i ciripitul, deveneau vorbăreți, zâmbeau. Îi meștereau jucărioare strâmbe, îi dăruiau tot felul de fleacuri și o învățau să facă păpuși din flori – tragi în jos petalele de mac, scoți cu grijă pistilul, îl prinzi de tulpină și apoi răsfiri coconul petalelor – îți iese o țigancă brunetă, cu fustă purpurie ca macul. Alisa, cu fețișoara ei pistruiată, luminoasă, cu ochii verzi, ca de pisică, cu părul de culoarea paielor, ușor ca puful de păpădie, îi urmărea cu respirația tăiată. Dădea fuga cu fiecare păpușă de flori la Tigran – tata, vezi ce frumoasă a ieșit? Iscodit de Valinka, nepotul ei a pomenit în treacăt și fără chef despre divorțul greu și refuzul tatălui adevărat de a comunica cu fetița sau de a participa în vreun fel la educația ei. Valinka a clătinat din cap, a oftat, iar a doua zi, după ce a trecut pe la vecine și le-a cerut niște ingrediente care-i lipseau, a copt o prăjitură mare cu scorțișoară, extrem de complicat de făcut – cinci straturi de biscuiți muiate într-o cremă de nuci, migdale și fistic fierte în miere – pe vremuri, o astfel de prăjitură se făcea la botezuri, iar Valinka a făcut-o pentru o fetiță care după legea vieții nu avea nici o legătură cu ea, dar după legea inimii îi era mai aproape și mai dragă decât propriul nepot. Alisa a mâncat prăjitura, strălucind de fericire, a lăudat-o și a mai cerut o porție.

— O să-mi faci și tu un tort exact ca ăsta? o tot bătea la cap apoi pe mama ei.

Nastasia a fost nevoită să scrie după dictare rețeta exactă și să-i promită solemn fiicei sale că o să-i facă prăjitură cu scorțișoară de Crăciun.

— O să știi s-o faci bine? s-a oțărât fetița.

Cele două femei s-au uitat una la alta, pufnind – comunicarea cu bătrânii nu rămăsese fără efect, Alisa le preluase tonul și atitudinea certăreață: stătea cu un picior în față, cu mâinile în șold și, cu gâtul întins, privea pe sub sprâncene.

— Șterge-o!

Nastasia a tras-o pe fiica ei de codiță. Aceasta s-a răsucit pe călcâie, a înșfăcat un pumn de corcodușe de pe masă și a fugit la taică-su.

Valinka le urmărea zâmbind pe nora ei și pe fetiță. Semănau uimitor de mult – la fel de ușoare, grațioase, cu picioare lungi.

— La noi, lumea e altfel, a zis ea gânditoare, noi suntem mari, solizi, cu nasuri mari, greoi. Voi însă plutiți ca niște fluturi.

— Sunteți foarte frumoși, a replicat Nastasia. Și… parc-ați fi din piatră. Mie mi se pare că în Maran totul e din piatră. Casele, copacii, oamenii. Ca… A pocnit din degete, încercând să găsească cuvântul. Sculptați, da. Sculptați în piatră.

Așteptând până când nora ei, după ce l-a hrănit și l-a dus la culcare pe Kirakos, a plecat să deseneze satul, Valinka s-a apucat să se uite la desenele acesteia – cimitirul, o rază oblică de lumină în geamul îngust al capelei, butoaie cu apă de ploaie, o roată de căruță, un măgar legat de un copac singuratic, ulcioare de lut, un tufiș de nalbă-mare. Într-un teanc separat erau câteva portrete neterminate ale Anatoliei – ea și Iasaman veneau des în vizită, iar Nastasia o așeza lângă fereastră și o desena, în timp ce Iasaman, ca s-o lase pe Valinka să se odihnească, se ocupa de bebeluș. Anatolia își desfăcea cosița – părul ei, în ciuda vârstei respectabile, rămăsese des, cu acele uimitoare nuanțe de miere, și Nastasia suspina de emoție – ce rară și surprinzătoare alăturare a pielii măslinii cu părul cânepiu-roșcat, ce frumusețe, ce frumusețe! Anatolia ridica din umeri – nu e nimic neobișnuit, Stasia-djan, am luat-o pe una de la tata, pe celălalt de la mama, așa m-am ales cu înfățișarea asta.

Iasaman i se plângea în șoaptă Valinkăi de prietena ei, a cărei sănătate, în ciuda leacurilor din ierburi, nu se îmbunătățea.

— Nu pot s-o conving să se ducă în vale, să se caute la doctori. Nu ascultă pe nimeni – nici pe mine, nici pe Vasili, nici pe Ovanes. E foarte

slăbită, ba i se învârtește capul, ba n-o țin picioarele. Săptămâna trecută a leșinat și abia am adus-o în simțiri.

— Vrei să vorbesc eu cu ea?

— Ce rost are? Tot după capul ei o să facă. Ba o să se mai și supere că m-am plâns la tine!

— Ei, ce să-i faci. Nu e o fetiță, nu poți s-o obligi.

— Da, nu-i nimic de făcut.

În ciuda aspectului bolnăvicios, în portretele Nastasiei, Anatolia era o adevărată frumusețe – tânără, tulburător de luminoasă. Uneori Valinkăi i se părea că nora ei o înfrumusețează intenționat, iar alteori, că nu e nici o înfrumusețare și că exact așa o vede ea pe Anatolia. De altfel, întreg satul ieșea în desenele ei cum nu mai fusese de mult. Parcă Nastasia ocolea intenționat urmele de îmbătrânire și jalnică distrugere, lăsând Maranul în liniște și fericire împăcată. Părea că are o asemenea compasiune și înțelegere față de acest ținut străin pentru ea, de-ai fi zis că se simte personal responsabilă pentru soarta amară care se abătuse asupra lui. Reușea de minune să remarce ori să scoată în evidență lucruri pe care bătrânii de mult nu le mai observau. Valinka răsucea în mâini un desen înfățișând amănunțit jgheabul cu hrană pentru păsări din curtea lui Nemețanț Mukuci. Era un jgheab obișnuit, nu prea adânc, strâmb, plin de găinaț. Dar uite că se întâmplase ca tocmai pe acesta să-l îndrăgească scatiii satului. Așteptând să se lase seara, ei veneau în zbor într-un stol întreg și făceau un tărăboi pe cinste acolo. Păsările din curte le priveau forfoteala de la distanță, și numai bătrânul curcan, un netrebnic prost și morocănos, căruia Mukuci nu se îndura să-i sucească gâtul, mergea în cercuri în jurul lor și colcuia cu răutate, scuturându-și gușa purpurie. Pe scatii nu-i tulbura însă indignarea curcanului. După ce făceau zarvă o vreme și mâncau tot, până la ultimul grăunte, se ridicau deodată în aer și zburau spre pădure. Când Nastasia l-a întrebat de ce păsările vin tocmai în curtea lui, Mukuci și-a desfăcut brațele larg: de unde să știu eu, fetițo, pesemne așa a fost scris, că așa a fost mereu. Maranenii se obișnuiseră de mult cu comportamentul bizar al scatiilor, dar Nastasia, care era în sat de numai două săptămâni, nu numai că observase asta, ci se apucase și să deseneze jgheabul strâmb, plin cu păsări. Când Valinka a întrebat-o de ce face asta, a răspuns cu dezarmantă sinceritate: nici eu nu știu.

Sau istoria cu gărduleț de pe marginea prăpastiei, unde se odihnea păunul. Vano privea în fiecare seară acest gărduleț printre razele amurgului,

iar Valinka îngrijea crinii de munte așezați de Tigran pe mormânt, și nici unul din ei nu știa că în colțuri, unde se îmbinau barele gărdulețului, fierul forjat forma literele „K“ și „V“.

A observat Nastasia, le-a desenat și i le-a arătat soțului ei. Lui Tigran nu i-a venit să-și creadă ochilor, s-a dus la mormânt să se încredințeze că soția lui are dreptate.

— Dar cum de-ai reușit să distingi literele astea? Nici nu știi alfabetul nostru!

— Le-am văzut pe pietrele de mormânt și le-am ținut minte!

Valinka a cercetat cu uimire modelul din gard desenat de noră-sa. Ea și Vano abia dacă puteau să citească pe litere cuvintele, dar știau cum arată și „Կ“, și „Վ“. Nu le văzuseră, nu se uitaseră cu luare-aminte.

Pe mai multe foi, Nastasia înfățișase în detaliu veranda distrusă a casei părintești a lui Iakuliceanț Magtahine, cu a cărei mamă Valinka fusese prietenă pe vremuri, înainte ca aceasta să-și piardă mințile. Tânăra prinsese acel unghi în care bârnele de mult putrezite și acoperite de mușchi formau profilul unui bătrân. Dacă te uitai mai bine, semăna cu tatăl lui Magtahine – nas coroiat caracteristic, sprâncene împreunate, buze subțiri. Valinka s-a dus special până acolo să se uite. Așa e, zăcea acolo Iakuliceanț Petros, exact ca în ziua înmormântării sale. Plecase, dar rămăsese în dărâmăturile casei lui.

După ce s-a săturat de admirat desenele noră-sii, le-a aranjat în teanc și le-a pus pe pervaz. A ridicat perdeaua de la baldachinul leagănului, ascultând respirația lui Kirakos, care dormea. Iată-l, ultimul băiețel din Maran. Alții nu mai sunt și nici n-o să mai fie. Tinerii au plecat, iar bătrânii se vor prăpădi, fără să mai lase în urma lor nici amintirile.

— Ei, ce să-i faci, asta e, s-a resemnat Valinka ușor, cu un amar simț al realității. Pesemne așa a fost scris, de aceea așa va fi.

De tabloul uitat în pod și-a amintit absolut din întâmplare. Îi explica noră-sii cum trebuie să întindă rufele – după tip, după culoare.

— Ce de reguli, a râs Nastasia, îndreptând colțul umed al unui cearșaf.

— Așa crezi tu! După cum întindea o femeie rufele la uscat, oamenii judecau ce fel de gospodină e. N-o să mă crezi, dar regulile astea le cunoșteau și bărbații. Până și soacră-mea, fie-i țărâna ușoară, știa, chiar dacă era de sânge nobil; să fiarbă un ceai nu se pricepea, dar cum se întind rufele știa!

— Soacra dumneavoastră a fost prințesă? s-a mirat Nastasia. Străbunica lui Tigran?

— Nu ți-a povestit? Pesemne n-a dat importanță. De aceea neamul lor se numește Melikanț, fiindcă… Aici Valinka s-a oprit, a clipit din ochi, apoi s-a lovit cu palma peste frunte. Cum de-am putut să uit! Hai cu mine, Stasia-djan, să-ți arăt ceva. Tu desenezi, o să te intereseze.

Și, lăsând rufele baltă, a grăbit pasul spre casă, ștergându-și din mers mâinile ude de poalele șorțului și bombănindu-se că era uitucă.

Scara spre pod era în camera mare de pe colț, la etaj, în care Valinka păstra plăpumile de lână, saltelele și pernele dolofane, umplute din belșug cu puf de gâscă. Ușa acestei camere fusese închisă de la sosirea oaspeților, de teamă ca Alisei să nu-i treacă prin minte să se cațere pe scara șubredă, ale cărei trepte vechi scoteau un scârțâit nemulțumit la fiecare pas, împrăștiau rumeguș și se lăsau sub picioare – lemnul putrezise pe alocuri și amenința să se rupă.

— Trebuie să-i spuneți lui Tigran s-o întărească, a zis Nastasia, încercând cu precauție fiecare treaptă.

Mergea exact pe urmele soacrei, fără să respire, ținându-se cu mâna de perete – de balustradă se temea să se sprijine.

Valinka gâfâia la fiecare pas.

— Am îmbătrânit, mă dor tare genunchii, trebuie să-mi pun o compresă cu cartofi la noapte.

— Ajută?

— Ajută un pic. Razi un cartof crud, adaugi o lingură de sare grunjoasă, îți ungi genunchii, îi legi cu o cârpă și îți pui un mutak sub pernă. Valinka a împins ușița podului, și aceasta s-a deschis scârțâind; le-a izbit în față un miros stătut de lucruri jilave. N-am mai făcut de mult curățenie aici, fetițo, nu m-au ținut puterile. Ai grijă să nu te murdărești.

Nastasia a aruncat un ochi în încăpere și a scos un suspin – podul mare, dar plin până la refuz cu lucruri care-și trăiseră traiul, i se părea un loc unde timpul nu numai că se oprise, ci chiar se rătăcise și rămăsese prizonier. Întreg spațiul din jur era plin de cufere vechi, cazane, ceaune, căni de lut goale, piese de mobilă răzlețe – un șifonier, taburete, un scaun rupt, toate acoperite de praful așezat peste vară și de pânze de păianjen. Chiar în față, cu mânerul curbat întors spre ea, se afla un ulcior de aramă – înalt, cu gâtul lung, plin de pete albăstrii de oxidare. Nastasia nu s-a putut abține și i-a mângâiat pe furiș pântecul prăfuit, încercând să-i ridice capacul, dar în zadar: acesta părea înțepenit pe vecie.

— Uite cum se face.

Valinka s-a aplecat, a apăsat cu degetul pe un buton invizibil și capacul s-a dat într-o parte cu un pocnet, descoperind gâtul îngust al ulciorului.

— Știi cine l-a făcut? Unchiul lui Vasili. A avut băieți buni, îndemânatici, Kudamanț Arusiak. Tatăl lui Vasili a fost fierar vestit, iar unchiul, arămar. Era o vreme când toate femeile din Maran mergeau la izvor cu ulcioare de-astea. Aveau o mare calitate: pe orice vreme, apa se păstra rece în ele.

Valinka a întors ulciorul cu gâtul în jos, arătându-i fundul găurit.

— S-a tocit de mult, dar n-are cine să-l repare. Și să-l arunc nu-mi vine.

— Cum să aruncați așa o frumusețe!

— Ca să spun drept, nu de frumusețe îl păstrez, a mărturisit Valinka. Ci în amintirea oamenilor pe care i-am cunoscut. Vezi cănile astea? Le-a făcut bunicul lui Behlvanț Mariam, bătrâna aceea cu a cărei soacră i-am trimis pantofii lui Vano pe lumea cealaltă. Iar cufărul ăsta, a bătut Valinka în capacul greu, l-a meșterit tâmplarul Minas. Era un bătrân cumsecade, avea conștiință. A murit în război, cu două zile înaintea lui fiu-său. S-a îndurat Dumnezeu de el și l-a luat primul.

Valinka s-a uitat după cufărul mare de lemn, a pipăit cu mâna și a dat de rama înnegrită.

— Stasia-djan, ajută-mă să-l scot, nu pot singură.

Nastasia a apucat celălalt colț al ramei și a tras cu grijă tabloul greu și groaznic de murdar. Valinka a scos din cufăr o cârpă și i-a întins-o noră-sii – șterge-l tu, fetițo, eu mă tem să nu-l stric. Nastasia s-a apucat să curețe atent stratul gros de murdărie, dar părea în zadar: pânza era atât de pătată, că nu se putea distinge ce înfățișa.

— Soacră-mea l-a ascuns aici. Valinka a deschis larg singura fereastră a podului, tușind din greu. Recăpătându-și cu greutate suflarea, și-a șters lacrimile cu dosul palmei. Toată viața am tușit de la praf.

Nastasia s-a neliniștit.

— Mergeți jos, vin și eu imediat. Duc tabloul în magazie, poate reușesc să-l… a încercat să găsească un sinonim în limba maranenilor pentru cuvântul „restaurez“, dar s-a lăsat repede păgubașă. Să-l repar.

Valinka a aprobat din cap.

— Cum zici, fetițo. Atunci eu o să întind rufele.

— De câți ani stă aici? a întrebat Nastasia în urma ei.

Valinka s-a oprit în prag.

— De-un veac întreg, cred. Ca să fiu sinceră, eu și cu Vano nu l-am văzut niciodată. Cât a trăit soacră-mea, n-a lăsat pe nimeni să se atingă de el, iar

când a murit, uitaserăm de mult de tabloul ăsta. Nici nu știu cum de mi-am amintit azi de el!

Rama se fărâmița. Trebuia s-o scoată de tot – din fericire a cedat ușor, cuiele care țineau pânza ruginiseră de mult și se rupeau când le apăsai cu degetul. Aruncând bucățile rupte la loc după cufăr, Nastasia a dus pânza jos și a pus-o în așa fel, încât să cadă pe ea razele soarelui, care pătrundeau pe fereastră. În lumina puternică a zilei, pe pânză s-a ivit silueta unui om. În partea de jos a tabloului se vedea o pată alburie, întinsă.

Kiriușa a început să scâncească – Nastasia a coborât repede să se spele pe mâini, s-a schimbat în grabă și s-a dus să vadă de copil – soacră-sa tocmai îi schimba scutecele ude. La vederea mamei sale, el a început să gângurească vesel, întinzând mânuțele spre ea. Nastasia l-a hrănit – avea atât de mult lapte, încât Kiriușa nu pridideа, trebuia să-i ia sânul de la gură, ca să-l lase să respire. Femeia s-a surprins gândindu-se că în alte împrejurări și în alt loc revenirea laptelui i s-ar fi părut o minune. Dar în Maran i se părea cât se poate de naturală. „Pesemne așa trebuie să fie, pentru că așa a fost scris“, a repetat ea în sinea ei zicala preferată a bătrânilor, și a zâmbit. Cu cât cuvintele sunt mai simple, cu atât sensul lor e mai profund.

S-au întors Tigran și Alisa, acum mâncăm și plecăm din nou, i-a comunicat încântată fetița, dând buzna în cameră, sărutând cu zgomot obrazul rotund al fratelui ei, apoi pe al Nastasiei – mama, acolo o bunicuță (am uitat cum o cheamă) mă învață să tricotez, am împletit deja două rânduri, știi?

Cât stătea Alisa cu mama ei, Valinka l-a trimis pe Tigran sus, să se uite la tablou, iar ea s-a apucat să pună masa pentru prânz – a turnat în farfurii supă rece cu mațun, a pregătit pui fiert și cartofi noi, brânză, roșii ușor murate cu aromă de anason, verdețuri, castraveți proaspeți și ridichi. Tigran s-a întors descumpănit – ca și Nastasia, auzea pentru prima dată de existența tabloului.

— Cum de n-ați pomenit niciodată de el, nici tu, nici bunicul? a întrebat.

— Nici eu nu știu! s-a necăjit Valinka.

— Am o oarecare idee despre cum să curăț tabloul, a zis Nastasia. O să încerc. O să-mi ia ceva timp, dar până plecăm, o să reușesc. Singurul lucru de care am nevoie e niște ulei. Avem?

— Găsim.

După masă, Tigran și Alisa s-au întors la bătrânul Anes, el să taie lemne, ea să învețe de la nevasta lui aproape oarbă cum se împletesc șosetele de

lână. Valinka s-a apucat să facă aluatul pentru plăcinta cu ouă și ceapă, iar Nastasia, după ce i-a cerut soacrei sale ulei și o cârpă moale, s-a dus să curețe tabloul. S-a apucat de treabă cu mare grijă, temându-se că stratul gros de murdărie și condițiile în care fusese ținută stricaseră iremediabil pânza, dar de sub praf, pânze de păianjen și petele întunecate lăsate de muște, s-a ivit vopseaua de ulei, ușor decolorată, dar destul de bine păstrată. După trei ore de muncă migăloasă, Nastasia a izbutit să curețe un mic fragment de pânză – marginea în dungi albe și albastre a unui blazon sau scut și o bucățică de zid al unei construcții din piatră. După o săptămână, pe pânză s-a ivit tânărul cruciat – frunte înaltă, ochi adânci, nas drept, barbă scurtă și deasă. Era îmbrăcat într-o armură ușoară, de zale, iar peste armură avea o mantie grea, de catifea purpurie bordată cu auriu, prinsă la gât cu un lanț. Fiecare za a acestuia era decorată cu un model complicat care, din păcate, nu se mai putea distinge.

Pata alburie Nastasia a lăsat-o la urmă de tot. Când se apucase s-o curețe, crezuse că era mai degrabă mucegai și că distrusese iremediabil acea parte a pânzei. Dar pe măsură ce lucra, mizeria întărită, veche de o sută de ani, cedând sub atingerea atentă a cârpei înmuiate în ulei, a pălit încetul cu încetul, dezvăluind ceva la vederea căruia Valinka, tocmai intrată în magazie cu micul Kirakos în brațe, s-a albit la față, a dus mâna la piept și a încremenit, incapabilă să se mai miște. Nastasia s-a speriat că o să scape copilul, dar soacra ei a liniștit-o – nu-i nimic, fetițo –, i-a dat pruncul, iar ea s-a apropiat de tablou cu pași mici, șovăitori, oftând și clătinând trist din cap, apoi a izbucnit în plâns cu o atât de vădită ușurare, de parcă ar fi primit răspuns la o întrebare care o chinuise toată viața. La picioarele cruciatului, ținându-și semeț capul grațios, împodobit cu o coroană magnifică, stătea un păun imperial mare, alb ca spuma laptelui, și o privea cu ochii lui minunați, transparenți, de culoarea boabelor de rodie.

Post-scriptum. E de la sine înțeles că Valinka n-a plecat nicăieri.

PARTEA A III-A
Pentru cel care a ascultat

Capitolul 1

Magtahine venea către seară, îndată după ce pe la ferestrele caselor începeau să se aprindă luminițe, iar noaptea de septembrie își desfășura învelitoarea de stele peste sat. Stătea pe verandă, cu mâinile încrucișate la piept, și se uita în curte. Vasili se obișnuise cu vizitele răposatei neveste. Prima dată când i-a observat silueta transparentă pe fondul cerului care se întuneca, în ciuda situației ireale, l-a încercat nu frica, ci un soi de descumpănire și neputință. Anatolia era deja în pat la ora aceea – din cauza sănătății șubrede, ea își petrecea aproape tot timpul liber fie pe divan, cosând ceva nu prea complicat, fie în pat. Vasili avea grijă de ea cu devotament – îi pregătea ceaiul, îi învelea cu pătura picioarele veșnic înghețate și nu uita să-i aducă la timp infuzia de ierburi pe care trebuia s-o ia de trei ori pe zi, neapărat înainte de masă.

Dacă se întâmpla să se ducă la fierărie, îi prevenea negreșit pe Iasaman și Ovanes, ca să n-o lase nesupravegheată. Anatolia era mișcată până-n adâncul sufletului de grija lui. Neobișnuită cu o purtare tandră și atentă, în măsura în care-i permitea sănătatea, îi răspundea la fel – îi gătea felurile de mâncare preferate, îi punea în ordine garderoba modestă – îi transforma sau îi cosea vechiul palton, îi cârpea lenjeria, i-a împletit câteva perechi de șosete de lână, i-a cusut două cămăși dintr-o bucată de pânză de bumbac, pe care o păstrase pentru ea. Seara îl învăța să scrie și să citească – Vasili, scoțând vârful limbii de efort, trasa buclele literelor, ținând cu dificultate creionul între degetele neîndemânatice, deformate de munca grea în fierărie, iar apoi, încruntându-se și poticnindu-se, citea, rostind chinuit cuvintele pe silabe. Ca să-i lase timp să se odihnească după teme, Anatolia îi citea cu voce tare din cărțile pe care le luase de la bibliotecă în prima iarnă friguroasă, salvându-le astfel de la pieire. Ea ținea minte pe dinafară conținutul acestor cărți, dar, văzând interesul real al lui Vasili, îi citea cu atâta plăcere, de-ai fi zis că era prima dată când lua cartea în mâini. Adormeau într-o îmbrățișare duioasă. Ea, zâmbind, se gândea cât de multe chipuri poate să aibă fericirea omenească, cât de multe chipuri și câtă generozitate – în fiecare dintre manifestările ei. Se fâstâcea și roșea când își amintea prima noapte de dragoste, stângace, la o săptămână după ce Vasili

se mutase la ea. Pot să te îmbrățișez? întrebase, întinzându-se nehotărât spre ea, Anatolia fusese atât de uimită de întrebarea lui – fostul soț nu-i cerea niciodată voie, aproape întotdeauna o lua împotriva voinței sale, stârnit de lacrimile involuntare și de tăcerea ei resemnată, astfel că această rugăminte dezarmată, rostită într-o șoaptă stânjenită, fusese pentru ea o asemenea revelație, încât se întinsese ea însăși spre el și îl îmbrățișase, rușinată de graba ei. În ciuda înfățișării lui aspre și a deprinderilor de țăran neșlefuit, s-a dovedit a fi ciudat de prevenitor în pat, îi primea tandrețea cu recunoștință și se purta cu ea atât de atent și blând, încât Anatolia a simțit pentru prima dată latura intimă a vieții nu ca pe un chin umilitor, ci ca pe o fericire. Din cauza vârstei înaintate, sentimentele lor erau lipsite de înflăcărarea și de pasiunea care începătoșează conștiința, iar trupurile, de posibilitatea de a se iubi atât de des cât le e dat tinerilor, dar priveau asta cu înțelegere și erau peste măsură de recunoscători cerurilor pentru binecuvântarea de a-și putea petrece toamna vieții cu cineva cu adevărat drag. „Dacă mi s-ar spune că trebuie să trec din nou prin tot ce-am trecut cu fostul bărbat ca să fiu apoi cu tine, aș accepta“, i-a destăinuit la un moment dat Anatolia lui Vasili. El a fost mișcat de cuvintele ei până-n adâncul sufletului, dar s-a tulburat atât de tare, că n-a știut ce să răspundă. Apoi și-a petrecut toată ziua la fierărie, iar seara i-a adus un trandafir forjat cu stângăcie – prima floare pe care o meșterea în toți anii de lucru ca fierar. „Eu nu știu să spun cuvinte, ca tine“, a mărturisit el și apoi a tăcut, neștiind cum să-și ducă gândul la bun sfârșit. „De-asta ai hotărât să-ți forjezi sentimentele în metal?“ i-a venit ea în ajutor. „Da“, a răspuns el.

În ziua când lui Vasili i s-a înfățișat pentru prima dată nevasta răposată, Anatolia se culcase mai devreme, istovită de furtună. De dimineață aerul fusese dens și înăbușitor, nu se putea respira – vara era pe sfârșite, ultimele zile din august fuseseră aprige și capricioase, amiaza era de-a dreptul incandescentă, iar spre seară furtuna se dezlănțuia cu o forță îngrozitoare, lăncile balaurilor cerești sfâșiau aerul, ploaia curgea șiroaie, dar nu aducea mult așteptata ușurare. Vasili a aruncat un ochi în dormitor și s-a încredințat că Anatolia adormise deja – pe lângă accesele de slăbiciune, acum suferea și de picioare, se plângea c-o dor încheieturile și sunt umflate, de aceea dormea cu o pătură împăturită sub genunchi. Zicea că se îngrășase, după ce toată viața fusese subțire ca o trestie, iar acum i se lățiseră șoldurile și burta, în curând o să fiu rotundă ca un bulgăre de brânză, glumea ea, nu-i nimic, o să te iubesc și grasă, zicea Vasili cu un zâmbet chinuit – starea de sănătate a

Anatoliei se înrăutățea constant, era clar că fără niște drumuri la doctorii din vale nu se putea, dar ea se împotrivea și izbucnea în lacrimi ori de câte ori cineva încerca s-o convingă. Vasili a lăsat ușa de la dormitor întredeschisă, ca să audă dacă-l cheamă, iar el s-a dus în bucătărie să facă un ceai de mentă. Ușa de la intrare era deschisă larg, el s-a apropiat s-o închidă, și deodată a văzut-o pe Magtahine. Stătea sprijinită cu burta de balustrada verandei, cu părul desfăcut și, nu se știe de ce, tuns scurt, și, cu mâinile încrucișate la piept, se uita în curte, spre colțul în care se afla cușca lui Patro. În ciuda faptului că slăbise zdravăn și era mai scundă cu o palmă întreagă, Vasili a recunoscut-o pe dată după silueta familiară – odată, pe când era încă tânără, se întorsese stângaci, se împiedicase de marginea unui covor, căzuse de la înălțimea staturii ei mici și se lovise la umăr. Din ziua aceea o durea des, mai ales la schimbările de vreme, și Magtahine îl ridica instinctiv, ținând mâinile încrucișate la piept, de teamă să nu facă vreo mișcare nechibzuită cu cotul și s-o doară și mai tare. Vasili ar fi vrut să se apropie, dar ea a întors spre el o față neașteptat de tânără, fără nici o zbârcitură, și a clătinat din cap supărată. Ușa a fost trântită de vânt, iar când Vasili a deschis-o din nou, veranda era pustie.

De atunci, Magtahine apărea aproape în fiecare zi, întotdeauna noaptea, așteptând să adoarmă Anatolia; Vasili îi ghicea fără greș sosirea, se uita pe verandă, ea stătea acolo, cu mâinile încrucișate la piept, și se uita în curte. El n-a mai încercat să se apropie, dar știa că nu vine degeaba, ci ca să-i spună ceva, numai că deocamdată tărăgăna, cine știe de ce. Vizitele răposatei neveste nu-l speriau – deși caracterul i se înrăutățise cu vârsta, Magtahine era o femeie cumsecade, lipsită de răutate, își îngrijise fără egoism părinții, chiar dacă le reproșa mereu că n-o iubiseră, dar mai degrabă din obișnuință decât cu obidă. Ea și Vasili se căsătoriseră la un an după încetarea foametei, și ea îl adoptase și-l îndrăgise pe Akop ca pe copilul ei. Și chiar și mai târziu, când li s-au născut trei fii, ea nu făcea nici o diferență între băieți, purtându-se cu el cu deosebită afecțiune, fără să-l scape din ochi pe Akop când suferea de acele inexplicabile accese de febră. Vasili s-a încruntat și a oftat adânc amintindu-și de chinurile fratelui său mai mic. Prima criză avusese loc la câteva luni după moartea mamei lor: vrând să-și cheme fratele la cină, Vasili se dusese să-l caute prin casă și-l găsise pe podea, în camera de zi; Akop avea temperatură așa de mare, că, atingându-i fruntea, și-a tras mâna speriat. L-a dezbrăcat imediat până la piele, l-a frecat cu rachiu de dude, l-a pus în pat și a dat fuga la Iasaman. La

sosirea ei, Akop era iar pe podea, lipindu-și trupul înfierbântat de scândurile răcoroase, și aiura. Când Iasaman a încercat să-i dea ierburi, el s-a tras înapoi și a gemut, iar mai apoi, așezat în pat și acoperit cu două plăpumi, ca să transpire, plângea amarnic și cerea să-i fie luată de sub pernă sabia lăsată acolo de duhul rău Aslan-Balasar. Au trebuit să-i ridice perna, să-i arate că nu era nimic acolo, dar Akop nu s-a liniștit, s-a rostogolit la celălalt capăt al patului și a întins mâna spre fereastră – uitați-l, așteaptă să prindă momentul ca să vină să ne omoare cu sabia lui. Vasili l-a mutat în altă cameră, mai departe de fereastra blestemată, dar nici asta n-a ajutat – Akop plângea în hohote și implora să fie luată sabia, altfel nimeni n-avea să se poată salva. Febra l-a ținut toată noaptea și a scăzut abia în zori, iar la amiază băiatul s-a trezit uimitor de sănătos, doar mai slăbit, nu-și amintea nimic altceva decât că-și pierduse cunoștința pentru că îl speriase ceva – simțise în spate prezența a ceva înfricoșător și căzuse. De la acea întâmplare, crizele s-au repetat lunar, uneori chiar mai des, Akop nu mai era în firea lui vreme de câteva zile, se temea de întuneric, se străduia să nu rămână singur. Vasili făcea tot ce putea ca să-l ajute, de câteva ori l-a trimis la tratament în vale, l-a dus la tălmăcitori de vise și vraci, a chemat un preot. Din păcate, toate strădaniile au fost în zadar: medicii n-au găsit nimic în neregulă cu sănătatea băiatului, tălmăcitorii de vise, oricât au privit în globurile lor de cristal, n-au putut să vadă nimic, iar tânărul ter Azaria, chemat acasă, a sosit tocmai la timp pentru următoarea criză a lui Akop, s-a rugat la căpătâiul lui câteva ceasuri grele din noapte, dar n-a putut îndura tensiunea sufletească și a izbucnit neputincios în lacrimi, sprijinit cu fruntea de palma fierbinte a băiatului.

Singura care a reușit să ghicească pricina atacurilor istovitoare ale lui Akop a fost Magtahine. Spre deosebire de Vasili, care se străduia să nu vorbească cu fratele lui despre boală, ca să nu-l facă să retrăiască totul, ea l-a îmbiat blând, dar stăruitor, la vorbă și a adunat treptat crâmpeiele de amintiri în niște tablouri la început fără înțeles. Cu timpul a învățat să prevadă accesele, deși cum anume izbutea să facă asta nu-i putea explica bărbatului ei, fiindcă socotea apropierea lor absolut intuitiv, întemeindu-se pe presimțiri și ghicit. În astfel de zile, Akop era acasă, sub supravegherea ei, și Vasili, rămas fără ajutorul fratelui său, era nevoit să petreacă aproape douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru la fierărie, ca să termine treaba. Dar, oricât ar fi încercat Magtahine să nu-l piardă din ochi pe Akop, nu reușea să prindă începutul crizei, ceea ce o amăra și înfuria peste măsură,

căci știa cumva că deslușirea bolii băiatului stă tocmai în acele câteva secunde care-i anticipau leșinul. Vasili privea convingerea nevesti-sii ca pe o ciudățenie, cu toate că în adâncul sufletului nutrea speranța că totuși Magtahine va putea să afle pricina bolii stranii a băiatului.

Și deodată, după doi ani lungi, când toți erau deja total deznădăjduiți, Magtahine a izbutit. În ziua aceea, lăsat acasă la insistențele ei, Akop aranja lemnele tăiate sub streașină. Pe verandă, înfășurat într-o pătură călduroasă, dormea în leagăn Karapet, nepotul lui de un an, primul născut al lui Vasili și Magtahine; după ce s-a convins că doarme, ea a dat să coboare în curte, ca să fie mai aproape de Akop, dar n-a apucat să pășească pe ultima treaptă, că Akop, fără să se întoarcă spre verandă, a murmurat repede: o să cadă copilul. Magtahine s-a întors speriată și a scos un icnet – ieșind, nu se știe cum, din pătură, băiețelul se aplecase peste marginea joasă a leagănului și stătea atârnat periculos spre podea. A urcat din trei salturi scara, l-a prins în brațe pe fiul ei, l-a strâns la piept, inima îi bătea atât de tare, de-ai fi zis că nu se află în coșul pieptului, ci afară. Potolindu-și cum-necum palpitaţiile, s-a dus îngrijorată la capătul verandei și a văzut ceea ce se aștepta să vadă: în mijlocul curții, pe grămada de lemne tăiate, Akop zăcea palid ca moartea, lovit de un nou acces, și gemea chinuit de fierbințeala cumplită care-l ardea pe dinăuntru.

— Poate că de-aia te îmbolnăvești, pentru că poți vedea dinainte ce se întâmplă? l-a întrebat cu precauție Magtahine a doua zi.

Akop, care nu-și amintea decât spaima care-i înghețase sufletul, a închis ochii, neputincios.

— Ce rost are, dacă uit totul pe dată? a șoptit el.

— Nu știu.

După o vreme, Behlvanț Mariam, care venise să ceară niște mălai, a fost și ea martoră la o criză de-a lui. Magtahine îl scălda pe cel mic, iar Akop stătea lângă ea, ținând prosopul pregătit. Deodată, a făcut un pas înapoi, a pipăit peretele cu mâna, s-a lăsat pe spate, și-a dat ochii peste cap și a alunecat încet, iar cu o secundă înainte de a-și pierde cunoștința, a rostit printre dinții strânși: baciul Samo. Magtahine i-a întins copilul ud lui Mariam, și ea s-a repezit la Akop.

— Nu mă întreba nimic, a aruncat ea peste umăr, ajută-mă și îmbracă pruncul, apoi dă fuga la Serbui și spune-i că s-a întâmplat ceva rău cu taică-su!

Pe baciul Samo, ciurdarul, l-au găsit la marginea crângului de stejari. Bătrânul zăcea, înconjurat de turma lui devotată și tăcută, și plângea de durere ca un copil – se împiedicase, căzuse și își rupsese glezna.

Vestea că fratele mai mic al fierarului Vasili prevede nenorocirea s-a răspândit repede prin sat. Oamenii au început să vină să afle despre viitorul lor, dar Akop își desfăcea brațele, neputincios – poate că de văzut vede, dar nu-și amintește nimic. Maranenii nu-i prea credeau explicațiile nedeslușite, se supărau, îl acuzau că-i lipsit de compasiune și nu vrea să-i ajute. Cel mai departe a mers bătrâna Parandzem, căreia îi zăceau toate păsările din curte de o boală necunoscută. Hotărând nu fără oarecare bucurie că pricina sunt crizele lui Akop, ea a împrăștiat zvonul că el nu presimte, ci dimpotrivă, atrage năpasta. În sat nimeni n-o iubea, fiindcă era răutăcioasă și avea limba otrăvită, dar câțiva dintre maraneni au crezut totuși clevetelile lui Parandzem și au început să-l trateze pe Akop ca pe un lepros. Își ascundeau copiii de el, nu veneau la fierărie dacă era și el acolo, iar dacă-l întâlneau pe uliță, își făceau cruce cu teamă și își fereau privirea, trecând pe partea cealaltă a drumului.

Dacă Akop reacționa la toate acestea cu un sânge rece nepotrivit cu vârsta lui, ba chiar cu bucurie – n-au decât să creadă ce vor, numai să nu-l sâcâie cu atenția lor –, pe Vasili această atitudine față de fratele lui îl necăjea și îl rănea. A încercat de câteva ori să discute cu cei din sat, s-a certat și a adus argumente, ba chiar s-a și bătut, dar efectul a fost exact pe dos – acum maranenii îl ocoleau și pe el. Cu toate acestea, munca la fierărie nu s-a împuținat – frica e frică, dar o sapă care să țină mult și să nu se rupă de la loviturile permanente în bolovani (și pe culmea lui Maniș-kar piatră era mai multă decât pământ) nu poți căpăta de la orice meșter. Așa că maranenii au continuat să meargă la fierărie, iar Vasili, în ciuda supărării, primea în tăcere comenzi și își făcea treaba așa cum știa – conștiincios, temeinic și deseori pe datorie, nerefuzând niciodată plata în rate celor care nu-i puteau plăti munca pe loc.

Tensiunile care au apărut între săteni și familia lui Vasili ar fi continuat pesemne mulți ani și i-ar fi transformat în cele din urmă pe fierar și pe fratele lui în proscriși, dacă nu s-ar fi petrecut în aceeași primăvară un eveniment care a răsturnat complet atitudinea Maranului față de Akop. La vremea aceea, crizele, tot mai dese, deveniseră atât de istovitoare, încât fiecare dintre ele ar fi putut fi ultima. Iasaman, care era întotdeauna în preajmă, se lupta cum putea pentru sănătatea tânărului. A făcut un amestec

special din ierburi, a căror infuzie trebuia să-l ajute să îndure mai ușor atacurile grave. Akop îi urma sârguincios toate indicațiile: bea infuziile amare, dormea cu fereastra deschisă pe orice vreme, se spăla cu apă rece, respira cum îl învățase ea – cincisprezece inspirații adânci dimineața, imediat după trezire, și la fel înainte de culcare. Tratamentul ajuta, fără îndoială, căci în toți acești ani nu făcuse niciodată o boală gravă, ba nici chiar vreo răceală banală, iar epidemia de vărsat de vânt care a năpădit satul și de care n-a scăpat nimeni, nici măcar bătrânii, pe el l-a ocolit, ca și cum nu l-ar fi observat. Dar față de crizele de febră, tratamentul prescris de Iasaman n-a avut nici o putere. Grele și chinuitoare, ele au devenit cu timpul atât de insuportabile, încât Akop își pierdea cunoștința pe loc, fără a mai apuca să prevină despre nenorocirea care avea să se întâmple ori să-și dea seama ce se petrece cu el.

Disperat să ușureze măcar starea fratelui său, Vasili a mai făcut un drum în vale. Dar nici această vizită la medici nu a dat nici un rezultat; negăsindu-i băiatului nici un beteșug, nu i-a dus mintea să facă nimic altceva decât să-i propună să-l lase la clinica pentru bolnavii mintal. Furios, Vasili l-a luat pe Akop de acolo, hotărât să nu se mai întoarcă niciodată în vale.

— Dacă-i e scris să moară de atacurile astea, atunci măcar să moară în brațele mele, nu acolo, printre nebuni, a zis el.

Îngrijorat mai mult pentru Vasili decât pentru el însuși, Akop nu se plângea și nu cârtea niciodată. Se străduia să-și țină firea – după ce își revenea dintr-o criză, ajuta la fierărie, muncea cu îndemânare și cu tragere de inimă, fără să ceară indulgență, se supăra foarte tare dacă Vasili îi propunea să se odihnească sau lua asupra lui muncile cele mai grele. Îi era infinit recunoscător lui Magtahine pentru grija ei, o iubea ca pe o soră, era prevenitor și afectuos cu părinții ei – bătrânii, care erau cumplit de neliniștiți din cauza sănătății precare a fiicei lor Șușanik, erau foarte slăbiți, Petros nu-și mai simțea piciorul stâng, iar nevastă-sa, chinuită de nesomn până la epuizare, făcuse o boală nervoasă, numită în popor jimajanka – boala amurgului[26]. Akop ajuta cu drag prin casă – făcea curățenie, spăla, gătea, se ocupa de nepoții adorați, născuți repede, unul după altul; cel mai mare împlinise la vremea aceea șapte ani, mijlociul cinci, iar cel mic trei. Băieții știau deja toți despre boala unchiului lor și mergeau înduioșător în vârfurile picioarelor prin casă, lăsându-l să-și revină în liniște după un atac grav. Lui Vasili îi sângera inima când se uita la copii, la fratele lui, la

nefericita lui Magtahine, sfâșiată între părinții care aveau nevoie de îngrijire și familia ei; la fiecare început de ianuarie, el răsufla ușurat, în speranța că noul an o să fie mai îndurător și mai fericit decât cel vechi, iar în decembrie constata cu amărăciune că viața nu avea de gând să devină mai bună, aducând cu ea noi și noi încercări.

26 1. O formă gravă de depresie (*n. a.*).

Întâmplarea care a schimbat atitudinea maranenilor față de Akop avea să fie numită apoi „ziua când nepotul cel mic al lui Kudamanț Arusiak ne-a salvat de la pieire“. Pe coasta abruptă a lui Maniș-kar, opusă celei care se prăbușise în prăpastie la cutremur, era o suprafață golașă întinsă și adâncă – an de an, imediat după topirea zăpezilor, pământul se surpa, strivind sub un șuvoi de mâl crângulețul de pruni sălbatici care se încăpățâna să crească acolo. Oamenii se obișnuiseră de mult cu bubuitul avalanșei rapide care se prăvălea în inima abisului; cădea de fiecare dată la fel și pe aceeași cale bătută, lăsând în urmă o cicatrice umed-castanie, mirosind a frig și a pământ jilav. Satul era ferit de șuvoaiele de mâl de un colț uriaș de piatră vulcanică, ce-și ițea vârful doar un pic mai sus de casele aflate la margine – izbindu-se mereu de zidul lui de azbest, avalanșa de noroi cotea la dreapta și se îndepărta, fără a face vreun rău Maranului. Oamenii, care credeau cu sfințenie în forța colțului de piatră care rămăsese pe loc chiar și după faimosul cutremur, tratau alunecarea de pământ cu o imensă indiferență – ce rost are să te temi de ceva care n-o să te ajungă niciodată?

Odată, Akop a văzut că vârful vulcanic nu va rămâne în picioare. A fost singura dată când, trezindu-se după criza lui, și-a amintit în amănunt tabloul care i se înfățișase: mâlul, înaintând într-un șuvoi de gheață ucigător, zdrobea în fărâme colțul de stâncă salvator și, înghițind cu un pleoscăit monstruos satul casă cu casă, îl arunca în prăpastie, nelăsând pe nimeni în viață.

Deoarece niciodată până atunci nu mai reușise să-și amintească prezicerile, Akop nu i-a dat importanță, gândindu-se că îl înșală memoria. Dar a doua zi, mânat de o frământare nedeslușită, s-a dus pe coasta de răsărit, doar ca să se convingă că e totul în ordine. I-a luat o oră întreagă să-i dea ocol – blocul de azbest uriaș se înălța la marginea satului, solid, fără nici o crăpătură, și părea de nedistrus.

Liniștit de cele văzute, Akop și-a aşezat caftanul la poalele lui însorite, s-a întins ușurat să se odihnească și și-a îndreptat privirile spre cer. Pământul

era rece, dar se acoperise deja cu smocuri delicate de iarbă, ghioceii apucaseră să înflorească, lăsând locul violetelor de munte albastre-deschis, care-și ițeau deja frunzele timide, dar nu le venise încă timpul să facă flori. Era senin, fără aproape nici o adiere, și foarte jos, înlănțuind vârful lui Maniș-kar cu poalele albe ca zăpada ale unei rochii de mireasă, plutea încet un nor, răspândind în jur o liniște lăptoasă… Akop și-a pus palmele sub cap, a zâmbit, a tras adânc în piept aerul ușor, mirosind a zăpadă topită, a închis ochii – și deodată a văzut pe dinăuntrul pleoapelor două cratere căscate. Ele se învârteau cu o viteză cumplită, transformând în praf cu lamele lor de gheață pereții capelei din Maran; dacă-ți mijeai ochii, puteai vedea crucea de pe cupolă zbătându-se în vârtejul orb ca o pasăre prinsă-n capcană, care încerca să se înalțe, desfăcându-și aripile subțiri într-un zbor fără sens.

Akop s-a smuls din amorțeala lui rece, încredințat că de data asta peretele vulcanic n-o să rămână în picioare și că singura posibilitate de a salva satul e un zid de piatră ridicat între el și casele din est. N-a fost nevoie de vreun efort ca să-l convingă pe fratele său de primejdia care amenința Maranul – Vasili îl credea pe Akop fără nici cea mai mică urmă de îndoială. Dar cum să-i convingă pe ceilalți țărani, mai ales pe cei care erau categoric porniți împotriva lui, când rămăsese atât de puțin timp, iar pentru construirea zidului salvator fiecare pereche de brațe era prețioasă?

După o clipă de gândire, Akop s-a îndreptat spre casa lui Melikanț Vano, pentru care maranenii aveau un respect deosebit – cum altfel să-l privești pe un om care făcuse tot ceea ce ținea de el ca să mărească turma lui Noe, salvând astfel întreg satul de la pieire? Vano l-a ascultat fără să-l întrerupă, nu i-a pus nici o întrebare, nu i-a promis nimic. După ce l-a condus pe Akop, s-a dus la fierărie și a vorbit cu Vasili. În aceeași seară a adunat la el în curte întreaga populație masculină a Maranului. Cu ce fel de cuvinte i-a convins, frații Kudamanț n-au știut, fiindcă au refuzat hotărât să meargă la această adunare, Vasili pentru că nici acum nu-și iertase consătenii pentru comportamentul lor superstițios și plin de prejudecăți față de fratele său, iar Akop pentru că nu socotea că e necesar.

Maranenilor le-a luat aproape o lună să ridice zidul de-a lungul marginii de răsărit a satului. Pe la începutul Săptămânii Floriilor, deja înconjura colțul de piatră vulcanică în partea în care se aflau primele trei gospodării. La insistențele lui Akop, a fost întărit cu bârne puternice și proptit cu saci de pământ. Alunecarea de teren s-a pornit în ajunul Floriilor, la cel mai tăcut și mai înfricoşător ceas la nopții – enbaști. Din cauza viscolului care mătura

satul, oamenii n-au putut vedea nimic în beznă, iar a doua zi în zori au găsit numai partea de jos a zidului de apărare – jumătatea de sus, primind în plin lovitura de o forță imensă, se rupsese și căzuse în prăpastie, târând cu ea bârnele și sacii cu pământ, iar din colțul de piatră care apărase satul de-a lungul multor veacuri, rămăsese doar un ciot – ca și cum cineva ar fi trecut un plug uriaș peste coasta lui Maniș-kar, brăzdându-i umărul viu cu lama lui lată.

Akop s-a apropiat de zidul pe jumătate prăbușit, a pus palma pe el și a ascultat. S-a întors spre consătenii săi:

— Avem un an întreg să-l reparăm. Aud bubuitul altor avalanșe, nu vor mai fi atât de puternice și nu vor face vreun rău satului. Dar zidul trebuie să-l întărim. Așa, să fim siguri.

Maranenii s-au despărțit în tăcere, lăsându-l să treacă pe salvatorul lor; unii îi întindeau mâna, cerându-și iertare. Akop clătina din cap.

— N-am pentru ce să vă iert.

A trecut prin mulțime, extrem de palid, slab și istovit, cu ochi neliniștiți, de culoarea jarului stins. Vasili, care nu-și lua privirea de la el, a simțit brusc că ceva nu e bine, s-a repezit, făcându-și loc cu coatele printre oameni, și a ajuns tocmai la timp ca să-l prindă în brațe pe fratele lui în secunda în care leșina. Trupul lui Akop era cuprins de o dogoare cumplită, picioarele îi zvâcneau în convulsii, capul îi căzuse neputincios pe spate, din gât îi ieșea un geamăt prelung, răgușit. Oamenii, care-l vedeau pentru prima dată făcând o criză, au încremenit speriați, dar după o clipă l-au ridicat pe brațe și au ajutat să fie dus acasă. Magtahine și-a dus copiii la părinții ei, ca să nu se sperie de starea unchiului, iar când s-a întors, l-a găsit pe bărbatul ei, vlăguit de cele întâmplate, la patul lui Akop – cu ce pot să te ajut, cu ce? repeta Vasili, ținându-și de mână fratele cuprins de un delir febril. Ea și-a îmbrățișat soțul, lipindu-i capul de pieptul ei, Vasili a făcut o încercare slabă de a se smulge, dar apoi s-a muiat și a izbucnit neputincios în lacrimi – nu mai pot, nu mai pot îndura asta.

Spre deosebire de alte dăți, a doua zi criza nu s-a terminat; Akop ba își pierdea cunoștința, ba își revenea, se zvârcolea în pat, îi crăpa capul de o durere insuportabilă, iar ochii îi ardeau de parcă i-ar fi fost înfipte în ei două vergele înroșite în foc. Pe la ora zece, când soarele de aprilie scălda satul de la un capăt la altul cu lumina lui întreagă, iar la capelă începuse slujba de sărbătoare, Vasili l-a scos pe fratele său din casă. Alături mergea Magtahine, spunându-i pe unde s-o ia. Ani mai târziu, când, frântă de necazuri, i-a

prefăcut viața într-o tortură fără speranță de izbăvire cu nemulțumirea și văicărelile ei nesfârșite, Vasili nu și-a îngăduit nici măcar o dată să riposteze. Îndura până la capăt, iar când chiar nu mai putea, o lua pe nevastă-sa de mână, o ducea în camera din fund și o zăvora acolo, iar apoi, verificând pe furiș ca scara de lemn să fie sub fereastră, pleca la fierărie să-și omoare timpul fără rost până se sfârșea ziua aceea lungă. Magtahine se jeluia de soarta ei amară, de nerecunoștința părinților, de durerea insuportabilă care se înstăpânise în sufletul ei din ziua când îi muriseră fiii, dar niciodată nu a pomenit numele lui Akop, niciodată nu i-a reproșat bărbatului ei cei doisprezece ani lungi de veghe nocturnă, când trebuia să stea lângă patul bolnavului nu ca să-l ajute – ce ajutor îi putea da la o boală fără leac? –, ci pur și simplu ca să-i fie alături. În dimineața aceea, Vasili a ieșit pe verandă ca s-o roage pe soția lui să schimbe așternuturile lui Akop, care se udaseră de transpirație; ea stătea sprijinită de balustrada de lemn și, cu mâinile încrucișate la piept, se uita spre acel colț al curții unde Vasili avea să pună treizeci de ani mai târziu cușca câinelui. La auzul pașilor săi, Magtahine s-a întors și a zis: știu de ce suferă atâta, fiindcă de fiecare dată se luptă cu moartea, smulgând din ghearele ei viața cuiva, dar ea nu iartă asta nimănui, de-asta-l chinuie cu atacurile astea. Vasili n-a știut ce să răspundă, a privit-o ca lovit de trăsnet, a tras doar aer în piept, ca și cum s-ar fi sufocat, iar Magtahine a tăcut un timp, apoi a adăugat: nu te teme, cred că am înțeles ce trebuie să facem, înfășoară-l într-o pătură și scoate-l din casă, mergem pe maidan. Vasili a făcut ce i-a cerut, și-a scos fratele din casă, ca în noaptea aceea înghețată din timpul foametei, când îl dusese, copil de cinci ani, pe marginea prăpastiei, și aflase că întreaga vale scânteiază de lumini albastre, Magtahine mergea tăcută alături, cu mâinile încleștate pe piept, Maranul părea pustiu – oamenii se duseseră la slujba de sărbătoare, și doar dobitoacele din curți și păsările cerului au văzut cum l-au dus pe maidan pe tânărul istovit, muribund. Piața proaspăt măturată în cinstea Floriilor strălucea în soare precum cioburile bine lustruite cu care copiii prind razele de soare. Magtahine l-a condus pe Vasili în centrul maidanului, i-a cerut să ia pătura și să-l așeze pe Akop pe jos – acesta a tresărit imediat simțind răcoarea și a deschis ochii, ea s-a lăsat în genunchi lângă el, l-a mângâiat pe obraji, pe frunte: Akop-djan, spune că nu mai vrei asta, nu mai vreau asta, a șoptit Akop, abia mișcându-și buzele palide, nu-mi spune mie, ci ei, s-a stropșit Magtahine, știi cine te chinuie, spune-i ei că nu mai vrei asta, strigă o dată, dar în așa fel ca să te audă, Akop a dat din

cap abia vizibil, a închis ochii, a tras adânc aer în piept și a scos din el un răcnet înfricoșător, de neîndurat, care i-a rănit laringele. Acest răcnet, transformându-se în mii de cioburi de gheață, i-a străpuns sufletul, întorcându-i-l pe dos, paralizându-l și răpindu-i voința, potopindu-i miezul lipsit de apărare cu răsuflarea insuportabil de rece a vârtejurilor de sub pleoapele lui, explodând într-o strălucire orbitoare și umplând totul, nelăsând nici cea mai mică nădejde de mântuire. Sufletul lui Akop a atârnat deasupra abisului rece ca o zdreanță prăpădită, apoi a zburat în jos, în gheața lui veșnică, în întunericul lui de moarte. Dar în ultimul moment, când s-au prăbușit toate bolțile cerului și au căzut și ultimii stâlpi, când răsuflarea fără suflet a vârtejurilor a înghițit timpul, el s-a răsucit și s-a smuls în această clipă infinit de scurtă, pentru a expira, arzând: NU MAI VREAU ASTA. A fost înăbușit, doborât, târât în abis, lovit de marginile lui pline de ciulini, absorbit în bezna puturoasă, străpuns de o durere atât de cumplită, încât s-a împrăștiat peste tot în picături de argint viu, aprinzându-i în trup labirinturi de foc strălucitor. Și deodată, chiar la margine, când nu mai rămăsese nimic în afară de sentimentul pieirii inevitabile, când suferința șterse granița dintre viață și moarte și se stinse și ultima lumină, s-a lăsat o tăcere absolută.

Ridică-te! a poruncit un glas ce nu admitea împotrivire.

Și Akop a deschis ochii.

Din ziua când a început să vină Magtahine, starea Anatoliei s-a înrăutățit continuu – acum, pe lângă slăbiciunea generală, o chinuia și o greață groaznică, nu putea ține în stomac nici cea mai mică firimitură de mâncare. Dacă în august se plângea că se îngrășase, în octombrie slăbise așa de tare, că puteai să-i numeri coastele, iar într-o noapte Vasili s-a trezit pentru că ea, nereușind să ajungă la privată – de slăbită ce era o lăsaseră picioarele –, ședea pe podea și plângea în hohote, văitându-se de soarta-i amară. A ajutat-o să-și facă nevoile, a pus-o în pat și i-a afânat perna, ca să stea cu capul mai sus – așa îi era mai puțin rău. A pus ceainicul pe foc, și cât a fiert apa, a stat lângă Anatolia și a mângâiat-o pe mâini. Ea plângea – de rușine pentru neputința ei, pentru că așeza așa o povară pe umerii lui. A încercat de câteva ori să-și ceară iertare, dar Vasili i-a retezat-o – nu mă supăra cu asemenea cuvinte, nu merit asta. După ce i-a făcut un ceai tare și dulce, i-a dat să bea din farfurioară, suflând în el înainte de fiecare înghițitură, ca să-l răcească. Anatolia a băut o treime de ceașcă – mai mult n-a putut, s-a lăsat pe pernă și

a închis ochii. El s-a întins alături, a îmbrățișat-o cu grijă și a sărutat-o pe tâmplă.

— Sunt foarte vinovată față de tine, a șoptit Anatolia.

— Nu începe iar, i-a tăiat-o Vasili.

— Lasă-mă să-ți spun, l-a rugat ea.

Vasili i-a ascultat în tăcere povestea despre sânge-rarea neașteptată, despre cum ascunsese asta de Iasaman, cum, ca să-l scoată din casă, se învoise fără tragere de inimă să se ia, cum apoi nu găsise cuvintele potrivite pentru a-l convinge să se răzgândească.

— Știam că istoria asta nu avea cum să se sfârșească bine, dar n-am putut să-ți spun adevărul.

— Plângi pentru că suntem împreună? a întrebat Vasili.

— Ce spui! Anatolia și-a îngropat fața în mâini, vinovată. Plâng pentru că ți-am făcut viața grea.

— Nu mie mi-ai făcut viața grea, ci ție. Dacă ai fi spus la timp despre sângerarea aia, Iasaman ar fi știut cum să te trateze.

— Nu m-ar fi tratat. Ar fi rugat-o pe Satenik să cheme ambulanța. Și eu nu voiam să merg în vale. Voiam să mor.

— De ce?

— Pentru că obosisem să trăiesc.

— Și acum vrei asta? a întrebat Vasili cu o grimasă amară.

Anatolia a izbucnit în lacrimi.

— Acum vreau să trăiesc cât mai mult!

Vasili a așteptat ca ea să adoarmă, s-a ridicat încetișor, și-a aruncat caftanul pe umeri și a ieșit pe verandă. Magtahine îl aștepta lângă balustradă. De data asta nu stătea cu spatele la el, ci cu fața, și era exact așa cum o văzuse în ziua cununiei lor – tânără și frumoasă, într-o mintană argintie-perlată și un voal de dantelă care-i încadra ovalul delicat al chipului. Zâmbea, dar a ridicat mâna, oprindu-l să se apropie de ea.

— De ce vii? a întrebat-o Vasili.

Ea n-a răspuns.

— Din ziua în care ai început să te arăți, îi e tot mai rău. După ea vii?

Magtahine a clătinat din cap ca un copil.

— Te rog, ajut-o. Dacă l-ai salvat pe Akop, poți s-o salvezi și pe ea.

Când a pomenit numele lui Akop, Magtahine a strălucit deodată, acoperindu-se de scântei aurii. După o clipă a dispărut, risipindu-se în aer fără urmă. Vasili s-a apropiat de locul unde stătuse ea și a atins balustrada.

Era caldă, ca și cum s-ar fi sprijinit de ea un om viu. A mai stat puțin, trăgând adânc în piept aerul iute al toamnei. La răsărit începea să se ivească soarele, alungând negura nopții; a căzut timid prima rouă. În zori avea să vină și a doua, bogată, mirosind a ierburi și a pământ umed. La marginea satului se ridica zidul de apărare – din ziua când Akop renunțase la darul său și scăpase pentru totdeauna de crize, mâlul se prăbușise de douăzeci de ori din vârful lui Maniș-kar, dar de fiecare dată trecuse pe alături, fără a pricinui vreun rău satului.

Dimineața devreme, Satenik a trimis o telegramă în vale. Iar două ore mai târziu, după o primă, dar amănunțită examinare, o ambulanță a dus-o pe Anatolia la spital, creând stupoare în rândurile sătenilor, la auzul veștii neașteptate. În al cincizeci și optulea an de viață, după ce supraviețuise ultimelor sale rude cu aproape jumătate de veac, trecuse prin foamete, frig, trădare și război, știind, în ciuda grelelor încercări, să-și păstreze bunătatea și gingășia, fiica mai mică a lui Sevoianț Kapiton și Agulisanț Voske se dovedise a fi însărcinată în luna a cincea.

Capitolul 2

După plecarea ambulanței, bătrânii din Maran au așteptat cu inima strânsă vești din vale, pe care le aducea fie Mukuci, venind de la cumpărături, fie poștașul Mamikon, care o dată la două săptămâni străbătea drumul lung, în pantă până la sat, ca să lase la poștă ziarele pline de prostii și pliantele cu reclame.

Vești, din păcate, erau puține, fiindcă accesul în salonul special utilat în care stătea Anatolia sub supravegherea medicilor era interzis nu numai altor vizitatori, ci și lui Vasili. Singurul lucru care i se permitea era să-i transmită prin sora medicală bilete mâzgălite stângaci cu litere de tipar, la care Anatolia răspundea cu scrisori lungi, pline de asigurări că o îngrijesc excelent, o hrănesc cu lucruri gustoase, n-o lasă să se dea jos din pat, de teamă să nu piardă copilul – în ciuda vârstei, totul o să fie bine, dragul meu, scria Anatolia; Vasili, deslușindu-i scrisul silabă cu silabă, se oprea de fiecare dată la adresarea afectuoasă și repeta în sinea lui: dragul meu, dragul meu. Locuia la un hotel îndepărtat, de unde-i lua trei ore să ajungă la spital; pentru a-și plăti camera ieftină, neîncălzită, lucra ca măturător, îl angajaseră fără tragere de inimă, din cauza vârstei, dar până la urmă îl angajaseră, și acum Vasili nu mai dormea deloc, fiindcă din zori dădea cu mătura, adunând frunzele de toamnă de pe străduțele de la marginea orașului, iar apoi, seara, până când se stingeau luminile în spital, stătea sub ferestrele salonului în care se afla Anatolia, veghindu-i liniștea. Ar fi putut, firește, să rămână în Maran și să meargă în vale cu Nemețanț Mukuci, dar nu voia să părăsească orașul, de teama superstițioasă că s-ar putea întâmpla ceva rău cu Anatolia dacă nu e lângă ea. La copil, oricât de ciudat părea, nu se gândea nici un pic, ba nici nu prea credea în existența lui; graba cu care o ascunseseră pe Anatolia în spital și misterul în care o învăluiau îl făceau să creadă că avea, mai degrabă, o boală tot atât de necunoscută pentru știință ca a lui Akop, dar că, dacă în cazul lui Akop reușise să scape de medici, acum aceștia își atinseseră scopul și îi răpiseră singurul om care-i era mai drag decât viața însăși. Vasili nu vorbea nimănui despre temerile lui și nici Anatoliei nu-i scria – dacă sora medicală îi citea scrisoarea, o arăta conducerii și avea să i se interzică pe veci să apară pe la spital? Făcuse deja

o încercare de a o elibera din captivitate, se dusese la medicul-șef și ceruse să fie externată neîntârziat; acesta, luat prin surprindere, mai întâi i-a arătat niște poze și hârtii cu niște mâzgăleli neinteligibile, apoi a încercat să-i explice, dar Vasili n-a vrut să-l asculte, a cerut să fie lăsat în salonul ei, iar când medicul l-a refuzat, l-a făcut câine râios, motiv pentru care a fost luat de oamenii de pază și depus în pragul spitalului, și acum singurul lucru care i se mai permitea era să trimită bilete și să stea sub ferestrele salonului.

Mukuci îi aducea în fiecare săptămână alimente pe care le adunau bătrânii din sat – pâine, brânză, nuci, fructe uscate, câteva legume murate și niște unt limpezit, copturi simple – sali sau gata[27]. Vasili le era nesfârşit de recunoscător pentru participarea lor, așa că a luat o sumă mică din economiile lui, s-a dus la magazinul cu articole pentru lucrul de mână, a cumpărat opt truse pentru brodat – pânză și ață de mătase de diferite culori – și le-a trimis în sat; bărbații se descurcă, dar femeilor vreau să le mulțumesc, i-a explicat el lui Mukuci. Acesta a vrut să refuze, dar a luat până la urmă darurile, iar după două săptămâni s-a întors cu opt pernuțe cusute la fel – bătrânele îl rugaseră să i le trimită Anatoliei, ca să-i fie mai moale. Cei de la spital nu au luat însă pernuțele, pe motiv că Anatolia stă într-un salon steril și nu voiau să se pricopsească cu vreo boală molipsitoare. Necăjit, Vasili le-a lăsat în camera de hotel, ca să le ia la întoarcerea în Maran.

27. Produs de patiserie dulce, din aluat de pâine, cu sau fără umplutură (*n. tr.*).

Spre sfârșitul lui noiembrie, au venit un transfer de bani și un pachet mare cu provizii de dincolo de trecătoarea nordică. Mamikon l-a cărat până la hotel, ștergându-și sudoarea de pe frunte; Vasili a crezut mai întâi că pachetul era pentru Eiboganț Valinka și că trebuia trimis prin Mukuci în Maran, dar Mamikon s-a supărat – eu sunt poștașul, eu duc pachete, Valinkăi i-am dus unul săptămâna trecută, era să-mi rup spinarea, ăsta e pentru tine, de la Tigran și nevastă-sa, cum o cheamă, am uitat, a, da, Nastasia.

În pachet se aflau conserve de pește și de carne, lapte condensat și câteva pachețele de biscuiți, precum și o păturică albă ca zăpada, rulată cu grijă și înfășurată într-o hârtie elegantă – era fină și moale, dintr-o lână foarte ușoară.

— Asta pentru cine e? a zis Vasili nedumerit.

— Pentru copil, probabil, a răspuns Mamikon, plescăind admirativ din limbă.

Vasili n-a obiectat, doar a ridicat din umeri. A pus păturica sub pernele brodate, iar conservele le-a așezat pe pervaz. A vrut să-i dea câteva lui Mamikon, dar acesta a dat din mâini, mergând cu spatele către ieșire – ce, te-ai stricat la cap, tu n-ai din ce trăi și arunci cu mâncare?

Banii trimiși de Tigran ajungeau exact cât să plătească camera de hotel pe două luni în avans; mișcat, Vasili s-a dus la poștă și i-a trimis o telegramă pentru a-i mulțumi și a-l încredința că-i va da banii înapoi îndată ce va face rost de ei. Răspunsul nu s-a lăsat așteptat, a doua zi, camerista i-a adus o foaie de hârtie împăturită, Vasili a încercat să citească singur, dar n-a putut – literele erau dureros de mărunte –, așa că s-a dus să ceară ajutorul portarului. Acesta a învârtit telegrama în mâini, și-a pus ochelarii, și-a dres glasul și a început să citească, făcând pauze cu înțeles la sfârșitul fiecărei propoziții: „Nene Vaso, nu trebuie să ne dai nimic înapoi. Avem o singură rugăminte – așteptați până vin. Eu trebuie să fiu nașul copilului.“

— Care copil? a întrebat portarul, ridicându-și ochii de pe telegramă.

Vasili s-a scărpinat la ceafă, a scos un mormăit și, surprinzându-se și pe sine, i-a povestit acestui om străin despre necazul care se petrecuse cu Anatolia, despre cum toată lumea se bucură că e însărcinată, dar el nu crede, fiindcă nu e obişnuit să aibă încredere în doctori. Dacă o să-și primească în brațe copilul, o să fie altceva, înseamnă că nu l-au mințit, dar dacă nu, va trebui să se lupte cu spitalul, numai că deocamdată nu știe.

— Al cui e copilul? n-a înțeles portarul.

— Al meu, s-a răstit Vasili, enervat de nerozia acestuia, i-a luat telegrama, s-a dus la poștă și a dictat răspunsul: „Dacă dă Dumnezeu, neapărat.“

Noaptea, când s-a întors după veghea sub ferestrele salonului de spital, a găsit în pragul camerei un tânăr neastâmpărat, albicios de-ai fi zis că-i presărat cu făină, care, băgându-i în față o cutiuță de metal cu fire legate de ea, a început să bată apa-n piuă despre sarcina bătrânei.

— Care bătrână? și-a mijit ochii Vasili.

— Păi soția dumneavoastră, l-a lămurit tânărul – povestiți-ne cum de-ați reușit să faceți un copil la bătrânețe. Și de ce soția dumneavoastră a fost încuiată în salonul de la spital? Are vreo boală periculoasă pentru cei din jur? Sau poate e ceva în neregulă cu copilul?

Vasili l-a înșfăcat de ceafă și l-a împins spre scară, îmbrâncindu-l repetat, apoi s-a dus la portar, l-a apucat de piept și l-a scuturat în aer câteva minute, după care, amenințând că-l lasă fără șira spinării dacă mai bate câmpii despre Anatolia, l-a pus frumușel înapoi pe podea. Portarul a pipăit cu mâna după spătarul unui scaun, s-a așezat, și-a preparat un calmant și l-a băut, clănțănind din dinți pe marginea paharului. A doua zi, după ce a cerut înapoi avansul plătit pe cazare, Vasili s-a mutat la alt hotel, dar știrea, odată ajunsă în presă, s-a răspândit repede prin vale, iar acum paginile tuturor ziarelor erau pline de articole despre femeia de o sută de ani dintr-un sat de munte care rămăsese însărcinată în mod miraculos. Zi după zi, știrile deveneau tot mai absurde și mai delirante: că bătrâna era ultima locuitoare a satului, și fusese lăsată însărcinată de un duh rău, și fusese încuiată în salonul spitalului fiindcă pruncul pe care-l aștepta nu e altceva decât întruchiparea răului, care, curând după ce se va naște în chip de om, va duce la pieire întreaga vale. Alte ziare, special ca să le contrazică pe primele, scriau că, dimpotrivă, copilul era conceput cu Sfântul Duh și că în sfârșit venea un nou Mântuitor, care avea să aducă întregii omeniri mult așteptata pace și înflorire. Teritoriul spitalului era înconjurat acum din toate părțile de un cerc gros de gură-cască, fanatici religioși și jurnaliști care nu lăsau să treacă personalul medical. Spitalul a fost nevoit să angajeze de trei ori mai mulți oameni de pază, iar personalul să părăsească locul de muncă prin coridoarele de la subsol, care duceau în clădirea învecinată, unde se aflau birourile unei firme de juriști și era întotdeauna plin de lume, așa că nu era prea greu să ieși de acolo neobservat, amestecându-te cu clienții.

Într-o seară de noiembrie, privindu-i dintr-un colț pe toți acești gură-cască, Vasili a dat peste medicul-șef, care, cu cozorocul șepcii tras peste față și gulerul hainei ridicat, ieșise din clădirea de birouri și mergea grăbit în direcția opusă spitalului. Recunoscându-l pe Vasili, l-a apucat de cot și un timp l-a condus de-a lungul străzii fără să încetinească pasul, iar apoi, intrând într-un gang și asigurându-se că nu-i aude nimeni, i-a comunicat într-o șoaptă sonoră:

— E periculos să stați aici. Nu știu de unde au aflat jurnaliștii despre soția dumneavoastră, dar acum nu mai dau pace nimănui. Vă las adresa mea de acasă, treceți o dată pe săptămână să vă dau vești, mai des nu e înțelept, v-ar putea urmări.

Vasili n-a avut curaj să-i spună că pricina agitației create în jurul spitalului fusese naiva lui lipsă de precauție.

— Cum se simte soția mea? a întrebat el.

— Nu prea grozav, a zis medicul, dându-și șapca spre ceafă. Vasili abia atunci a observat că e tânăr, treizeci și trei, cel mult treizeci și cinci de ani, dar părea mult mai în vârstă din cauza pungilor întunecate de sub ochi și a expresiei etern vlăguite a feței. Îi scade tensiunea, și analizele nu sunt prea bune, încercăm s-o întindem până-n luna a șaptea ca să-i facem cezariană.

— Care… șapte luni? Cum adică… cezariană?

Medicul l-a pironit cu privirea lui obosită, și-a tras bine cozorocul peste sprâncene și și-a vârât nasul în gulerul paltonului.

— Din câte înțeleg, încă nu credeți că soția dumneavoastră e însărcinată? Ei, nu-i nimic, când o să vă primiți copilul în brațe, o să vedem ce-o să mai ziceți!

Și, mâzgălindu-i grăbit adresa pe o foaie de hârtie, s-a pierdut în întuneric.

Mukuci, sosit câteva zile mai târziu, i-a povestit lui Vasili că în Maran, pentru prima dată după jumătate de secol, apăruseră oameni din vale, să se intereseze de Anatolia, noroc că ajunseseră mai întâi la Iasaman și avuseseră proasta inspirație să se prezinte ca jurnaliști, iar Ovanes, deja pornit în urma citirii îndelungate a presei din vale, nu se zăpăcise, ci, învârtind un deget la tâmplă, îi condusese imediat afară, încredințându-i că în Maran nu existase niciodată o locuitoare cu acest nume. Emisarii din vale bătuseră satul în lung și-n lat încă jumătate de zi și, nereușind să capete nici de la ceilalți bătrâni răspunsuri cu înțeles, plecaseră liniștiți acasă și nu mai apăruseră.

După o săptămână, împachetând în hârtie de ziar un borcănel cu șprot și un pachet de biscuiți, Vasili s-a dus în vizită la medicul-șef al spitalului. Foaia de hârtie mâzgălită în pripă și-a prins-o cu un ac de siguranță la piept, de căptușeala jachetei, mai mult pentru liniștea lui decât pentru că i-ar fi trebuit – n-a fost nevoie nicidecum să se uite pe ea, ținuse minte adresa de prima dată când o citise: Cartierul Cărămizilor, strada Iasomiilor Albe, 8. Casa doctorului era cuibărită în cotul unei alei înguste, pavate cu pietriș – dacă mergeai cu brațele desfăcute, puteai atinge gardurile de fier ale caselor de pe ambele părți. În ciuda numelui străzii, în jur nu se vedeau tufișuri de iasomie, curțile erau acoperite complet cu dale de beton, iar din ciuberele aliniate ici-colo de-a lungul pereților se înțeau tulpinile țepene ale unor plante artificiale. Lui Vasili îi era urât și se înăbușea în acea monotonie impersonală, între casele cenușii neomenești, ale căror ferestre erau

acoperite complet de storuri grele, prin care nu trecea nici o geană de lumină; mergea, respirând pe gură aerul rece de noiembrie, și din când în când se oprea să-și dreagă vocea, ca să scape de gustul smogului, care i se lipea de cerul gurii.

I-a deschis ușa o femeie tânără și drăguță și l-a condus în camera de zi; Vasili s-a mirat de aspectul modest al locuinței – încăperea era mobilată cu piese vechi, iar tapițeria de pe brațele fotoliului în care s-a lăsat cu grijă era atât de roasă, încât din loc în loc se zărea căptușeala de pânză tare. Femeia i-a spus că o cheamă Maria și s-a scuzat că soțul ei nu e acasă – astăzi era de serviciu –, i-a întins scrisoarea Anatoliei, a aprins lampa din tavan, cu abajururi conice din plastic, care a clipit de câteva ori înainte de a inunda camera cu o lumină gălbuie, apoi a ieșit discretă, lăsându-l singur. Vasili a despăturit foaia de hârtie scrisă cu litere de tipar (Anatolia scria așa ca să-i fie lui mai ușor să descifreze), a găsit în chiar prima propoziție cuvântul „drag“, a suspinat adânc și s-a apucat de citit, mișcându-și mut buzele. Din păcate, n-a aflat nimic nou, Anatolia îi povestea că totul e bine, că important e să reziste până la șapte luni, când i se putea face și o operație.

Vasili a tras cu ochiul spre hol, dar n-a văzut nimic – ușile spre celelalte camere erau bine închise. Jenându-se să deranjeze oamenii, a hotărât să plece fără să-și mai ia rămas-bun. Un minut mai târziu, când s-a întors cu o ceașcă de ceai și niște sandviciuri, Maria n-a mai găsit pe nimeni, în schimb a descoperit pe măsuța de ziare un borcănel cu șprot, un pachețel de biscuiți, un plic și un petic de hârtie, pe care era mâzgălită indicația: „SCRISOAREA PENTRU ANATOLIA, MÂNCAREA PENTRU DUMNEAVOASTRĂ.“

Vasili mergea prin noaptea mohorâtă de noiembrie și plângea de fericire. În sfârșit, credea că Anatolia e în spital nu din cauza vreunei boli grave, ci pentru că poartă în pântec copilul lui. În mod ciudat, ceea ce l-a convins că soția lui era gravidă nu au fost nici scrisorile ei și nici privirea medicului de la ambulanță, când, după ce apăsase încet pe burta Anatoliei cu degetele lui scurte și groase, își ridicase deodată ochii uimiți spre ea și rostise într-o șoaptă neîncrezătoare: „Așa ceva nu se poate!“ – și nici chiar hârtiile pe care i le pusese în față tânărul medic-șef al spitalului în ziua cu scandalul. Ceea ce l-a convins a fost aspectul modest al casei acestuia – un om care conduce o mare clinică și care trăiește în astfel de condiții nu poate amăgi, își zicea Vasili și, firește, avea dreptate: cineva care are o mulțime de ocazii pentru a fura și nu cedează tentației, prin definiție, nu poate minți.

Exact după șapte zile, înfășurând într-o foaie de ziar un borcănel cu scrumbioară și un pachețel de biscuiți, s-a dus iar în vizită la doctor. Ultima săptămână și-o petrecuse chinuit de gânduri – după ce bucuria inițială s-a mai potolit, o spaimă grea, întunecată, i-a cuprins sufletul. El și Anatolia de mult nu mai erau tineri și curând aveau să părăsească această lume. Cui aveau să lase copilul? Și nici Maranul nu era prea propice supraviețuirii, unui copil îi trebuie multe – școală, jocuri, comunicare cu alții, de aceeași vârstă. Cum avea să crească printre bătrâni, conducându-i unul câte unul pe lumea cealaltă?

Vasili i-a împărtășit temerile lui părintelui Azaria și lui Mamikon, care au venit să-l viziteze. Ei, care aveau totdeauna păreri diametral opuse despre orice subiect, de data asta au fost, în mod uimitor, la unison, cu toate că și-au exprimat judecata în maniera lor invariabilă, contrându-se unul pe altul.

— În mâhnire nu există Dumnezeu… a zis cu înțeles ter Azaria.

Mamikon l-a întrerupt, nelăsându-l să termine:

— Cocoșul a făcut în sfârșit un ou în cuibul tău, și tu ești trist. Ar trebui să te bucuri!

Ter Azaria l-a privit chiorâș, apoi și-a ridicat ochii spre tavan. Mamikon i-a făcut cu ochiul lui Vasili și a zâmbit larg:

— Nu cumva te-am făcut să te rușinezi, sfinte părinte?

— Parcă te-aș cunoaște de azi, de ieri!

— Păi tocmai din ziua când m-ai cunoscut a căpătat și viața sfinției tale un sens adevărat!

Ter Azaria a mârâit, dar a rămas tăcut. A frământat o vreme între degete mărgelele mătăniilor, apoi le-a băgat în buzunar.

— Uite ce zic eu, Vaso, a spus el tușind. Fără cunoștința și voia Domnului, o clipă de fericire omenească nu se transformă în zile și săptămâni. Rămâne o clipă – scurtă și trecătoare. Dacă ți s-a dăruit fericire, primește-o cu recunoștință. Nu jigni intențiile binevoitoare ale cerurilor cu necredința ta, fii demn de darul pe care ți l-au făcut.

— Eu am mai avut parte de acest dar. Chiar de trei daruri, trei fii – a zis răgușit Vasili. Dumnezeu mi i-a dăruit, apoi mi i-a luat…

— Înseamnă că așa a fost scris.

— Ter Azaria, pot oare astfel de vorbe să liniștească? s-a necăjit Vasili.

— El nu vede mai departe de Sfânta Scriptură, de-aia și liniștește așa, de-ți vine să-l încui în pivniță și să îngropi cheia, să nu mai iasă! a pufnit Mamikon.

— Ce nătâng! a izbucnit preotul, fără răutate.

— Vaso, o să-ți explic în cuvinte simple, a zis Mamikon, dând din mână a lehamite spre preot. Îți spun cinstit: dacă aș fi într-o asemenea situație, nici eu nu mi-aș găsi locul. Dar omul de-aia-i om, ca să se îndoiască, dar să nu dea înapoi. Zic bine?

— Bine, s-a învoit Vasili.

— Ei, dacă zic bine, înseamnă că o să te descurci. Așa că lasă îndoielile. Și nu mai face fața asta acră. Lumea o să creadă că te doare o măsea, a încheiat Mamikon.

Vasili a zâmbit strâmb. Nu putea spune că discuția îi luase greutatea de pe inimă, dar cu siguranță îl ajutase să se împace cu schimbările neașteptate din viața lui și să capete o stare de spirit mai bună.

La a doua vizită, doctorul era acasă. I-a deschis chiar el ușa și s-a dat deoparte, lăsându-l pe Vasili să intre în holul minuscul. În stânga intrării era un scaun de lemn, pesemne pentru a te încălța șezând. Pe el se aflau borcănelul cu șprot și pachețelul de biscuiți.

— Nici azi n-ați venit cu mâna goală? s-a interesat doctorul și a luat pachetul învelit în hârtie de ziar din mâinile lui Vasili. Ah, scrumbioară. Și biscuiți. Lăsați-le aici, o să le luați cu dumneavoastră.

— Eu le-am adus din toată inima… Să nu credeți… a început să se justifice Vasili.

— Și eu tot din toată inima! Vă mulțumesc foarte mult, dar nu trebuie să ne aduceți nimic. Poftiți în camera de zi, faceți-vă comod. Avem de vorbit.

Nici nu s-au așezat bine în fotolii, că în cameră a intrat Maria, purtând o tavă cu o gustare. Vasili s-a ridicat stânjenit, tropăind pe loc.

— Stați jos, stați jos, i-a zâmbit ea, punând tava pe masă. Serviți-vă singuri, eu plec, să nu vă deranjez.

Doctorul a turnat ceai în cești, i-a pus o prăjitură lui Vasili, i-a întins zaharnița. Vasili i-a mulțumit, privindu-l întrebător.

— Mâncați, prăjitura e foarte gustoasă, Maria a făcut-o.

— Nu pot să înghit nici o bucățică.

— Bine, nu-i nimic, stăm de vorbă și mâncați pe urmă.

Discuția n-a durat mult, dar a fost îngrijorătoare. Mai întâi, medicul i-a povestit despre starea Anatoliei. Vasili n-a înțeles mare lucru din explicațiile lui, dar, judecând după tonul preocupat, lucrurile nu stăteau prea bine. Pe doctor îl neliniștea destul de mult și tensiunea scăzută a Anatoliei, și nu știu ce proteină din urină, și slăbiciunea generală, care nu-i trecea nicicum.

— Mai trebuie să reziste o lună. Dar, dacă starea nu i se îmbunătățește, va trebui să facem operația înainte de soroc. Și-a împreunat degetele pe genunchi, dar le-a desfăcut imediat. Se vedea că e îngrijorat. În orice caz, prioritatea noastră rămâne viața Anatoliei, așa că o să facem tot ce ține de noi ca s-o salvăm.

— Ce înseamnă prirori… tate?

— Ceea ce e important. Dacă vom fi nevoiți să facem o alegere, pe cine să salvăm, o s-o alegem pe mamă. Dar eu vă asigur că vom face tot ce ne stă în puteri ca să-i salvăm pe amândoi.

Vasili și-a strâns și desfăcut de câteva ori pumnii uriași, călițI de munca grea în fierărie. Nu și-a ridicat ochii, ca să nu-și trădeze disperarea și suferința.

Doctorul s-a aplecat peste masă și i-a atins mâna cu grijă.

— Totul o să fie bine, vă promit.

— Cum vă pot răsplăti bunătatea? a rostit Vasili în sfârșit, venindu-și în fire.

— În nici un fel. O să fiu foarte sincer cu dumneavoastră – pentru noi e o situație unică. Și dacă totul merge bine, asta va ridica prestigiul clinicii noastre, înțelegeți? Această istorie e profitabilă pentru noi toți – noi îi asigurăm soției dumneavoastră o îngrijire și un tratament excelente și, ceea ce nu-i puțin lucru, gratuite, iar în schimb, când totul se va fi terminat, ni se vor da prime sub forma unor finanțări de la stat și vom avea posibilitatea de a deschide un laborator de cercetări și de a mări numărul pacienților, care vor vrea să se trateze în mod special la noi.

Vasili asculta cu atenție, străduindu-se să urmărească firul gândurilor doctorului, trecând cu vederea cuvintele necunoscute pe care acesta, luat de val, le presăra din belșug, fără nici o cruțare pentru interlocutorul său.

— Așadar și pentru dumneavoastră e important să salvați copilul? a lămurit el cu grijă.

— Da.

— Și o să faceți tot ce puteți pentru asta?

— Da.

— Și noi nu vă datorăm nimic?

Doctorul a șovăit.

— Singurul lucru pe care aș vrea să vi-l cer este acordul pentru un interviu. Într-un ziar bun, serios. Când totul se va termina, aranjăm o întâlnire în care o să povestim în amănunt cazul dumneavoastră. Și

dumneavoastră să confirmați. În același timp, o să adunăm un consiliu științific în care să le comunicăm colegilor metodele de tratament pe care le-am folosit. Am menținut starea soției dumneavoastră cu mijloace noi, am putea spune că le-am dezvoltat pe măsura observațiilor. Și, dacă totul merge bine, asta ne va da dreptul să vindecăm și alte femei prin aceleași metode. Așa că deja ne-ați ajutat peste măsură, și pentru asta vă mulțumesc foarte mult.

Vasili asculta fără să înțeleagă. Încurajat de tăcerea lui, doctorul a continuat:

— Copilul și mama vor rămâne sub observație două-trei săptămâni, poate o lună, trebuie să fim siguri că totul o să fie bine cu ei. Nu vă faceți griji, după naștere o să-i puteți vizita. Nu vreau să fac prognoze, dar cred că, dacă totul merge bine, pe la sfârșitul lui februarie îi externăm.

Vasili a dat scurt din cap.

— Atunci, așa să fie.

Doctorul a oftat ușurat.

— Trebuie să înțelegeți că nu fac asta ca să mă îmbogățesc personal, a zis el repede, încercând să se justifice, eu…

— Te cred, băiatule, l-a întrerupt Vasili. Și mai presus de încredere nu e nimic.

La sfârșitul lui noiembrie, nemaiașteptând iarna calendaristică, ninsoarea s-a pornit grea, acoperind valea de la un capăt la altul cu mormane de tăcere, istovind lumina, stingând culorile și lăsând doar negrul, cât să-i festoneze cu grijă păturile albe de omăt.

Pe 23 decembrie, Anatolia a adormit, iar în dimineața următoare nu s-a trezit. Speriați, medicii dădeau roată prin salon ca un roi de albine stârnit, dar nu puteau s-o trezească nicicum. Starea generală a pacientei nu se înrăutățise, ci dimpotrivă, spre uimirea tuturor, chiar se stabilizase un pic, așa că s-a luat hotărârea să nu se întreprindă nimic, ci doar să i se mențină cu strictețe parametrii fizici. Surorile medicale îi schimbau perfuziile, o întorceau la fiecare oră de pe o parte pe alta, ca s-o păzească de escare, îi ștergeau cu bureți uzi trupul transparent de slab ce era, îi făceau masaj, ajutându-i sângele să circule prin vene. Anatolia a dormit somn adânc, fără să se trezească, vreme de șapte zile, iar în a opta a trezit-o vocea lui Patro – câinele scurma în neștire pământul de la poalele bătrânului măr, lătrând stăruitor, apoi a dat fuga la ea, agățându-i-se grijuliu cu colții de poalele rochiei, și a tras-o după el, ea l-a urmat resemnată, dar, după numai câțiva

pași, s-a oprit, Patro a început iar să latre, parcă dojenind-o, și lătratul lui supărat a trezit-o pe Anatolia, ea a deschis ochii și a încercat să se ridice în capul oaselor, dar a căzut la loc pe perne – i se învârtea capul. În aceeași zi i-au făcut operația, iar în ziua următoare, la amiază, înghețat până-n măduva oaselor, Mamikon, care străbătuse pe jos drumul înzăpezit de la poalele până-n vârful lui Maniș-kar, a adus satului înfrigurat vestea pe care o așteptau cu inima strânsă treisprezece bătrâne și opt bătrâni: în cel de-al șaizeci și șaptelea an al vieții, nepotul lui Arusiak, cea salvată din masacru și adăpostită pe moșia lui Arșak-bek – descendent direct din ultimul conducător cândva măreț, iar acum dispărut în uitare, Levon Luzinian al VI-lea, aspru ca o stâncă, dar cu inima blândă ca a unui miel –, Kudamanț Vasili, care-i înmormântase pe toți cei pe care-i iubise – tată, mamă, frate, trei fii și nefericita-i nevastă –, și care spre apusul vieții fusese răsplătit pentru suferințele lui cu sentimentul salvator al iubirii adevărate, devenise tatăl unei fetițe frumoase și sănătoase.

Au numit-o, în amintirea bunicii ei, Voske. Cea de aur.

Capitolul 3

Februarie, de obicei nemilos, cu un vânt mușcător, a fost în anul acela înzăpezit și binevoitor. Diminețile, tăcute și amorțite, înfășurate până la ochi în basmale împodobite cu ace de gheață, veneau târziu, parcă fără tragere de inimă, alungând cu răsuflarea lor slabă ultimele cețuri ale nopții. Cocoșii cântau puțin, fără chef. Unul scotea un cucurigu, apoi tăcea, ascultând apatic cântecul de răspuns, care părea să vină de la capătul celălalt al lumii. Câinii din curți nu lătrau, ci doar mârâiau, urmărind cu priviri nemulțumite fulgii mari de nea care se învârtejeau prin aer. Dacă erau mari, însemna că ninsoarea nu avea să fie lungă, ci avea să contenească repede. Dar februarie era viclean, își scutura din mâneci grăunțe de zăpadă și presăra generos pumni întregi peste curțile adormite.

Casele își anunțau trezirea cu fumul hornurilor. Acesta se ridica și, împrăștiindu-se în trâmbe de zăpadă, lăsa în urma lui mirosul cald al lemnelor arse și aroma feliilor de pâine de casă poroase, care se rumeneau pe plite. În grajduri moțăiau vitele mulse și hrănite, găinile, după ce supraviețuiseră cu bine trudei zilnice de a se oua, forfoteau pe lângă jgheaburile cu mâncare, curcanii îndrăgostiți de ei înșiși își colcuiau pretențiile, bibilicile se ciorovăiau, nevrând să împartă locul din preajma adăpătorii.

De la veranda casei lui Șalvaranț Ovanes porneau în direcții diferite prin zăpadă patru cărări bătătorite, înguste de doi pași. Una ducea la grajd și la coteț, a doua la pivniță, a treia la privată, iar a patra la poartă. Restul curții se odihnea sub un strat de zăpadă afânată, dar uscată, fără zone topite – pesemne avea să rămână mult acolo. În ciuda forfotei gălăgioase a păsăretului, în jur era o asemenea liniște, de-ai fi zis că cineva înăbușise înadins sunetele, lăsând doar răsuflarea abia auzită a vântului și șoapta fulgilor care cădeau.

Șalvaranț Ovanes, cățărat cu picioarele pe cufărul de lemn de la intrarea în bucătărie, își bătea invariabilul mic dejun – două gălbenușuri de ou crude cu șase linguri de zahăr – într-o spumă pufoasă. Pe cuptor fierbea ceainicul, șuierând și scoțând aburi fierbinți prin ciocul emailat. Pe masă, sprijinite de

marginea groasă a unei farfurii de lut, stăteau la răcit câteva felii mari de pâine crocantă, cu urme de arsură, care fuseseră uscate în cuptor.

— Iei tu ceainicul de pe foc sau pot să trec? s-a interesat el fără chef.

Iasaman, care clătea în apă cu săpun o pânză de sac cu care spăla sârguincios podeaua, s-a stropșit supărată:

— Stai acolo unde ești, îl iau eu!

— Nu pot să fac un pas fără să cer voie în propria casă!

— Ia mai taci!

Ovanes a gustat șodoul și, simțind cu neplăcere granulele de zahăr între dinți, a început să învârtească mai tare furculița.

— Zahărul s-a nimerit mare și de data asta, se dizolvă greu. Trebuie să-i spunem lui Mukuci să nu mai ia din ăsta.

— Dacă e mare, nu înseamnă că e neapărat prost, i-a răspuns Iasaman.

După ce a spălat temeinic podeaua sub masă, s-a îndreptat spre ușă, să șteargă covorașul cauciucat.

— O fi bun, dar eu mi-am rupt mâna bătând la el.

— Măcar nu speli tu podelele!

Ovanes a plescăit supărat din limbă.

— Dar m-am oferit să te ajut!

— Mă ajuți, și după aia am de două ori mai multă treabă – și să curăț după tine, și să fac ordine!

Ca să-și cruțe puterile, Iasaman căuta să vorbească între două mișcări ale cârpei.

— Bine, am înțeles să faci curat la ei acasă. Dar la noi, de ce-i musai să sclipească totul? a mormăit Ovanes.

Iasaman a terminat de șters covorașul, a clătit cârpa în apă curată, a mai șters o dată bucătăria și s-a așezat lângă soțul ei, cu mâinile bătătorite și înroșite de apa rece pe genunchi, așteptând să se usuce podeaua.

— Ca să nu ducem cumva vreo boleșniță, pricepi? a catadicsit ea să răspundă după ce și-a tras răsuflarea. Ai uitat ce-nseamnă copil mic?

— N-am uitat. Dar dacă te temi de molime, nu trebuie să speli podeaua, ci să nu te apropii de copil, a chicotit Ovanes.

Iasaman s-a întors încet spre bărbatul ei, ridicând din sprânceană.

— Optzeci și cinci de ani, și ai minte cât o căcărează de cățel!

Ovanes ar fi vrut să-i dea o replică, dar s-a răzgândit – nevastă-sa muncea din zori, nu era cazul s-o mai necăjească.

— Ei, ce zici, pot să mă apropii de masă? E timpul să fac ceaiul, altfel o să se răcească apa de tot, a zis el împăciuitor.

Iasaman a cercetat podeaua bucătăriei cu un ochi critic.

— Parcă s-a uscat. Aruncă apa și clătește găleata. Mă ocup eu de mâncare.

I-a luat din mână castronul cu ouă bătute și s-a ridicat cu greutate. Cu un zăngănit bătrânicios, ceasul de deasupra dulapului cu veselă a bătut ora nouă. Mai era timp, dar astăzi aveau multă treabă — pe la unsprezece, bătrânele din sat se adunau acasă la telegrafista Satenik ca să gătească pentru masa de sărbătoare. Iar bătrânii, înarmați cu lopeți, se duceau să curețe drumul spre Maran. Era o muncă inutilă și zadarnică, zăpada cum se curăța, așa se așeza la loc, dar ceva trebuia făcut ca să fie măcar un pic mai ușoară calea pentru căruța lui Nemețanț Mukuci – dimineața, el trebuia să-i ia din vale pe Vasili, Anatolia și micuța Voske și să-i aducă acasă prin crivăț. Încercarea de a-i aduce cu ambulanța eșuase – derapând pe serpentina înzăpezită, mașina se întorsese învinsă la spital. Trezit cu o zi înainte din somnul de după-amiază de o telegramă, Mukuci și-a căptușit căruța cu pături de lână, a încărcat-o cu șube, ca să aibă în ce să le înfășoare pe Anatolia și pe copilă, și, luând cu el încă un bătrân, să-l ajute, pornise prin viscol. Dacă totul avea să meargă bine, astăzi, pe la ora trei din zi, trebuiau să ajungă în Maran.

Cea care propusese să fie întâmpinați cu o masă de sărbătoare fusese Eiboganț Valinka. După ce l-au petrecut pe Mukuci, maranenii au hotărât să nu se împrăștie, ci să stea acasă la unul dintre ei. Și-au petrecut seara discutând tihnit în jurul sobei încinse, au mâncat cartofi copți, au băut compot de corcodușe și au încercat să nu vorbească despre ziua următoare, din teama superstițioasă de a nu atrage cumva ghinionul. Întremați, bărbații s-au așezat să joace table, iar femeile, după ce au strâns și spălat vasele, s-au apucat de cârpit și împletit. Atunci, dând roată cu privirea încăperii liniștite, a propus Valinka să facă masă mare cu prilejul venirii Anatoliei. Bătrânilor nu prea le-a plăcut ideea.

— Să ajungă ei fără peripeții și pe urmă o să ne gândim și la sărbătorit, a exprimat părerea generală Behlvanț Mariam, dând speriată din mâini.

Dar Eiboganț Valinka a pufnit – care „o să ne gândim“, Anatolia a născut un copil, prelungindu-ne astfel viața, da, da, nu vă uitați la mine cu ochii căscați, așa e cum vă spun, eram cu toții în pragul morții, dar cum să mai

murim acuma, când avem o asemenea răspundere – să creștem un copil, să-l învățăm cu lumea.

Pentru o clipă, în cameră s-a așternut tăcerea, întreruptă numai de trosnetul lemnelor din sobă.

— Să spună Satenik ce să facem, cum-necum, ea e rudă bună cu Vasili, a grăit într-un târziu Iasaman.

Bătrânii s-au întors spre Satenik. Aceasta și-a mușcat buzele, apoi a tușit:

— Eu cred că pentru Anatolia și Vasili ar fi foarte plăcut să-i întâmpinăm cum se cuvine, cu dragoste, și respect, și cu tratația potrivită pentru așa o ocazie importantă.

Și-au petrecut restul serii stabilind felurile de mâncare – voiau tare mult să pregătească o masă care să-i bucure pe proaspeții părinți. Au căzut de acord să facă hohoba[28] de curcan, fasole bătută, gâscă la cuptor cu coarne uscate, salată din carne de pui fiartă cu nuci pisate, precum și felii de brânză marinată prăjite, în aluat din mălai și vin alb. Pentru desert s-au hotărât la krkeni – o gata specială, care se cocea numai în jar și se servea la ocazii importante.

28. Fel de mâncare din carne de pasăre, ceapă și sâmburi de rodie (*n. a.*).

Pe la ora unsprezece dimineața, înfofoliți în șube și înarmați cu lopeți, bărbații s-au dus să curețe de zăpadă drumul spre Maran, iar femeile s-au apucat de gătit. Unele rumeneau carnea de curcan, ca s-o înăbușe apoi cu ceapă călită și sâmburi de rodie, altele se ocupau de gâscă, salată și gustări. Krkeni le-a fost încredințată Valinkăi și lui Iasaman, cele mai pricepute gospodine din Maran. În timp ce Iasaman, gemând din pricina efortului, a curățat de zăpadă un colț al curții, eliberând locul pentru foc, Valinka a făcut două feluri de aluat și a pregătit umplutura de unt limpezit, zahăr, vanilie și pudră de alune prăjite. Apoi, împreună cu Iasaman, au rulat aluatul fraged, au întins umplutura, au adunat capetele și le-au lipit și, apăsând grijuliu cu vârfurile degetelor, au format două plăcinte mari. Pe urmă au întins aluatul nedospit, l-au presărat generos cu făină, au împachetat în el cercurile de aluat fraged, străduindu-se să nu lase nici un locșor descoperit, și le-au îngropat în cenușa fierbinte. Pe la ora trei, când căruța lui Nemețanț Mukuci, scârțâind din roți, a sosit în Maran cu Anatolia și fetița înfășurate în șube călduroase, cele două krkeni erau gata. Iasaman și Valinka au scos plăcintele, le-au scuturat de cenușă și le-au lovit cu un făcăleț de lemn – crusta încinsă a pocnit, acoperindu-se de crăpături. Mai

trebuia doar să fie îndepărtate bucățile nefolositoare de aluat nedospit și să se elibereze miezul – cercurile ușoare, palid-aurii de aluat din cel mai fraged. Și exact în clipa în care Mukuci, însoțit de bătrânii satului, a ajuns la casa lui Satenik, Valinka și Iasaman, purtând pe umeri șaluri elegante și ținând mândre capul sus, au scos cercurile însorite de krkeni aburinde și le-au purtat printre fulgii care se învârtejeau, iar la doi pași în urma lor mergea Satenik, luminată de un zâmbet, ducând pachetul cu fotografiile celor trei fii ai lui Vasili, care-i fuseseră date în păstrare odinioară. Era timpul să i le înapoieze, acum vărul ei va avea putere să se uite în ochii lor frumoși și dragi.

Epilog

Pe la șase luni, Voske a învățat să se târască, mișcându-și caraghios mânuțele și piciorușele dolofane, stătea în funduleț, ba chiar încerca, agățându-se de piciorul mamei sale, să se ridice, și era foarte supărată dacă nu reușea. La înfățișare semăna cu tatăl ei – ochi cenușii, de culoarea jarului stins, sprâncene înalte, gene lungi, întunecate. De la mamă, fetița moștenise părul în acea nuanță rară de miere, mai deschisă acum, când era mică, dar Anatolia știa că se va mai închide cu vârsta și se va umple de acel auriu-cânepiu care strălucea și acum în cosițele ei ușor încărunțite după naștere.

În ciuda oboselii și a lipsei de somn, se simțea întinerită și plină de forță, trebăluia fără odihnă prin casă, gătea, spăla, făcea curat. Îngrijirea grădinii și a animalelor le luase asupra sa Vasili: uda, plivea, semăna și culegea, mulgea caprele și oile, ba se deprinsese chiar și să facă brânză – Anatolia se plângea în glumă că lui îi iese mai bună decât ei, deși abia învățase s-o facă.

Seara, după ce punea copila în cărucior – îl făcuse cu mâna lui, meșterind îndelung în fierărie; ieșise greu, dar uimitor de ușor de manevrat –, Vasili ieșea să se plimbe prin Maran, oprindu-se la fiecare poartă și salutându-se cu bătrânii. Voske chicotea și gângurea, se lăsa ușor luată în brațe și râdea molipsitor de fiecare dată când cineva îi spunea poezioara cu goanga din pădure, gâdilând-o.

În vacanța de Paști au venit Tigran și Nastasia, și ter Azaria a botezat-o solemn pe Voske; fetița, după ce a stat semeață în brațele nașului ei întreaga ceremonie, în momentul cufundării în cristelniță a început să urle indignată și era să răstoarne cazanul de aramă destinat acestui scop, în care Valinka fiersese în ajun prima dulceață de căpșuni din sezonul acela, iar în dimineața următoare, după ce-l frecase până începuse să strălucească și îl legase în cruce cu o panglică de dantelă, îl adusese la botez. Pereții capelei din Maran tremurau din cauza țipetelor copilei și trosneau, scuturându-și umerii amorțiți, iar Kirakos, care acum avea un an și jumătate și moțăise pașnic pe genunchii bunicii lui, s-a trezit și s-a alăturat imediat protestelor lui Voske, scoțând niște urlete atât de puternice, încât le-a auzit până și Petinanț Suren, care era surd de-a binelea, iar Mamikon, râzând în barbă, n-

a pierdut ocazia să spună hâtru că micuții cântau în cor din fragedă pruncie, oare ce-o însemna asta?

În ajunul solstițiului, ieșind în curte, Anatolia l-a găsit pe Patro sub mărul uscat, pe care Vasili nu-l tăiase la rugămintea ei – până la urmă, era copacul preferat al lui babo Mane, n-avea decât să rămână în amintirea ei. Câinele săpa în neștire sub copacul mort, împrăștiind în jur bulgări umezi de pământ; simțind prezența Anatoliei, a început să latre tare, și-a agățat colții de poalele rochiei sale și a tras-o după el. Uluită de visul care se împlinea, Anatolia s-a lăsat târâtă spre gropița căscată și s-a uitat înăuntru. Nu e nimic acolo, Patro-djan, a încercat ea să liniștească câinele, dar Patro urla și schelălăia, scurmând pământul cu labele, iar apoi, cu un salt vesel, a scos ceva și i l-a pus la picioare. Anatolia s-a aplecat, a cercetat cârpa mototolită, pe jumătate putredă, a desfăcut-o cu grijă și a găsit înăuntru un inel greu de argint înnegrit de vreme, cu o piatră mare albastră, a cărei denumire n-o știa. Curățându-l bine de noroi și de negreală, ea l-a pus în cutia în care stătea singura bijuterie rămasă de la mama ei – cameea din scoică naturală, rozalie cu nuanțe bej, cu o fată măiestrit sculptată, care stătea în profil pe o băncuță la umbra unei sălcii și privea undeva departe. Când o să crească Voske, o să le poarte.

Seara, când își ducea fiica la culcare, Anatolia îi cânta cântecele de leagăn pe care le auzise cândva de la mama ei – despre ploaia măruntă din ziua când a născut lupoaica, despre cei șapte pui ai ei, care s-au împrăștiat prin lume, dar s-au întors lupi mari și puternici tocmai când ea își pierduse nădejdea că-i va mai vedea, despre vântul care aduce pe aripile lui iuți vești despre cei care de mult nu mai sunt, despre vița-de-vie care ajunge până la cer, pe crengile căreia dorm păsările raiului…

Voske asculta, ținându-și respirația; alături, cu nasul cufundat în buclele ei moi, stătea Vasili, altfel ea nu putea să adoarmă, mama trebuia să-i cânte cântece de leagăn, iar tata, pur și simplu să fie lângă ea, și așa și trebuia, Voske nu știa nimic despre lumea largă, ea avea doar lumea ei minusculă, o casă de piatră, un măr uscat, treizeci de bătrâni și o capelă, unde la sărbători ținea slujbe un preot din altă parte, coasta de răsărit a satului era apărată de avalanșe de un zid zdravăn, cea de apus se prăvălise fără întoarcere în prăpastie, singurul drum care ducea în vale devenea cu fiecare an tot mai greu de străbătut, năpădit de buruieni și ciulini, și doar căruța lui Nemețanț Mukuci, care se ducea după alimente, nu îngăduia să fie năpădit de tot, lăsând două brazde albicioase înguste de-a lungul întregii poteci de pe

culmea lui Maniș-kar până în lumea mare; pe veranda casei Anatoliei stătea, nevăzută de nimeni, cu mâinile încrucișate la piept, Magtahine, îngerul păzitor al lui Voske; în casa lui Eiboganț Valinka la fel respira crăpătura din perete – ba se strângea, ba se căsca iar, dar nu se vindeca, asemeni unei inimi frânte în două de suferință, care doare, însă continuă să trăiască; în cufărul cu albituri stăteau desenele Nastasiei, bine înfășurate într-o față de pernă din pânză tare, ca să nu se decoloreze, uitaseră cu toții de literele pe care le deslușise ea pe gardul de la mormântul păunului alb, dar Maranul recunoscuse de mult în ele inițialele singurilor lor urmași, un băiețel și o fetiță, cărora le era sortit fie să reteze istoria satului, fie să scrie o nouă pagină, cine poate ști cum o să fie, cine poate ști; într-o cușcă de lemn, cu capul urecheat pe labele mari, dormea Patro, câinele credincios, care găsise la rădăcina mărului uscat inelul ascuns în ziua când s-a născut Anatolia de către țiganca Patrina, iar peste lumea minusculă a micii Voske se întindea o noapte de vară fără sfârșit și îi spunea povești despre puterea sufletului omenesc, despre trădare și generozitate, despre faptul că viața nu e altceva decât cercurile lăsate de picăturile de ploaie pe apă, unde fiecare eveniment e oglindirea celor ce au fost înainte, doar că nimeni nu trebuie să le ghicească, poate doar cei aleși, care, apăruți cândva pe lumea asta, nu se vor mai întoarce nicicând, fiindcă își golesc cupa de prima dată, până la fund, dar acum nu despre asta e vorba, acum e vorba despre cum, cu exact un an și o lună în urmă, vineri, imediat după amiază, când soarele, trecând de zenit, se rostogolea ceremonios spre marginea de apus a văii, Sevoianț Anatolia s-a întins să moară, fără să știe ce multe minuni o așteptau, și iată că acum aceste minuni au venit, și respiră ușor și blând, și așa să fie mult timp, și așa să fie mereu, și noaptea o să facă vrăji, ocrotindu-i fericirea, și va rostogoli în palmele-i răcoroase trei mere, pe care apoi, cum se spunea în poveștile maranenilor, le va arunca din cer pe pământ – unul pentru cine a văzut, unul pentru cine a povestit, iar al treilea pentru cine a ascultat și a crezut în bine.

Postfață

și uite ce voiam să spun

cel mai tare dor nu orașele pe care le lăsăm în urmă, nu străzile pe care nu ne mai e dat să trecem, nu copacii care nu-și mai scutură frunzele sub ferestrele noastre, nu stelele la care nu putem să ajungem

nu poarta pe jumătate putrezită, cu un lacăt de tot ruginit – acum o sută de ani, lacătul ăsta a fost meșterit de străbunicul tău Vasili, om aspru și dârz, dar pe care l-ai iubit nespus, nespus,

o să-l iei cu tine, ca amintire, și din prostie, dintr-o prostie de neiertat, o să-l lași în bagajul de mână, o să ți-l ia Argușii vigilenți de la aeroport, surzi la rugămințile tale,

și o să-l arunce acolo unde după legile vremii e locul acestui lacăt, după legile vremii, dar nu după legile inimii tale,

nu vasul vechi al străbunicii – de aramă, cu margini inegale, peticit și răspeticit, plin de pânze de păianjen, dacă te uiți atent, poți să vezi inscripția gravată care se întinde pe șoldul jalnic de strâmb: „Anatolia ter-Movsesi Ananian, 1897“

nimeni n-o să mai facă în vasul ăsta pohindz – cașă tradițională din grăunțe zdrobite și prăjite – cu sare, cu unt topit până fumegă, dar, dacă închizi strâns ochii, poți să vezi pentru o clipă cum străbunica amestecă în el cu lingura de lemn,

e foarte mică, slăbuță, cu cosițe lungi pe umeri,

și e atâta iubire în ea, câtă n-ai să poți cuprinde niciodată, dar singurul lucru care ți-e îngăduit acum e să-i păstrezi chipul în inima ta până când, în pragul lumii celeilalte, ea te va întâmpina și îți va spune – de-acum o să fii mereu cu noi, fetița mea

și uite ce voiam să spun

cel mai tare doare că orașele mor exact în ziua în care le părăsim – pentru un timp sau pentru totdeauna,

ele se închid cu toate zăvoarele, se umplu de praf și cenușă, se transformă într-o iluzie, într-o nălucire,

dăm fuga înapoi – fiice și fii rătăcitori – sărind și țopăind, cu inima gonind nebunește

acolo unde nu mai e nimeni de mult

ne-a luat prea mult să creștem

ne-a luat prea mult să alegem grâul de neghină

cel mai tare doare că nu poți să-i îmbrățișezi pe cei care n-au mai putut să te aștepte

Table of Contents

PARTEA I. Pentru cel care a văzut
PARTEA A II-A. Pentru cel care a povestit
PARTEA A III-A. Pentru cel care a ascultat
Epilog
Postfață

Table of Contents

PARTEA I. Pentru cel care a văzut
PARTEA A II-A. Pentru cel care a povestit
PARTEA A III-A. Pentru cel care a ascultat
Epilog
Postfață